

Θεοδοση Ν. Διακογιάννη

ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ
Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ
ΤΑ ΙΕΡΑ ΤΟΥ

Έκδοση Αστικής Εταιρείας
«Ιπποκράτης»

Κως 2021

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ κ. ΔΙΟΝΥΣΙΑΣ ΤΕΛΛΗ
ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΥ
ΠΡΟΕΔΡΟΥ Δ.Σ ΑΣΤΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
“ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ”

Με την έκδοση αυτή, η Αστική Εταιρεία “Ιπποκράτης” προσθέτει μίαν ακόμη ψηφίδα στην εκδοτική της πολιτική.

Το βιβλίο “ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ” μας προσφέρει όχι μόνον τη γνώση του ιστορικού προσώπου, αλλά και μας αναδεικνύει το κλίμα της εποχής, το διαχρονικό αίτημα του ανθρώπου για ίαση και την λαϊκή θρησκευτικότητα. Ο συγγραφέας Θεοδόσης Διακογιάννης, υπηρέτης της ιστορίας της Ιατρικής, με εμβριθή και γλαφυρό τρόπο, ανασυστήνει μίαν ολόκληρη εποχή.

Η ανάληψη υπό της Αστικής Εταιρείας “Ιπποκράτης” της εκδόσεως του βιβλίου είναι λογική συνέχεια της από ετών συνεργασίας μας με το Διεθνές Ιπποκράτειο Ίδρυμα Κω και τον κο Θεοδόσιο Διακογιάννη και θα αξιοποιηθεί κατά την εφαρμογή των προγραμμάτων μας.

Ιανουάριος 2021
Διονυσία Τελλή-Τσιμισίρη

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Τὰ τῆς ἀσθενείας, τὰ τῆς ἰατρείας

Ὁ ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ ἀποτελεῖ κεντρικὸν πρόσωπον τοῦ ἀρχετύπου τῶν θεραπευτῶν.

Εἰκονίζει τὴν ἰδέα, τὴν ἀντίληψιν τῆς ἰαματικῆς δυνάμεως τῆς φύσεως.

ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ, Ἀσκληπιεῖα, διάχυτος ἢ αἴσθησις τοῦ ἱεροῦ (αἴσθημα δέους, σέβας).

Ἄλλωστε τὸ ἱερὸν ἀποτελεῖ τὸ κριτήριον ἐντοπισμοῦ πραγματικότητος ὑπερβαινούσης τὴν τύρφην τῆς ιδιοτελείας.

Ὁ Ἀσκληπιὸς θεράπων τῶν σχέσεων τῆς κατὰ λόγου κοινῆς καὶ ἀληθείας βίου.

Διὰ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῶν Ἀσκληπιείων, ἀναδεικνύεται ἡ ἐθιμικὴ τελετουργικὴ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ ὑπερφυσικό.

Τὸ αἶτημα ἰάσεως εἶναι διαχρονικὸ αἶτημα τοῦ ἀνθρώπου.

Δι' ὃ καὶ ἐξελικτικῶς ὁ Ἀσκληπιὸς ἀναγορευθῆκε Θεὸς Ἰατρὸς.

Εἰς τὴν Ἰλιάδα ἀναφέρεται ὡς Ἰατρὸς ἀμύμων Ἰητήρ, τὰ δὲ τέκνα του ΥΓΕΙΑ, ΙΑΣΩ, ΑΚΕΣΩ ΚΑΙ ΠΑΝΑΚΕΙΑ συμβολίζουν τὴν ἐπέκτασιν τῆς δυνάμεώς του.

Ὁ κύριος Θεοδόσιος Διακογιάννης συγκαταλέγεται εἰς τοὺς συνεργάτας τῆς Ἀστικῆς Ἐταιρείας “Ἱπποκράτης”/ Κέντρο Πρόληψης τῶν Ἐξαρτήσεων καὶ Προαγωγῆς τῆς Ψυχοκοινωνικῆς Ὑγείας, ἀπὸ ἐτῶν,

Τὸ βιβλίον τοῦ Ὁ ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ εἶναι σημαντικό πόνημα ἐπὶ τοῦ διαχρονικοῦ θέματος ὑγεία-ἀσθένεια, αἴτημα ἰάσεως.

Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς συμπεριελήφθη εἰς τὴν ἐκδοτικὴν πολιτικὴν τῆς Ἀστικῆς Ἐταιρείας “Ἱπποκράτης”.

Τὸ διακύβευμα ὑγεία-ἀσθένεια καὶ αὐτὸ τοῦ αἰτήματος πρὸς ἴασις, ἐνδιαφέρει τὰ μάλα τὴν Ἀστικὴν Ἐταιρείαν “Ἱπποκράτης” καὶ δι’ αὐτὸ ἀνέλαβε τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, προκειμένου νὰ ἀξιοποιηθῆ καταλλήλως.

Καλωσορίζουμε λοιπὸν τὸν κο Θεοδόσιο Διακογιάννη καὶ τὸ βιβλίον ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ εἰς τὴν οἰκογένειαν τῆς Ἀστικῆς Ἐταιρείας “Ἱπποκράτης”.

ΑΣΚΛΗΠΙΩ ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ ΤΥΧΗ ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ

Δρ. Δημήτριος Κ. Γερούκαλης
Ἴατρος - Ψυχίατρος
Ἐπιστημονικός Διευθυντής

Β' ΕΚΔΟΣΗ: ΑΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ
ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΛΗΨΗΣ ΤΩΝ ΕΞΑΡΤΗΣΕΩΝ ΚΑΙ
ΠΡΟΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

ISBN: 978-618-83964-3-2

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΘΕΟΔΟΣΗ Ν ΔΙΑΚΟΓΙΑΝΝΗ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ - Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ, ΤΑ ΙΕΡΑ ΤΟΥ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΣΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΓΡΑΦΙΚΩΝ
ΤΕΧΝΩΝ ΣΤΗΝ ΚΩ ΤΟΝ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟ ΤΟΥ 2021

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Οφείλω χάριτες, στον ομ. Καθηγητή της Ιατρικής, στο Rutgers University, N.J. USA, κ. Χρήστο Μόσχο, επίτιμο πρόεδρο του Διεθνούς Ιπποκρατείου Ιδρύματος Κω, για την ενθάρρυνση του κατά την συγγραφή του βιβλίου, καθώς και στον Καθηγητή της Ιστορίας της Ιατρικής στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Στέφανο Γερούλανο, για τις συμβουλές και υποδείξεις του, κατά τις ατελείωτες συζητήσεις που είχαμε στο Ιπποκράτειο Ίδρυμα.

Επιπροσθέτως ευχαριστώ το Διοικητικό Συμβούλιο της Αστικής Εταιρίας «Ιπποκράτης» για την συνδρομή του στην 2η έκδοση του βιβλίου προς εξυπηρέτηση των σκοπών του.

Ακόμα ευχαριστώ τη σύζυγο μου Θεοδώρα, για την υπομονή της κατά το χρόνο συγγραφής του βιβλίου, τον εγγονό μου Δημήτρη Παπαστεριάδη, Καθηγητή Φιλολογίας, για τις διορθώσεις των κειμένων, τέλος, τους φίλους μου Γιώργο Μαστρογιώργη και Γιώργο Σκεμπέ του τυπογραφείου «Κέντρον Γραφικών Τεχνών», για την επιμελημένη φροντίδα της έκδοσης.

Θεοδόσης Ν. Διακογιάννης

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Παρά τις δυσκολίες της επιβίωσης του, ο Πρωτόγονος άνθρωπος, θαύμαζε το μεγαλείο της δημιουργίας, την ομορφιά της φύσης και του έναστρου ουρανού αλλά ήταν πάντα φοβισμένος από τις φυσικές δυνάμεις των σεισμών, των καταιγίδων, των αστραπών, των κεραυνών, των εκλείψεων του ήλιου και του φεγγαριού και τους αβάστακτους πόνους από τις αρρώστιες και τον θάνατο των αγαπημένων του, συνειδητοποίησε την αδυναμία του και την εξάρτηση του από την παντοδυναμία μιας υπερφυσικής δύναμης.

Η αδυναμία του να σταματήσει τους πόνους από τις πληγές που του προξενούσαν τα άγρια ζώα που κυνηγούσε για να ζήσει, αλλά και από τις αρρώστιες, ζήτησε τη βοήθεια από την ανώτερη δύναμη. Έτσι ξεκίνησε η θρησκεία και η πρωτόγονη ιατρική μετατράπηκε σε θεουργία. Οι χιλιετίες και οι αιώνες πέρασαν και φτάνουμε στην ιστορική εποχή όπου στην Ελλάδα η μυθολογία, γέννημα του πνεύματος του ελληνικού λαού, δημιουργεί τον θεό της ιατρικής Απόλλωνα ο οποίος με τις μαντικές του ικανότητες μπορεί να δώσει απαντήσεις στα προβλήματα, να εξηγήσει τα φυσικά φαινόμενα και να προβλέψει την έκβαση της αρρώστιας.

Σε όλους τους λαούς της γης η μυθολογία ήταν η απαρχή της θρησκείας, παρατηρούμε όμως ότι σε καμιά θρησκεία, εκτός από την αρχαία ελληνική, δεν υπάρχουν αναφορές στην τέχνη που θεραπεύει τους

ανθρώπους από τις αρρώστιες. Μόνο το ελληνικό πνεύμα κατάφερε να ανεβάσει την ιατρική στη θέση που της αξίζει.

Την εποχή του Ομήρου, ο Απόλλων που ονομαζόταν και Παίων¹, ήταν ο κατ' εξοχήν ιατρός που θεράπευε τους θεούς. Υπήρχαν όμως και άλλοι θεοί θεραπευτές. Η Αθηνά Παιδοτρόφος και Σωτήρα. Ο Ήφαιστος του οποίου οι ιερείς στη Λήμνο θεράπευσαν τον Φιλοκτήτη. Η Ήρα, που είχε το προσωνύμιο Εξακестήριος. Η Άρτεμις που βοηθούσε τις γυναίκες να γεννήσουν και ονομαζόταν Λεχώ, Λοχία, Λυαία. Η Ειλειθυία, η κατ' εξοχήν θεά του τοκετού, ήταν αυτή που έδινε τους πόνους της γέννας. Με θεραπευτικές ιδιότητες είναι προικισμένοι και ορισμένοι ήρωες. Στην οδύσσεια ο Μελάμπους. Ο Αμφιάραος που λατρεύοταν στον Ωρωπό. Ο Τροφώνιος που το ιερό του βρισκόταν κοντά στην Λειβαδιά μέσα σε ένα σπήλαιο, με τον Αγαθό Δαίμονα και την Αγαθή Τύχη.

Όμως όπως περνούσε ο καιρός όλοι αυτοί παραμερίστηκαν από ένα θεό που η λατρεία του αγαπήθηκε κ' εξαπλώθηκε σε όλη την Ελλάδα, στεριανή και νησιώτικη, αλλά ακόμα και στη Μ. Ασία και στην κάτω Ιταλία την Μεγάλη Ελλάδα, και αργότερα σε όλη τη

¹ Το επίθετο αυτό ήταν αρχικά ένας ύμνος, ο παιάνας, ένας ψαλμός προς τον θεό για να εμποδίσει κάποια επιδημία. Τελικά η λέξη κατέληξε ως επίκληση στον Απόλλωνα.

Άσκληπιός, η Λατρεία του, τα Ιερά του

Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Πρόκειται για τον Άσκληπιό.

Θεοδόση Ν. Διακογιάννη

Η ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ

Στην αρχαϊκή εποχή οι άρρωστοι κατέφευγαν στους ναούς για να ζητήσουν ιατρική βοήθεια. Η φαντασία των Ελλήνων κατέβασε από τον Όλυμπο τις ιατρικές θεότητες και τις εγκατέστησε δίπλα τους για να εκτελούν αυτοπροσώπως την ιερή τέχνη. Και ενώ οι πιστοί κατέφευγαν στους θεούς, εμφανίζεται ο θνητός Ασκληπιός, βασιλιάς της Τρίκκης, ο οποίος είχε τόσες ιατρικές γνώσεις και θεράπευε τόσο καλά τους ανθρώπους, που η τέχνη του έγινε αφορμή να προκαλέσει την οργή των θεών.

Πρώτη αναφορά για τον Ασκληπιό έχουμε στον Όμηρο, τον ονομάζει «αμύμων ιητήρ» και ήταν ένας θνητός άρχοντας σε τρεις πόλεις της Θεσσαλίας, την Τρίκκη, την Ιθώμη και την Οιχαλία. Πάλι από τον Όμηρο μαθαίνουμε, ότι έστειλε τους δυο γιούς του, τον Μαχάονα και τον Ποδαλείριο, με τριάντα πλοία, να πολεμήσουν μαζί με τους άλλους Έλληνες στην Τροία². Εκεί πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους σαν απλοί μαχητές, αλλά και σαν γιατροί του στρατεύματος. Ο Όμηρος τους αναφέρει τακτικά.

² Ομήρου Ιλιάδα Β 729-33

Οι δ'είχον Τρίκκην και Ιθώμην κλωμακόεσσαν,
Οι τα'έχον Οιχαλίην, πόλιν Ευρύτου Οιχαλήος
Των αυθ'ηγείσθην Ασκληπιού δύο παῖδε,
Ιητήρ αγαθώ, Ποδαλείριος ηδέ Μαχάων.
Τοις δε τριήκοντα γλαφυραῖ νέες εστιχόωντο.

Στίχοι από το Λ' της Ιλιάδας 833 και συνέχεια, από τη μετάφραση Κακριδή-Καζαντζάκη:

Δύο ειν' οι γιατροί μας ο Μαχάονας κι ο Ποδαλείριος, ό-
μως ο ένας θαρρώ μεσ' στα καλύβια μας ξαπλώνει λαβω-
μένος κι έχει κι αυτός από αφεγάδιαστο γιατρό μαθές ανά-
γκη κι ο άλλος στον κάμπο στέκει ακλόνητος στον Τρώων
τη λύσσα αντίκρυ³.

Στίχοι από το Δ της Ιλιάδας 189-219. Ο Αγαμέμνο-
νας συνομιλεί με τον Μενέλαο και προστάζει τον αγ-
γελιοφόρο Ταλθύβιο:

«Καλέ Μενέλαε, να 'ταν άμποτε σαν που το λες ωστόσο
γιατρός θα σε κοιτάξει γρήγορα, κι' πάνω στην πληγή σου
βοτάνια θ' απιθώσει, οι μαύροι σου για να γλυκάνουν πό-
νου».

Είπε και τον Ταλθύβιο πρόσταξε τον σεβαστό διαλάλη
«Ταλθύβιε τον Μαχάονα φώναξε και μην αργείς καθόλου
τον Ασκληπιό που έχει, τον άψεγο το γιατρευτή πατέρα,
τον γιο του Ατρέα, τον πολεμόχαρο Μενέλαο να κοιτάξει.
Δοξαρευτής τρανός τον χτύπησε απ' τους Λυκιώτες κά-
ποιος, για κι απ' τους Τρώες, για κείνον καύχημα, για μας
καημός μεγάλος, Είπε κι ο κράχτης δεν παράκουσε τα λό-
για του, μον' πήρε να τρέχει μες των χαλκοθώρακων των
Αχαιών τα' ασκέρια τον ξακουστό Μαχάονα ψάχνοντας.

³ Ομήρου Ιλιάδα Λ' 833

Ιατροί γαρ Ποδαλείριος η δέ Μαχάων,
Τον μεν ενι κλισίησιν οίομαι έλκος έχοντα
Χρηίζοντα και αυτόν αμύμονος ιητήρος,
Κείσθαι ο δ' εν πεδίω Τρώων μένει οζύν.

Τον πέτυχε να στέκει κι οι βαριαρματομένοι γύρα του, γερές ζυγίες, καθόνταν, που από την Τρίκινη τον ακολούθηζαν την αλογοθροφούσα.

Κι ως στάθη πλάι του, με ανεμάρπαστα του συντυχαίνει λόγια: «Σήκω και ο μέγας Αγαμέμνονας, γιε του Ασκληπιού σε κράζει τον γιο του Ατρέα τον πολέμαρχο Μενέλαο να κοιτάξεις δοξαρευτής τρανός τον χτύπησε απ' τους Λυκιώτες κάποιος για κι απ' τους Τρώες, για κείνον καύχημα, καημός μας μεγάλος».

Έτσι είπε, κι εκείνού αναδεύτηκε βαθιά η καρδιά στα στήθη, και τράβηξε μπροστά, τα' αργίτικα φουσάτα διαπερνώντας. Κι ως έφτασαν εκεί που εστέκουνταν στη μέση ο λαβωμένος ξανθός Μενέλαος και τον έζωναν οι πιο τρανοί ρηγάδες, ευτύς ο ισόθεος ήρωας έτρεξε και στάθει ανάμεσο τους, κι απ' το σφιχτό ζωνάρι ετράβηξε με βιάση την σαγίτα, και με το τράβηγμα της έσπασαν τα νύχια ομπρός κι εκείνος του 'λυσε πρώτα τα' ολοπλούμιστο ζωνάρι, κι από κάτω το δέμα και το ζώμα, που 'φτιασαν χαλκιάδες ξακουσμένοι.

Και την πληγή, η πικρή που του άνοιξε σαγίτα, ως είδε το αίμα, βύζαξε πρώτα, κι όπως κάτεχε, πραγά μετά βοτάνια πιθώνει, που χε δώσει ο Χείρωνας στον κύρη του απ' αγάπη⁴.

Το απόσπασμα από την Ιλιάδα που ακολουθεί, είναι αρκετά διαφωτιστικό για τις γνώσεις της πρακτικής ιατρικής που κατείχαν και άλλοι ήρωες εκτός των γατρών που είχαν ιατρικές γνώσεις και μπορούσαν να προσφέρουν τις πρώτες βοήθειες στους τραυματισμένους συντρόφους τους, αλλά και να χειρουργούν τα

⁴ Αί γαρ δη ούτως εΐη φίλος ω Μενέλαε

τραύματα, να σταματούν την αιμορραγία, να επιδέχονται τις πληγές και να χρησιμοποιούν αντισηπτικά μέσα.

Ιλιάδα Λ. 842

Αυτά είπε κι απ' τα στήθια αγκάλιασε τον ρήγα, και τον πήγε μες το καλύβι, κι ένας σύντροφος βοϊδοπροβιές του στρώνει και πέφτει.

Ευτύς του βγάζει ο Πάτροκλος τη σουβλερή σαγίτα απ' το μερί με το μαχαίρι του, το μαύρο γαίμα πλένει με χλιό νερό, και πάνω απίθωσε πικρή, πονοκοιμήτρα ρίζα, στο χέρι αφού την έτριψε, και σταματά τους πόνους.

Έτσι η πληγή γοργά εμαράθηκε, και στάθηκε το γαίμα⁵

Σαν συμπέρασμα μπορούμε να πούμε ότι κατά την εποχή του Τρωικού πολέμου η αναφορά του ποιητή της Ιλιάδας στον Ασκληπιό και τους δύο γιούς του μαρτυρεί την θνητή υπόσταση του Ασκληπιού, η θεοποίηση του οποίου πραγματοποιήθηκε αργότερα, κατά τον 6^ο π.Χ. αιώνα.

Οι προσωκρατικοί φιλόσοφοι, Θαλής, Αναξίμενης, Αναξίμανδρος, Πυθαγόρας, Αλκμαίων ο Κροτωνιάτης, Ηράκλειτος, Εμπεδοκλής ο Ακραγαντίνος, Αναξαγόρας, Δημόκριτος, Διογένης Απολλωνιάτης, είχαν σαν βασικό τους ενδιαφέρον να εξετάσουν και να εξηγήσουν το σύμπαν. Στη συνέχεια αυτοί οι σοφοί ερευνητές ανέπτυξαν τις έρευνες τους από τον ουρανό

⁵ Ή και υπό στέρνοιο λαβών άγε ποιμένα λαών

με τα άστρα και τη φύση που ήταν γύρω τους, στον άνθρωπο. Έφτασαν έτσι στο συμπέρασμα ότι οι νόμοι που αναλογούν στον ουρανό και τη φύση αναλογούν και στον άνθρωπο. Κάθε ερμηνεία που μπορούσε να δοθεί για τα φαινόμενα της φύσης θα μπορούσε να δοθεί και στο φαινόμενο άνθρωπος και επομένως και στο φαινόμενο της υγείας, της αρρώστιας και της θεραπείας που οι άνθρωποι πίστευαν ως τα τότε ότι ήταν έργο των θεών. Οι φιλόσοφοι αυτοί, παρόλο που δεν ήταν γιατροί πρόσφεραν αυτό το σπουδαίο μάθημα στις μεταγενέστερες γενεές. Έτσι η ιατρική που μέχρι τότε ήταν ιερατική πράξη, αποδεσμεύτηκε από το θαύμα. Τώρα πια μπορούσε να γίνει επιστήμη. Αυτό όμως δεν έγινε η αιτία να πάψει στον ελληνικό χώρο να υπάρχει η θρησκευτική ιατρική. Αυτή θα συνεχίσει να υπάρχει, ακόμα και όταν η ιατρική τέχνη προχώρησε με μεθόδους επιστημονικές. Υπάρχει και σήμερα και θα εξακολουθήσει να υπάρχει και στο μέλλον. Σε όλες τις εποχές και σε όλους τους πολιτισμούς ορισμένοι άνθρωποι θα πιστεύουν ότι την αρρώστια την στέλλουν οι θεοί και ότι μόνο αυτοί μπορούν και να την θεραπεύσουν, γιατί οι άρρωστοι προτιμούσαν να απευθύνονται στους ιερείς. Στην Ελλάδα όμως, ιδιαίτερα στην Κω, ο Ιπποκράτης, με την παρατήρηση και τη λογική θα απαλλάξει την ιατρική από την προκατάληψη και το θαύμα και θα την καταστήσει επιστήμη. Η Μαγεία πρώτα ήταν το καταφύγιο των ανθρώπων. Σε όλες τις εποχές η δύναμη της

θα καταδυναστεύει παράλογα τον άνθρωπο. Στην Οδύσσεια ο Οδυσσέας πληγώνεται από ένα αγριόχοιρο κυνηγώντας στον Παρνασσό, κι ενώ το αίμα του έτρεχε από την πληγή, κατάφεραν να το σταματήσουν οι γιοί του Αυτόλυκου με μια γητειά. Στον παραμυθένιο κόσμο της Οδύσσειας η μαγεία κατέχει μια πρωταρχική θέση, η οποία διατηρήθηκε μέχρι και στις μέρες του πολιτισμού. Η μυθολογία όμως θα συνεχίσει να ερεθίζει τη φαντασία.

Για τη γέννηση του Ασκληπιού έχουμε δύο μαρτυρίες από τους ποιητές Ησίοδο και Πίνδαρο. Από αυτούς μαθαίνουμε ότι, μια μέρα ηλιόλουστη που ο Φοίβος διέσχισε τον ουρανό με το ολόχρυσο άρμα του, το αετίσιο του το μάτι διέκρινε κάτω στη γη μια πανέμορφη κόρη. Ο έρωτας τον χτύπησε και μέσα σε ένα αλσύλλιο μια άλλη μέρα, η πανέμορφη κόρη που την έλεγαν Κορωνίδα, έχασε την παρθενιά της. Η Κορωνίδα έμεινε έγκυος. Όμως, ο πατέρας της που δεν ήξερε τίποτα για την εγκυμοσύνη της κόρης του, την πάντρεψε με έναν ξένο, τον Ίσχη το γιο του Ελάτου. Ο Απόλλωνας μαθαίνει τα κακά μαντάτα. Ο Ησίοδος μας περιγράφει τα γεγονότα:

Ήλθε ο άσπρος κόρακας στον μακρυμάλλη Φοίβο
ήρθε και του φανέρωσε τα μυστικά συμβάντα
ότι ο Ίσχης του Έλατου πήρε την Κορωνίδα
την κόρη τη θεογέννητη του βασιλιά Φλεγία.

Ο Απόλλωνας, ζηλιάρης, θα βάλει την αδελφή του Άρτεμη, με πυρφόρο βέλος να σαϊτέψει την Κορωνίδα. Την ώρα που καιγόταν η κοπέλα, ο θεός σχίζει την κοιλιά της με μαχαίρι και παίρνει το βρέφος το οποίο παραδίδει στον Κένταυρο Χείρωνα για να το μεγαλώσει και να του διδάξει την τέχνη να θεραπεύει με βότανα.

Ο Ησίοδος θα περιγράψει εκτός από τη γέννηση, και το θάνατο του Ασκληπιού. Ο Δίας θα κεραυνοβολήσει και θα σκοτώσει τον Ασκληπιό γιατί η δύναμη της τέχνης του ανάσταινε τους νεκρούς, με αποτέλεσμα να μένουν άδεια τα παλάτια του αδελφού του Άδη⁶.

Και ο πατέρας των θεών μαζί και των ανθρώπων οργίστηκε από ψηλά στις κορυφές του Ολύμπου και χτύπησε με κεραυνό που 'ταν φωτιά γεμάτος και σκότωσε τον άνθρωπο που γιάτρευε τις νόσους.

Ο Πίνδαρος, κι αυτός εξιστορεί τα γεγονότα της γέννησης και του θανάτου του Ασκληπιού, μόνο που δεν κάνει αναφορά στον κόρακα. Ο μύθος μας λέει ότι τα κοράκια τα παλιά χρόνια είχαν λευκά φτερά, όταν όμως ο κόρακας έφερε την πικρή αγγελία της απιστίας

⁶Λέγεται ότι στην ιστορία ή την μυθολογία της ανθρωπότητας μόνο δύο θεάνθρωποι κατάφεραν να νικήσουν τον θάνατο. Ο ένας ήταν ο Ασκληπιός ο οποίος ανέστησε νεκρούς με την τέχνη της ιατρικής και ο δεύτερος ο Ιησούς ο οποίος όχι μόνο ανέστησε τον Λάζαρο αλλά αναστήθηκε και ο ίδιος.

της Κορωνίδας στον θεό, εκείνος οργίστηκε και καταράστηκε τον κόρακα να μαυρίσει και από τότε τα κοράκια γεννιούνται με μαύρα φτερά. Να πως τα περιγράφει ο Πίνδαρος.

Προτού τον φέρει στη ζωή η κόρη του Φλεγία του καρβαλάρη τ' άξιου, και πριν η Ειλειθυία προλάβει την βοήθεια στη γέννα της να δώσει, που τις γυναίκες σαν γεννούν πρόθημα βοηθάει, την χτύπησαν τα ολόχρυσα της Άρτεμης τα βέλη, κι απ' τον κοιτώνα της ευθύς στου Άδη τα παλάτια κατέβει όπως σχεδίασε ο λαμπερός Απόλλων. Η οργή των τέκνων του Διός ποτέ δεν πάει χαμένη, γιατί τον περιφρόνησε η άμυαλη γυναίκα και μ' άλλον άνδρα ενώθηκε κρυφά απ' τον γονιό της κι είχε σμίξει πρότερα τον μακρυμάλλη Φοίβο, κι είχε μέσα στα σπλάχνα της το αμόλυντο του σπέρμα. Δεν πρόλαβε καλά-καλά στο νυφικό τραπέζι να 'ρθεί και των υμέναιων την ιαχή ν' ακούσει, που οι παρθένες φίλες της θα γλυκοτραγουδούσαν μονάχα κάποιον μακρινό διαβάτη ερωτεύει. Αυτό παθαίνουνε πολλοί, αυτοί που άμυαλοι είναι όσοι αψηφούν τα κοντινά και μακρινά γυρεύουν και με ελπίδες ψεύτικες τα' άπιαστα κυνηγούνε. Τέτοια μεγάλη συμφορά της έφερε το πάθος κι ο έρωτας, της δύσμοιρης κι ωραίας Κορωνίδας. Ξενοκουρούτης έφτασε από την Αρκαδία κι αυτή πήγε και πλάγιασε ανέμυαλη μαζί του. Όμως στο βλέμμα του θεού τίποτα δε ξεφεύγει μες στον ναό το ένοιωσε ο βασιλιάς Λοξίας αλάνθαστο είχε σύμβουλο τον παντογνώστη νου του.

Ασκληπιός, η Λατρεία του, τα Ιερά του

Ψέμα δε ξέρει, μα και ποιός μπορεί να τον γελάσει;
μήτε θεός μήτε θνητός με λογισμό ή μ' έργα.
Τότε σαν είδε το δεσμό της κόρης με τον ξένο,
τον Ίσχη γιο του Έλατου, και τον κρυφό της δόλο,
την αδελφή του έστευλε π' έβραζε από γινάτι
να πάει στη Λακέρεια στις όχθες της Βοιβηίδας
εκεί όπου ξεγύρισε προς το κακό η τύχη.
Κι η κόρη αφανίστηκε και χάθηκαν μαζί της,
πολλοί, γιατί μεσ' στα βουνά μια σπίθα μόνο φτάνει
να πεταχτεί κι ολόκληρο το δάσος ν' αφανήσει.
Την κόρη την απίθωσαν σ' ένα σωρό με ξύλα
και λαύρες την εκύκλωσαν του Ήφαιστου οι φλόγες.
Τότε ο Απόλλων φώναξε, «δεν το βαστά η καρδιά μου,
με τέτοιο θάνατο φριχτό ν' αφήσω εγώ τον γόνο
τον εδικό μου να χαθεί με την καμένη μάνα,
που τιμωρήθηκε βαριά». Και μόνο μ' ένα βήμα
όρμησε μέσα στις φωτιές και το παιδί του πήρε,
ανοίγοντας το πέρασμα στις φλόγες που φουντώναν.
Κι αφού το πήρε τράβηξε να πάει στη Μαγνησία.
Στον κένταυρο παρέδωσε το γιο του για να μάθει
να γιάνει των πολύπαθων ανθρώπων τις αρρώστιες.
Κι όσοι έρχονταν κι είχαν πληγές που 'βγαζε το κορμί
τους
ή κι απ' αστραφτερό χαλκό ήταν τραυματισμένοι,
ή από λιθάρι π' από μακριά τον χτύπησαν ριγμένο
ή του καλοκαιριού το φως τον είχε χτυπημένο
ή του χειμώνα ο καιρός με κρύο τον τρυπούσε,
όλους με ξόρκια γιάτρευε και άλλους μ' ελιξίρια
ή αλείφοντας με φάρμακα ολούθε το κορμί τους
ή με βαθιές –βαθιές τομές θέραπευε το πάθος.
Όμως κι η γνώση σέρνεται στου κέρδους το κυνήγι
γενναίο θέλει τον μισθό, στο χέρι το χρυσάφι

και φέρνει πίσω τον θνητό που άρπαξε ο χάρος.
Τότε ο Κρονίδης πέταξε με οργή τον κεραυνό του
κι ακαριαία έκοψε στα στήθη την πνοή του
κι ο φλογισμένος κεραυνός του έφερε το τέλος.

Η ανθρώπινη αλλά συγχρόνως θεία υπόσταση του Ασκληπιού αποτελεί μεγάλο και σκοτεινό θέμα που αφορά στην λατρεία του στον Αρχαιοελληνικό κόσμο. Η Μυθολογία αναγνωρίζει τον Ασκληπιό ως γιο του Απόλλωνα, ο οποίος ως ιατρός των θεών και των ανθρώπων ονομαζόταν Παιάν. Ο Απόλλωνας θεός του φωτοδότη ήλιου που φωτίζει και ζεσταίνει τη γη συνδέθηκε με την υγεία των θεών και των ανθρώπων. Η στενή σχέση του Ασκληπιού με τον Απόλλωνα δεν ήταν αποκύημα ποιητικής φαντασίας μόνο, αλλά και λογική εξήγηση φαινομένου. Ο ήλιος (Απόλλων) είναι ο βασικός παράγοντας που δίνει την υγεία στους ανθρώπους με το φως και τη ζέση που εκπέμπει.

Είναι αλήθεια ότι οι μύθοι που αναφέρονται στον Ασκληπιό μας δίνουν πολλές αντιφατικές πληροφορίες και η λατρεία του από τους Έλληνες, παρουσιάζει μια σειρά από στοιχεία τα οποία είναι δύσκολο να μπουν σε κώδικα. Αγαπήθηκε από τους Έλληνες και η λατρεία του διαδόθηκε σε όλο τον Ελληνικό χώρο. Του έδωσαν τόσες ονομασίες που χρειάζονται μεγάλοι κατάλογοι για να καταγραφούν.

Άγλαος, Άναξ, Αρχηγέτης, Γορτύνιος, Δεσπότης, Δαίμων, Σεμνότατος, Ειπήρ, Επήκοος, Επιδαύριος, Επίκουρος, Ηγεμών, Ιητήρ, Καταφυγή, Κοτυλεύς, Κλεινότατος, Λεοντούχος, Λυσάνιος, Μάκαρ, Μειλίχιος, Μοιρονόμος, Πάτριος, Σωτήρ, Τρικκαίος, Υπαταίος, Υπήκοος, Φιλάνθρωπος, Φιλόλαος, Φύλαξ, Μέγα χάρμα βροτών κλπ.

Μετά την πρώτη μυθολογική αναφορά ας δούμε τον θεό της ιατρικής όταν άρχισε να εφαρμόζει την σωτήρια του τέχνη για να ωφελεί τους ανθρώπους. Αν δεν μπορούμε να κατατάξουμε τον Ασκληπιό στην τάξη των θεών του Ολύμπου, χωρίς αμφιβολία, πρέπει να τον κατατάξουμε στην χορεία των ηρώων, τους οποίους η μυθολογία προήγαγε σε θεούς. Αυτό το μυθικό πρόσωπο συγκέντρωσε την ιατρική τέχνη με τη δύναμη της φύσης και την πρόσφερε στον άνθρωπο για την αντιμετώπιση των ασθενειών.

Η Ελληνική μυθολογία παρουσιάζει τον θεό Ασκληπιό τον γεννήτορα της Ελληνικής Ιατρικής ότι παράδόθηκε από τον πατέρα του Απόλλωνα στην φροντίδα του Χείρωνα Κένταυρου που κοντά του εκπαιδεύτηκε στα βουνά και τα δάση στο Πήλιο της Θεσσαλίας, μέσα σε λειμώνες χλοερούς και θαυματουργά βότανα. Αυτός ο Κένταυρος που κατά τον Πίνδαρο γνώριζε τον νόμο των μαλακόχειρων φαρμάκων, ο οποίος, ήταν τόσο αρχαίος, όσο και ο Ζευς, αφού λέγεται ότι ήταν αδελφός του, ήταν ο πρώτος δάσκαλος του Ασκληπιού. Το όνομα του Χείρων σημαίνει τον

άνθρωπο των χειρών, τον χειροτέχνη. Ο Νίκανδρος τον αναφέρει ως τον κατ' εξοχήν θεραπευτή βοτανολόγο. Το όνομα του Κένταυρος ίσως να το πήρε από το βότανο Κενταύριον. Ο Κένταυρος δίδαξε τις γνώσεις του και σε άλλους ήρωες όπως τον Αχιλλέα και τον Ιάσωνα, όπως μας πληροφορεί ο Πίνδαρος (IV.211). Αυτός ο Ιάσωνας, αργότερα συνδέθηκε με την Μήδεια η οποία στην Κολχίδα παρασκεύαζε εκείνα τα μυστηριώδη και θαυματουργά φάρμακα και φίλτρα. Ο μεγαλύτερος όμως μαθητής του Χείρωνα ήταν ο Ασκληπιός, ο οποίος από τον Όμηρο αναφέρεται ως «αμύμων ιητήρ».

ΔΙΑΦΟΡΟΙ ΜΥΘΟΙ

Ο Πausανίας όταν επισκέφτηκε την Επίδαυρο, συγκέντρωσε τους μύθους και τις παραδόσεις που είχαν σχέση με το θεό Άσκληπιό. Οι Επιδαύριοι λένε ότι ο Φλεγύας, ο οποίος ήταν ο πιο εμπειροπόλεμος της εποχής του, ήρθε στην Πελοπόννησο με πρόφαση να δει τη χώρα, στην ουσία όμως ήρθε για να κατασκοπεύσει, τον αριθμό των κατοίκων και το αν οι κάτοικοι της ήταν αξιόμαχοι. Στην Πελοπόννησο τον συνόδευε η κόρη του Κορωνίδα, η οποία είχε μυστικά ενωθεί με τον θεό Απόλλωνα και είχε μείνει έγκυος. Ο Φλεγύας δεν γνώριζε την εγκυμοσύνη της κόρης του και όταν εκείνη γέννησε αγόρι άφησε το έκθετο στη χώρα των Επιδαυρίων στο βουνό Τίθθιον. Το παιδί θήλαζε μια από τις κατσίκες που έβοσκαν στο βουνό και το φύλαγε ένας σκύλος που ήταν ο φύλακας του κοπαδιού. Ο βοσκός όμως που ονομαζόταν Αρεσθάνας όταν διαπίστωσε ότι χάθηκε η κατσικά του μαζί με τον σκύλο του κοπαδιού, έψαχνε να βρει τα ζώα. Όταν τα βρήκε, ήταν μαζί με το παιδάκι και αμέσως πέρασε από τη σκέψη του να το πάρει μαζί του. Μόλις όμως το πλησίασε είδε να βγαίνει από το παιδί μια λάμψη σαν αστραπή, θεώρησε ότι ήταν σημαντικό θεϊκό και από φόβο δεν προχώρησε. Αμέσως σε όλο τον κόσμο, σε στεριές και θάλασσες, έφτασε το

μήνυμα ότι γεννήθηκε ο Ασκληπιός που θεραπεύει αρρώστους και ανασταίνει νεκρούς⁷.

Αυτός ο μύθος είναι όλως διόλου διαφορετικός από αυτόν που διηγόντουσαν στη Θεσσαλία, γιατί η Επίδαυρος θεωρείται γενέτειρα του Ασκληπιού και δεν υπάρχει ο μύθος του Ίσχυ, ούτε αναφέρεται το τέλος της Κορωνίδας. Ούτε όμως, και η εγκατάλειψη του παιδιού. Ο βοσκός Αρεσθάνας πάλι, η κατσικά και ο σκύλος, δεν αναφέρονται στον Θεσσαλικό μύθο. Η κατσικά και ο σκύλος ήταν ιερά ζώα στην Επίδαυρο και αναφέρονται στις στήλες και στο μεγάλο άγαλμα του Ασκληπιού, το οποίο δεν διασώθηκε. Στο άγαλμα, ο σκύλος ήταν ξαπλωμένος κάτω από τον θρόνο στα πόδια του θεού.

Μια άλλη παράδοση συνδέει τη γέννηση του Ασκληπιού με την Μεσσηνία. Σύμφωνα με αυτή, ο Ασκληπιός ήταν γιός της Αρσινόης, κόρης του Λεύκιππου. Οι Μεσσήνιοι, που αγαπούσαν να διηγούνται αυτόν τον μύθο έδωσαν το όνομα της Αρσινόης σε μια κρήνη που βρισκόταν στην αγορά της πόλης. Πίστευαν μάλιστα ότι ο Νέστωρας βοήθησε τον πληγωμένο Μαχάονα γιό του Ασκληπιού. Μετά τον θάνατο

⁷ Πausanías, II, 26, 3-6.

του, μετέφερε τα οστά του στη Γερηνία, όπου του έ-
χτισε ναό, στον οποίο γινόντουσαν θεραπείες⁸. Και
στη Σπάρτη υπήρχε ιερό της Αρσινόης⁹.

⁸ Πausanías, IV, 3, 2. Ανασώσασθαι δε Νέστορα λέγεται του Μαχά-
ονος τα οστά. Ποδαλείριον δε, ως οπίσω πορθήσαντες Ίλιον εκομίζο-
ντο, αμαρτείν του πλοίου και ες Σύρναν της Καρικής ηπειρου φασίν
αποσωθέντα οικήσαι.

⁹ Σχόλια στον Πίνδαρο, Πυθ. III, 14.

Η ΧΘΟΝΙΑ ΛΑΤΡΕΙΑ

Η χθόνια λατρεία του Ασκληπιού έχει σχέση με το σύμβολο του φιδιού. Γενικά τα φίδια έχουν τόσες ιδιομορφίες που από πάντοτε προκαλούσαν ενδιαφέρον και περιέργεια στον άνθρωπο. Από τα μυθικά χρόνια ως τις μέρες μας, παράξενες δοξασίες αναπτύχθηκαν που αφορούν τις ιδιότητες και τις συνήθειες των φιδιών. Ο άνθρωπος και το φίδι είναι τόσο διαφορετικά πλάσματα που προκαλούν μια μυστηριώδη και ακατανόητη σχέση. Το ότι τα φίδια κατοικούν κάτω από τη γη και εμφανίζονται ξαφνικά με τις γρήγορες κινήσεις τους, ο παράξενος τρόπος ζευγαρώματος, το επίμονο βλέμμα τους, η μακροβιότητα τους, η αλλαγή του δέρματος τους, η συνεχής και αχόρταγη πείνα τους, η παράξενη έλξη που προκαλούν τα μάτια τους, είναι οι αιτίες που δημιούργησαν τόσες και τόσες δεισιδαιμονίες. Σε πολλές χώρες η λατρεία των φιδιών παίρνει διάφορες μορφές. Στην αρχαία Ελλάδα όμως, το φίδι ήταν ένα σύμβολο, το σύμβολο των χθόνιων δυνάμεων της γης, που ανανεώνουν τη φύση και κατ' ακολουθία και τον άνθρωπο.

Πολλοί αρχαίοι συγγραφείς αναφέρονται στις ιδιότητες των φιδιών.

Παυσανίας II, 28, *1. Δράκοντες δε οι λοιποί και έτερον γένος εν τω ξανθότερον ρέπον της χροάς ιεροί μεν του Ασκληπιού νομίζονται και εισίν ανθρώποι ήμεροι, τρέφει δε μόνη σφας η των Επιδαυρίων γη.*

Σχόλια στον Νίκανδρο *Θηριακά*, 438.

*Ο δράκων την φύσιν εστί μέλας, υπόχλωρος την κοι-
λίαν καλός δε την μορφήν, τους οδόντας έχων τριστοί-
χους*

Αΐλιανός *De natura animalium*, VIII, 12.

*Πυρός το χρώαν, ευωπός το όμμα, πλατύς το στόμα,
δακείν ου σφαλερός αλλά πράος.*

Σχόλια στον Αριστοφάνη, *Πλούτος*, 733.

*Εξηξάτην ουν δύο δράκοντες, δράκοντες δε λέγονται
από του δέρκω, ο εστιν βλέπω, οξυδερκές γαρ το ζών,
αφιέρρωται δε τω Ασκληπιώ, επειδή το γήρας αποβάλ-
λει.*

Ευσέβιος, *Ευαγγελική Προετημασία*.III, 11, 26.

*Της δε σωστικής αυτού δυνάμεως Ασκληπιός το σύμ-
βολον ώ το μεν βάκτρον δεδώκασι, της των καμώντων
υπερείσεως και αναπαύσεως, ο δε όφης περισπειράται
της περί το σώμα και την ψυχήν σωτηρίας φέρων ση-
μείον ... πνευματικώτατον γαρ το ζών εστι και την α-
σθένειαν του σώματος αποδύεται, δοκεί δε και ιατρι-
κώτατον είναι. της δε οξυδορκίας εύρε το φάρμακον
και μυθεύεται της αναβιώσεως ειδέναι τινά βοτάνην
Γρηγόριος Ναζιαζηνός LII.*

*Ούτος ο Οφιούχος Ασκληπιός έστιν ο της ιατρικής έ-
φορος σύμβολον δε ο όφης του αγήρω. Λέγεται γαρ α-
ποδύεσθαι το γήρας ο όφης και ανανεούσθαι. Επει ουν
Ασκληπιός δια της ιατρικής ανανεοί τα ανθρώπινα σώ-
ματα ποιούσιν αυτόν μετά του δράκοντος.*

Σε πολλές χώρες, οι σχέσεις των ανθρώπων με τα φίδια, από τα πρώτα χρόνια της ιστορίας, προκαλούν εκπλήξεις.

Στη βόρεια Σουηδία υπήρχαν σπίτια που διατηρούσαν φίδια τα οποία τάζαν με γάλα, θεωρώντας τα ως σπιτικές θεότητες και η θανάτωση τους αποτελούσε θανάσιμο αμάρτημα.

Στην Ινδία, η λατρεία των φιδιών από τις κατώτερες τάξεις ήταν εντυπωσιακή. Τα θεωρούσαν ιερά ζώα. Παρόλο που ο βουδισμός είναι αντίθετος με την λατρεία των φιδιών, υπάρχουν βραχμάνοι που συντηρούν το δέρμα τους μέσα στα ιερά τους βιβλία.

Στην Αφρική, η φυλή των Ζουλού, δεν θανατώνει ένα είδος φιδιού γιατί πιστεύουν ότι φέρνει το πνεύμα των νεκρών συγγενών τους. Σε άλλες αφρικανικές φυλές συνυπάρχει η λατρεία των φιδιών με την προσωπολατρία.

Στην Κεφαλονιά, στο χωριό Μαρκοπουλάτα, σε έναν ναό αφιερωμένο στην Παναγία, κατά τη διάρκεια μιας συγκεκριμένης θρησκευτικής τελετουργίας εμφανίζονται και γεμίζουν τον ναό, σε μεγάλο αριθμό, ακίνδυνα μικρά λευκά φίδια¹⁰, τα οποία οι πιστοί δέχονται χωρίς να τους προξενούν φόβο.

Σε πολλά μέρη του κόσμου πιστεύουν ότι τα φίδια αποτρέπουν και διώχνουν τις ασθένειες. Στην Αίγυπτο πίστευαν ότι ένα φίδι που συνηθίζει και κατοικεί

¹⁰ Από διήγηση του Καθηγητή Στέφανου Γερογιάννου.

μέσα σε σπηλιές, μπορεί να υπακούσει σε μια παρθένα που πάει και το φέρνει τυλιγμένο στο λαιμό της και το αφήνει δίπλα στο κρεβάτι του αρρώστου για να τον θεραπεύσει.

Στην παλαιά διαθήκη, στο κεφάλαιο των αριθμών¹¹ διαβάζουμε:

«και εποίησε Μωυσής όφιν χαλκούν και έστησεν αυτόν επί σημείου και εγένετο όταν έδακνεν όφιν άνθρωπον και επέβλεπε επί τον όφιν τον χαλκούν και έζη». Μετ.: και ο Μωυσής κατασκεύασε ένα χάλκινο φίδι και το τοποθέτησε σε ψηλό πάσαλο και όταν ένα φίδι δάγκωνε κάποιον άνθρωπο αυτός έστρεφε το βλέμμα του στο χάλκινο φίδι και θεραπεύετο.

Αυτό το ομοίωμα του φιδιού το κατέστρεψε αργότερα ο Εζεκίας, γιατί τον καιρό του, οι Ισραηλίτες έφτασαν να του προσφέρουν θυμίαμα.

Στο Κασμίρ, οι αρχαίοι ναοί είναι αφιερωμένοι σε θεότητες φίδια που παρέχουν θεραπείες. Η ύπαρξη τους συνεχίζεται από γενιά σε γενιά, και υπάρχει, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.

Στην Κω, πριν 100 περίπου χρόνια, υπήρχε μια δοξασία ότι ένα συγκεκριμένο είδος φιδιού, ο ποντικολόος¹², ήταν φύλακας και γούρι της οικογενείας και

¹¹ Παλαιά Διαθήκη, Αριθμοί, XXI,9

¹² Ποντικολόος, μαύρο μεγάλο φίδι που δεν είναι δηλητηριώδες. Έχει τις ιδιότητες και το χρώμα που αναφέρουν οι διάφοροι συγγραφείς.

του πρόσφεραν τροφές για να το συντηρούν. Στο υπόγειο του πύργου μιας θείας μου, εκεί που αποθήκευαν τις κουμπάνιες, (προμήθειες του χειμώνα,) πάντα θυμάμαι από τα παιδικά μου χρόνια ότι κυκλοφορούσε ένα φίδι που σε μένα προξενούσε φόβο μαζί και περιέργεια, για τις θείες μου όμως ήταν κάτι το φυσιολογικό, αφού ποτέ δεν το κυνήγησαν, δεν το έδιωξαν από τον πύργο. Μετά την άνοιξη τις πρώτες μέρες του καλοκαιριού, πάνω στα δοκάρια της κεραμοσκεπής βλέπαμε το ντύμα του, να κρέμεται ολόκληρο, σαν να 'θελε να μας επιβάλει την παρουσία του. Δηγόντουσαν τότε μια ιστορία για μια γριά γνωστής οικογενείας που ζούσε μόνη της σε ένα εξοχικό σπίτι, συντηρούσε ένα μαύρο φίδι το οποίο μπαινόβγαινε στο σπίτι από την τρύπα του νεροχύτη, και όταν το φίδι μεγάλωσε και το πάχος του δεν του επέτρεπε να περνά από την συγκεκριμένη τρύπα, η γριά, έφερε μάλιστα να μεγαλώσει την τρύπα για να μπαίνει και να βγαίνει το φίδι ελεύθερα.

Σύμφωνα με τις αρχαίες δοξασίες το φίδι λατρευόταν για τη σχέση του με τη ψυχή και αποτελούσε φετίχ για την ύπαρξη της. Έτσι εξηγείται η σχέση της λατρείας του φιδιού με την προγονολατρεία, γιατί όπως οι πρόγονοι είναι θαμμένοι μέσα στο χώμα, έχουν τη δυνατότητα να βγαίνουν έξω με την μορφή του ζώου,

αφού το φίδι είναι τέκνο της γης. «Λέγοντες όφιν είναι γης παίδα¹³». Το φίδι ήταν το κατ' εξοχή προστατευτικό πνεύμα και φύλακας των θησαυρών.

Στην αρχαία Αθήνα πίστευαν ότι ο Εριχθόνιος (ημίθεος, ήρωας, των Αθηνών) συνυπήρχε μέσα σε φίδι που ήταν αφιερωμένο στη θεά Αθηνά και προστάτευε την Ακρόπολη. Το ονόμαζαν «οίκουρον όφιν» και κάθε μήνα του πρόσφεραν πλακούντες με μέλι. Πριν την ναυμαχία της Σαλαμίνας, η πίττα αυτή με το μέλι δεν φαγώθηκε και αυτό ήταν σημάδι ότι η Αθηνά και ο ήρωας είχαν εγκαταλείψει την Ακρόπολη, προαναγγέλλοντας την καταστροφή του ναού από τους Πέρσες.

Οι Ρωμαίοι είχαν τις ίδιες δοξασίες. Λέγεται ότι ο Αινίας έβλεπε το φίδι που έβγαινε από τον τάφο του πατέρα του¹⁴. Οι εφέστιοι θεοί των Ρωμαίων, οι Λάρητες, είχαν και μορφή φιδιού.

Τα φίδια, ενσάρκωση των νεκρών και των χθόνιων πνευμάτων, λατρευόντουσαν μαζί με τους χθόνιους θεούς. Στη λατρεία όμως του Ασκληπιού, το φίδι αποτελεί σύμβολο τελετουργικό και όχι αντικείμενο λατρείας, παρόλα αυτά, πολλές φορές ο θεός παρουσιαζόταν με μορφή φιδιού. Πολλοί ασθενείς λένε, ότι είδαν τον θεό Ασκληπιό με τη μορφή του ιερού όφη, που οι ιερείς συντηρούσαν στους ναούς.

¹³ Ηρόδοτος, Α. 78.

¹⁴ Βιργίλιος, Αινιάδα.

Υπήρχαν αρκετοί μύθοι για την ίδρυση πόλεων ή Ασκληπιείων που προέκυψαν μετά τη μεταφορά ιερών όφρων από την Επίδαυρο. Έτσι για την ίδρυση του Ασκληπιείου της Κω λέγεται ότι το ιερό της Επιδαύρου έστειλε με πλοίο έναν ιερών όφη. Κατά το ταξίδι όμως το φίδι έπεσε από το πλοίο στη θάλασσα και κολυμπώντας βγήκε σε μια ακτή της Πελοποννήσου, στη θέση Λαμηρά. Εκεί αρχικά έστησαν έναν βωμό και στη συνέχεια χτίστηκε ναός.

Καθώς η λατρεία του Ασκληπιού, με το πέρασμα του χρόνου, έπαιρνε μεγαλύτερες διαστάσεις η παρουσία της γινόταν πιο αισθητή στο σύνολο του δημόσιου βίου. Η πολιτεία έδειξε σεβασμό προς αυτήν. Οι ιερείς του Ασκληπιού πρόσφεραν θυσίες εν ονόματι της πολιτείας κατά την διάρκεια του έτους, σε περιόδους που όριζε ο νόμος¹⁵. Στην Κω κάθε μήνα γίνονταν δημόσια θυσία ενός ζώου η τιμή του οποίου ήταν 100 δραχμές¹⁶. Ο ιερέας κατά την τελετή, ανακοίνωνε τους οιωνούς δημόσια. Οι δημόσιες θυσίες αφορούσαν μεγάλα ζώα, όπως μοσχάρι ή ταύρο, ενώ για τις ιδιωτικές κριάρι ή πετεινό¹⁷.

¹⁵ CIA II, I (τας θυσίας απάσας τέθνηκεν κατά τα ψηφίσματα).

¹⁶ Bulletin de Correspondence Hellenique, Αθήνα, V, 221.

¹⁷ Οι γυναίκες, στον μιμιάμβο του Ηρώνδα θυσιάζουν έναν κόκορα στο ασκληπιείο της Κω.

Σημαντικό χαρακτηριστικό της τελετουργίας ήταν η ψαλμωδία του παιάνα, που αναφερόταν στην γέννηση και τη ζωή του Ασκληπιού. Στον ναό γινόντουσαν δεήσεις υπέρ υγείας, υπέρ ειρήνης και ευημερίας της πόλης. Ορισμένοι παιάνες για τον Ασκληπιό σώζονται μέχρι σήμερα.

Στο Ασκληπιείο των Ερυθρών, μιας Ιωνικής πόλης της Μικράς Ασίας, βρέθηκε μια επιγραφή, η οποία φαίνεται να γράφτηκε το 360 π.Χ. Η επιγραφή βρέθηκε γραμμένη πάνω σε μια στήλη από μάρμαρο. Ήταν ένας Παιάνας προς τιμή του Ασκληπιού και του πατέρα του Απόλλωνα, πράγμα που φανερώνει την συνδυασμένη λατρεία των δύο θεών, όπως είναι γνωστή και από άλλους παιάνες που έγραψαν άλλοι ποιητές, όπως ο Μακεδονικός και ο Ίσυλλος. Ο Παιάνας των Ερυθρών βρέθηκε και σε άλλες τρεις τοποθεσίες, στην αιγυπτιακή Πτολεμαΐδα, στο Ασκληπιείο της Αθήνας και στο Δίον. Η Ύπαρξη τόσων αντιγράφων μαρτυρεί πόσο αγαπητός ήταν ο ύμνος αυτός, ο οποίος επί αιώνες θα πρέπει να κυκλοφορούσε στα κέντρα λατρείας του Ασκληπιού. Ο ύμνος αποτελείται από τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος υμνείται ο Απόλλωνας και ο Ασκληπιός, στο δεύτερο αναφέρονται τα ονόματα της οικογένειας του και στο τρίτο μέρος γίνεται παράκληση για υγεία και καλή τύχη. Παραθέτουμε τον Παιάνα μεταφρασμένο.

Θεοδότη Ν. Διακογιάννη

Τον Παιάνα ψάλλετε τον περίφημο για την εξυπνάδα του
Νέοι, τον γιο της Λητώς, τον μακροτοξευτή,

Ιέ Παιάν

Που μεγάλη χαρά στους θνητούς γέννησε,

Με την Κορωνίδα ερωτοσμήγοντας

Στη γη του Φλεγύα

Ιέ Παιάν, τον Ασκληπιό

Θεό ενδοξότατο

Ιέ Παιάν.

Απ' αυτόν γεννήθηκε ο Μαχάων

Ο Ποδαλείριος και η Ιασώ,

Ιέ Παιάν

Η ωραιόματη Αίγλη και η Πανάκεια

Παιδιά της Ηπιόνης μαζί με τη ξακουστή

Ιερή Υγεία.

Ιη Παιάν, Ασκληπιέ

Θεέ ενδοξότατε

Ιέ Παιάν.

Κάνε μου τη χάρη κι έλα ευμενής

Στην ευρύχωρη πόλη μου

Και δός μας χαρούμενοι να βλέπουμε το φως

Του Ήλιου το αγαπητό μαζί με την ξακουστή

Ιερή υγεία

Ιή Παιάν Ασκληπιέ

Θεέ ενδοξότατε

Ιέ Παιάν.

Ο παιάνας προοριζόταν για να ψάλλετε προς τιμή του
Απόλλωνα και του Ασκληπιού, σε τελεουργίες που
έπαιρναν μέρος νεαρά αγόρια κρατώντας κλαδιά
δάφνης και ελιάς, τα οποία τοποθετούσαν στον βωμό
των δύο θεών.

Στην Κω κάθε πέντε χρόνια γινόντουσαν αγώνες με ιδιαίτερη μεγαλοπρέπεια που συνδέονταν με τις γιορτές του Διονύσου¹⁸. Αυτοί οι αγώνες ονομάζονταν «Τα μεγάλα Ασκήλεια» για να γίνεται διάκριση από τις ετήσιες γιορτές, τα μικρά Ασκήλεια.

Για τη γιορτή της ανάληψης της ράβδου¹⁹ που γινόταν στην Κω, έχουμε μόνο μια αναφορά από τον ίδιο τον Ιπποκράτη, σε μια του επιστολή που απευθύνει στον δήμο των Αβδηριτών:

«...Ο συμπολίτης σας Αμελησαγόρας ήλθε στην Κω, και έτυχε εκείνη την ημέρα να είναι η Ανάληψη της Ράβδου, γιορτή που γίνεται σε εμάς κάθε χρόνο με πανήγυρη και μεγαλοπρεπή πομπή στον κυπάρισσον που η συνήθεια ορίζει να κάνουμε, εκείνοι που έχουν σχέση με το θείο...²⁰».

Δεν είναι γνωστό ποια ήταν η σημασία ή η φύση αυτής της θρησκευτικής τελετής. Η εξήγηση εξαρτάται από τη σημασία της λέξης ράβδος η οποία ως σύμβολο του Ασκληπιού είναι τόσο κοινή, όσο και το

¹⁸ Εν τω θεάτρω Διονυσίοις τοις πρώτοις και τοις Ασκληπιείοις γενομένοις κατά πανήγυριν. (Στο θέατρο κατά τα Διονύσια τα πρώτα και τα Ασκληπεία τα οποία διεξάγονται κατά την πανήγυρη).

¹⁹ Η ράβδος, από πολλούς σχολιαστές συμβολίζει το σκήπτρο, σημάδι εξουσίας.

²⁰ Ιπποκράτους Επιστολαί 11. Ο πολίτης υμέων Αμελησαγόρας ήλθεν ες Κω, και έτυχε τοτ' εούσα της ράβδου η ανάληψις εν εκείνη τη ημέρη και ετήσιος εορτή, ως ίστε, πανήγυρις ημίν και πομπή πολυτελής ες κυπάρισσον, ήν έθος ανάγειν τοις τω θεώ προσήκουσιν.

φίδι. Αν η ράβδος συμβολίζει τις μεγάλες περιπλανήσεις του θεού, ίσως είναι πιθανό η ανάληψη της ράβδου να συμβολίζει ένα από τα ταξίδια του, το ταξίδι του στην Κω, και η τελετή να είναι αναπαράσταση της εισαγωγής της λατρείας του θεού στο νησί, όπως αναπαρίσταται στο ψηφιδωτό που βρέθηκε στην Κω, το οποίο παριστάνει τον ερχομό του θεού, τον οποίο υποδέχεται ο Ιπποκράτης και ένας απλός πολίτης που παρακολουθεί τη σκηνή.

Από μια επιγραφή μαθαίνουμε ότι μια τέτοια γιορτή γινόταν και στην Αθήνα την όγδοη μέρα του μήνα Ελαφηβολιώνος, μέσα Μαρτίου – μέσα Απριλίου, υπό την επίβλεψη των επιστατών, και ότι τα χρήματα από την πώληση των δερμάτων των θυσιασμένων ζώων, ανέρχονταν σε σημαντικά ποσά. Οι παιάνες ψάλλονταν νωρίς το πρωί και μετά ακολουθούσαν οι θυσίες και ο προαγών. Στην Κω, το ενδιαφέρον επικεντρωνόταν στους αγώνες που γινόντουσαν στο άλσος και περιελάμβαναν μουσικούς, αθλητικούς, και ποιητικούς αγώνες.

ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΕΣ

Η λατρεία του Ασκληπιού αγαπήθηκε και απέκτησε φήμη, αφού ήταν η αιτία της θεραπείας της αρρώστιας και της εξάλειψης του πόνου των ανθρώπων. Αρχικά οι άνθρωποι αναζητούσαν την υγεία τους σε μυστηριώδη φρέατα και σπήλαια, που πίστευαν ότι είχαν μια θαυματουργική δύναμη, μιας και η ιατρική επιστήμη δεν είχε ακόμα εμφανιστεί. Πίστευαν ότι οι ασθένειες ήταν έργο κακοποιών δαιμόνων, μέχρι που εμφανίστηκε ο θεός Ασκληπιός στους ναούς του οποίου συγκεντρώνονταν οι άνθρωποι για να ζητήσουν θεραπεία. Αλλά και αργότερα, όταν ο Χριστιανισμός εξαπλώθηκε στον τότε γνωστό κόσμο, η χριστιανική εκκλησία υιοθέτησε πολλές ιεροπραξίες από τις θρησκευτικές τελετές των αρχαίων οι οποίες γίνονται ακόμα και σήμερα. Στην Ελλάδα του σήμερα οι άνθρωποι συνηθίζουν να κοιμούνται έχοντας κρεμασμένες εικόνες πάνω από το κεφάλι τους. Πάνω στην εικόνα της Θεοτόκου και των άλλων Αγίων κρέμονται σε μικρογραφία ομοιώματα ποδιών, χεριών, ματιών και άλλων μερών του σώματος, ακριβώς όπως στους ναούς της αρχαιότητας. Στους τοίχους των εκκλησιών κρέμονται πατερίτσες, μεταλλικές πλάκες με γραμμένες τις ευχαριστίες των πιστών για τη θεραπεία που τους χάρισε το θαυματουργό χέρι του θεού. Ποιος όμως μπορεί να πει ότι τα έθιμα αυτά είναι χριστιανικά ή ειδωλολατρικά; Δεν είναι ούτε το ένα ούτε το άλλο, απλώς είναι πολύ ανθρώπινα, μια

αδυναμία των ανθρώπων που πάσχουν και πονούν και ζητούν βοήθεια από μια δύναμη έξω από τη δική τους, η οποία πιστεύουν ότι τους προσφέρει την υγεία.

Ο ικέτης στα Ασκληπιεία, στην αρχή έκανε λουτρό με κρύο νερό, μια τελετή που ήταν συμβολική αλλά και σύμφωνη με τους κανόνες της υγιεινής. Σε ορισμένες περιπτώσεις προηγείτο προσευχή και ακολουθούσε ο εξαγνισμός. Ο Αριστοφάνης λέει ότι ο ασθενής έφερνε μαζί του το στρώμα του και πλακούντες²¹ για τη θυσία. Οι πλακούντες και τα θυμιάματα καίγονταν στον βωμό, ήταν η θυσία των πολύ φτωχών. Οι ασθενείς που ήταν πολύ άρρωστοι και δεν μπορούσαν να πάνε στον ναό, έστελλαν τα ονόματα τους²².

Όταν κάποιος ιδιώτης, ή μια οικογένεια θυσίαζε ζώα, η θυσία γινόταν με μικρά οικόσιτα, όπως χοίρους, κριάρια, κατσίκες και πετεινούς. Από τη σκηνή του μιμιάμβου του Ηρώνδα «*Ασκληπιωι ανατιθείσαι και θυσιάζουσαι*», με τις δύο κυρίες που προσφέρουν στο Ασκληπιείο θυσία και από το τέλος του πλατωνικού

²¹ Οι Πλακούντες, ήταν πίττες, λεπτά επίπεδα και στρογγυλά αρτίδια φτιαγμένα από σιτάρι ή κριθάρι και διάτρητα. Περιείχαν γλυκαντικές ουσίες ή ήταν βουτηγμένοι σε κρασί, λάδι ή μέλι.

²² Όπως τα δικά μας ψυχοχάρτια.

διαλόγου «Φαίδων», πληροφορούμεθα για τη συνήθεια να θυσιάζουν έναν πετεινό στον Ασκληπιό²³. Τέτοια θυσία απεικονίζεται σε ανάγλυφο του Ασκληπιού στο μουσείο του Μονάχου, αλλά και σε νομίσματα του Σελινούντα, πόλης της Σικελίας. Στην Επίδαυρο, οι προσφορές έπρεπε να καταναλωθούν μέσα στον περιβόλο, ενώ σε άλλους ναούς ένα μέρος της θυσίας πήγαινε στον ιερέα, και το υπόλοιπο το έπαιρνε ο ίδιος ο προσκυνητής. Στην σκηνή που περιγράφει ο Ηρόνδας, τα μπούτια του πετεινού προορίζονταν για τον ιερέα.

Οι προσφορές που τοποθετούνταν στην ιερά τράπεζα σαν αμοιβή για τις υπηρεσίες που είχαν προσφερθεί, έπαιρναν τη μορφή θυσίας: «*αποθύειν τα ιάτρα*» ή «*αποδιδόναι τα ιάτρα*». Όταν δεν ήταν δυνατό να καταβληθούν τα χρήματα αμέσως, η πληρωμή θα μπορούσε να γίνει λίγο καιρό αργότερα. Ο Πausανίας αναφέρει ότι για τη θεραπεία ενός τυφλού καταβλήθηκαν είκοσι χιλιάδες χρυσοί στατήρες²⁴.

Μια δύσπιστη κυρία άφησε ως ανάθημα μια ασημένια γουρουνούπουλα. Ένα μικρό αγόρι πρόσφερε τους δέκα πεντόβολους του, (πέτρινοι μικροί λίθοι) που έπαιζε. Η ποικιλία των προσφορών ήταν πολύ μεγάλη. Οι πιο κοινές ήταν ομοιώματα τμημάτων του ανθρωπίνου σώματος. Ο Μέγας Αλέξανδρος αφιέρωσε τον

²³ Πλάτων, Φαίδων, 118, και Ηρόνδας, 4^{ος} μιμίαμβος.

²⁴ Πausανίας X, 38, 13.

θώρακα του και το δόρυ του στον Ασκληπιό²⁵. Τα κέρδη από τα πρόστιμα που καταβάλλονταν στο θησαυροφυλάκιο του ναού ήταν σημαντικά. Στην Κω, όποιος έκοβε κυπαρίσσια από το ιερό άλσος, πλήρωνε βαρύ πρόστιμο²⁶.

Το είδος της θυσίας που πρόσφερε η πολιτεία διέφερε από εκείνο που πρόσφεραν οι ιδιώτες. Η Παννυχίς ήταν ολονύχτια εορτή ή τελετουργία, άμεσα συνδεδεμένη με θρησκευτικές γιορτές κυρίως μυστηριακού χαρακτήρα, όπως τα Ελευσίνια μυστήρια, τα Επιδαύρια της Αθήνας προς τιμήν του Ασκληπιού. Κατά τη διάρκεια της ολονύκτιας τελετουργίας διατηρούσαν αναμμένους δαυλούς και λύχνους (λυχνοκαΐα). Κανηφόροι²⁷ συμμετείχαν σε αυτές τις τελετουργίες.

²⁵ Πausanίας II, 10, 2.

²⁶ Την πληροφορία έχουμε από επιγραφή στο επιγραφικό μουσείο του Ασκληπιείου της Κω.

²⁷ Κανηφόροι ονομασία γυναικών που μετείχαν σε θρησκευτικές πομπές μεταφέροντας στο κεφάλι τους κάνιστρα τα οποία περιείχαν είτε τις απαρχές, είτε τα απαραίτητα αντικείμενα για την τέλεση της θυσίας και το ιερό μαχαίρι. Κανηφόροι έπαιρναν μέρος σε πομπές προς τιμήν διαφόρων θεών. Η κανηφορία εθεωρείτο τιμητικό αξίωμα για μια γυναίκα, ιδιαίτερα στην Αθήνα, ενώ ορισμένες που μετείχαν σε πολλές κανηφορίες τιμήθηκαν με επιγραφές και αγάλματα.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΣΚΛΗΠΙΟ

Από την Ιλιάδα του Ομήρου μεταφέραμε αρκετά αποσπάσματα τα οποία αναφέρονται στον Ασκληπιό και τους δυο γιούς του τον Μαχάωνα και τον Ποδάλυριο. Στους αιώνες που ακολούθησαν πολλοί αρχαίοι συγγραφείς ασχολήθηκαν με τον Ασκληπιό. Συγκεντρώσαμε ορισμένα κείμενα από τους συγγραφείς αυτούς.

Σε επιστολή του Ιπποκράτη προς τον Δημόκριτο. Από το βιβλίο των Επιστολών.

«Πιστεύω ότι ο κλήρος που έλαχε στην ιατρική τέχνη είναι να δέχεται πιο πολλές κατηγορίες παρά τιμές. Εγώ βέβαια δεν έχω κατακτήσει στο σύνολο της την ιατρική κι αν είμαι ήδη γέρος, ούτε και ο Ασκληπιός που επινόησε αυτή την τέχνη δεν την κατέκτησε ολόκληρη, αλλά βρέθηκε πολλές φορές σε διαφωνία με τον εαυτό του, όπως μας παραδίδουν τα βιβλία των συγγραφέων».

Γαληνός. 128-201 μ.Χ. Σε πολλά συγγράμματα του.

«Έτσι λοιπόν αφού πρώτος ο Ασκληπιός διδάχθηκε την ιατρική από τον πατέρα του τον Απόλλωνα, μετέδωσε την ιατρική στους ανθρώπους, γιατί θα πρέπει να θεωρείται ο εφευρέτης της».

Πριν από τον Ασκληπιό η ιατρική ήταν μια πρακτική τέχνη, που βασιζόταν σε κάποια εμπειρική γνώση για φάρμακα και βότανα που είχαν οι παλαιότεροι.

Πλάτων 428-315 π.Χ. Στο Συμπόσιο και την Πολιτεία.

Διότι πρέπει να είναι, καθώς ξέρετε, ικανός ο γιατρός να συμφιλώνει τα πιο εχθρικά στοιχεία του σώματος και να τα κάνει να ποθεί το ένα το άλλο. Και εχθρικότατα είναι τα εντελώς αντίθετα, το κρύο με το ζεστό, το πικρό με το γλυκό, το ξηρό με το υγρό, όλα τα παρόμοια. Σε αυτά σοφίστηκε να ενώσει με έρωτα και ομόνοια ο δικός μας πρόγονος ο Ασκληπιός, καθώς λέγουν οι ποιητές και το παραδέχομαι κι εγώ. Έτσι ίδρυσε τη δική μας τέχνη.

Σοφοκλής 496-406. Στον Φιλοκτήτη, ο Ηρακλής του λέει:

«Στο Ίλιο, του Παίαντα γιε, τον Ασκληπιό εγώ θα στείλω λυτρωτή σου από την πληγή αυτή».

Σωκράτης 470-399 π.Χ. Ο Σωκράτης στη διδασκαλία του χαρακτηρίζει τον Ασκληπιό ως μέγα γιατρό και διδάσκαλο. Την ώρα που άφηνε την τελευταία του πνοή, αφού είχε πιεί το κώνειο.

«Ω Κρίτων, στον Ασκληπιό οφείλουμε έναν πετεινό πληρώσετε λοιπόν το χρέος μου μην αμελήσετε».

Ξενοφών 431-355 π.Χ. Για τις θεραπευτικές ικανότητες του Ασκληπιού.

«Ο Ασκληπιός, επίσης, κατόρθωσε σημαντικότερα πράγματα, δηλαδή να ανασταίνει πεθασμένους και να θεραπεύει αρρώστους. Για τούτα θάνατη δόξα έχει σαν θεός ανάμεσα στους ανθρώπους».

Στράβων 68π.Χ-25μ.Χ. Για τη γέννηση του Ασκληπιού.

«Υπάρχει κι άλλος ποταμός Ληθαίος στη Γόρτινα και άλλος στην Τρίκκη εκεί όπου λένε γεννήθηκε ο Ασκληπιός.

Μιλώντας για την Επίδαυρο:

«Κι αυτή σπουδαία πόλη, ιδίως για τη φήμη του Ασκληπιού που πίστευαν ότι θεραπεύει κάθε λογής αρρώστιες και το ιερό του ήταν γεμάτο από ασθενείς και από πίνακες, όπου ήταν γραμμένες οι συνταγές και οι θεραπείες, όπως και στην Κω και στην Τρίκκη.

Διόδωρος ο Σικελιώτης 1^{ος} αι. π.Χ.

Ο Ασκληπιός γεννήθηκε από τον Απόλλωνα και την Κορωνίδα και αφού έμαθε πολλά για την ιατρική και την Παρασκευή των φαρμάκων καθώς και τις δυνατότητες των ριζών,

και γενικά προήγαγε σε τέτοιο βαθμό την ιατρική τέχνη, ώστε τιμάται ως γενάρχης και ιδρυτής.

Παυσανίας 2^{ος} αι. μ.Χ.

Ασκληπιόν μεν γαρ αέρα γένει τε ανθρώπων είναι και πάσιν ομοίοις ζώοις επιτήδειον προς υγείαν. Απόλλωνα δε Ήλιον, και αυτόν ορθότατα Ασκληπιώ πατέρα επονομάζεσθαι, ότι εις το αρμόζον τοις ώραις ποιούμενος ο Ήλιος τον δρόμον μεταδίδουσι και τω αέρι υγείας.

ΤΑ ΑΣΚΛΗΠΕΙΑ

Τα Ασκληπεία, οι ναοί του θεού Ασκληπιού, χιζόντουσαν σε διαλεγμένες τοποθεσίες με καθαρό αέρα και εξαιρετική θέα, που ευχαριστούσαν τον άνθρωπο. Για κανένα άλλο θεό δεν γινόταν αυτή η επιλογή σε ένα τόσο υγιεινό και παρθενικό περιβάλλον

Ο κύριος ναός βρισκόταν σε επίπεδο χώρο. Το σύνολο των οικοδομών και των κτισμάτων ήταν περιφραγμένο με ένα τείχος που διέθετε μια μόνο είσοδο, το Πρόπυλον. Τα Ασκληπεία ήταν τόποι λατρείας αλλά συγχρόνως και θεραπευτικά κέντρα.

Γιγαντιαία μαρμάρινα οικοδομήματα, με στοές και περιστύλια στόλιζαν ευρύχωρες πλατείες. Άλλα μικρότερα κτίρια με την ίδια κομψή αρχιτεκτονική, προορίζονταν για διαφορετικούς σκοπούς. Και γύρω από τα κτήρια, ένα καταπληκτικό, πυκνοφυτεμένο, καταπράσινο δάσος, που ανάμεσα στο θρόισμα των φύλλων του, ξεχώριζε το κελάρυσμα του νερού που έτρεχε απ' την πηγή, περιτριγυρισμένη από διάφορες μαρμάρινες κατασκευές. Στους ονειρώδεις αυτούς χώρους, αφιερωμένους στον Ασκληπιό, πλήθος αρρώστων συνωστίζεται. Όλοι τους περιμένουν να γίνουν καλά, όχι με τη θεραπεία που θα τους δώσει ένας επαγγελματίας ιατρός, αλλά με τη χάρη του Ασκληπιού, του θεού της ιατρικής.

Γύρω από την περίφραξη υπήρχε το ιερό άλσος με κυπαρίσσια, τα αγαπημένα δένδρα του θεού Απόλλωνα, πατέρα του Ασκληπιού. Υπήρχαν ακόμα στοές,

που στο πίσω τους μέρος υπήρχαν δωμάτια για να φιλοξενούνται οι ικέτες και οι επισκέπτες του ναού. Για την ύδρευση του χώρου υπήρχαν κρήνες που βρίσκονταν στεγασμένες με περίτεχνη διακόσμηση. Τα νερά, εκτός από την υδροδότηση, χρησίμευαν για τα λουτρά και τις υδροθεραπείες. Υπήρχαν θερμά και ψυχρά λουτρά, που τα νερά τους προέρχονταν από φυσικές πηγές και διοχετεύονταν με πήλινες σωληνώσεις. Οι βωμοί²⁸ χτιζόντουσαν έξω από τον κυρίως ναό. Ένας βωμός μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για δύο θεότητες και ονομαζόταν ομόβωμος²⁹.

Οι βωμοί ήταν στρογγυλοί ή επιμήκεις, και ήταν διακοσμημένοι με αγάλματα και ανάγλυφες παραστάσεις. Στον βωμό υπήρχε, στο εξωτερικό μέρος, μια

²⁸ Με τη λέξη βωμός εννοούμε οποιαδήποτε δομή, ακόμα και μία απλή μεγάλη πέτρα, πάνω στην οποία γίνονται θυσίες αλλά και προσφορές υλικών αγαθών σε κάποια θεότητα, για θρησκευτικούς σκοπούς. Σε μία ευρύτερη έννοια, βωμός ονομάζεται ένας ιερός χώρος όπου γίνονται και τελετές. Οι βωμοί ήταν στρογγυλοί ή επιμήκεις και ήταν διακοσμημένοι με αγάλματα και ανάγλυφες παραστάσεις. Στον βωμό υπήρχε, στο εξωτερικό μέρος, μια τρύπα, από την οποία έρεε το αίμα των ζώων που θυσιάζονταν ή το κρασί των σπονδών στη γη, μια και ο Ασκληπιός ήταν θεός χθόνιος θα τις δεχόταν ευμενώς. Οι βωμοί βρίσκονται συνήθως στο εσωτερικό ναών ή άλλων κτισμάτων. Σήμερα βωμοί χρησιμοποιούνται κυρίως σε θρησκείες όπως ο Βουδισμός, ο Ινδουισμός, ο Ταοϊσμός, ο Νεοπαγανισμός, αλλά και σε δοξασίες όπως η τελετουργική μαγεία. Στο παρελθόν πολλές θρησκείες χρησιμοποιούσαν βωμούς.

²⁹ Ομόβωμος βωμός υπάρχει στο Ασκληπιείο της Κω ανάμεσα στους ναούς του Ασκληπιού και του Απόλλωνα.

τρύπα, από την οποία έρεε το αίμα των ζώων που θυσιάζονταν ή το κρασί των σπονδών στη γη, και αφού ο Ασκληπιός ήταν θεός χθόνιος θα τις δεχόταν ευμενώς. Ο μιμιάμβος του Ηρώνδα μας πληροφορεί, ότι στον χώρο του βωμού του Ασκληπιείου της Κω, υπήρχαν γλυπτά, που απομεινάρια τους βρέθηκαν από την αρχαιολογική σκαπάνη, (ένας κορμός Αφροδίτης, ένας κορμός Νίκης, τέσσερεις υπέροχες κεφαλές αγαλμάτων).

Τα ερείπια που σώζονται μέχρι σήμερα, βεβαιώνουν την ύπαρξη, δίπλα στον ναό, του Άβατου, του ιερού χώρου στον οποίο γινόντουσαν οι ιερές θεραπείες μυστικιστικού και θεοκρατικού χαρακτήρα. Ήταν το άγιο των αγίων όπου μόνο οι ιερείς και οι μύστες μπορούσαν να μπουν.

Σε άμεση επικοινωνία με τον ναό υπήρχαν οι χώροι όπου διέμενε το ιερατείο και στα πλάγια του ναού υπήρχε το εγκοιμητήριο, χώρος όπου διέμεναν οι ασθενείς. Κοντά στα κτήρια αυτά υπήρχαν ξενώνες για τους επισκέπτες καθώς και στοές για περίπατο και γυμναστική, λουτρά θερμά και ψυχρά, και παλαιίστρες και θέατρο για την ψυχαγωγία των ασθενών.

Ο ναός κλειδωνόταν την νύχτα. Από τον μιμιάμβο του Ηρώνδα μαθαίνουμε ότι οι δύο κυρίες που ανέβηκαν από την πόλη στο Ασκληπιείο της Κω πρώι-πρώι για να προσφέρουν μια θυσία, περίμεναν τον νεωκόρο να τραβήξει τα παραπετάσματα για να μπορούν να μπουν και να προσευχηθούν στον ναό, στο

εσωτερικό του οποίου υπήρχε η ιερή τράπεζα³⁰, που πάνω της τοποθετούσαν τα αφιερώματα οι προσκυνητές. Το κλειδί του ναού ήταν ιερό και κλειδούχοι ήταν μόνο ιερείς ή νεωκόροι. Ο ναός χωριζόταν σε πρόναο και σηκό. Στο πίσω μέρος του σηκού υπήρχε μικρή εξέδρα πάνω στην οποία ήταν στημένο το άγαλμα του θεού και της οικογένειάς του.

Δίπλα στον ναό υπήρχε το εστιατόριο στο οποίο γίνονταν τα ιερά γεύματα μετά τις θυσίες κατά τις πανηγύρεις. Γύρω από τον ναό υπήρχαν αγάλματα, ανάγλυφα, ζωγραφικοί πίνακες, και έργα μεγάλων καλλιτεχνών. Στην Επίδαυρο βρέθηκαν και οι στήλες, τα περίφημα λάματα, πάνω στις οποίες ήταν γραμμένες οι θεραπείες που γινόντουσαν με τη θαυματουργική επιφάνεια του θεού.

Στα Ασκληπιεία που υπήρχαν σε διάφορες περιοχές της αρχαίας Ελλάδας, δεν υπήρχε ομοίομορφος χώρος για τις εγκοιμήσεις. Οι ικέτες κοιμόντουσαν είτε στον περίβολο του ναού, είτε στις στοές, είτε σε κάποιο δωμάτιο που προοριζόταν για τον σκοπό αυτό. Ο Αριστοφάνης περιγράφει ένα δωμάτιο στο Ασκληπιείο των Αθηνών, μέσα στο οποίο υπήρχε βωμός για τις προκαταρτικές θυσίες και ανάκλιτρα για τις ε-

³⁰ Στο Ασκληπιείο της Κω ο αρχαιολόγος Herzog βρήκε το σκαλισμένο μαρμάρινο ποδάρι της ιερής τράπεζας.

γκοιμήσεις. Το δωμάτιο αυτό ήταν κοντά στο τέμενος, από όπου τα ιερά φίδια έμπαιναν στο Άβατο³¹. Οι ανασκαφές στην Επίδαυρο έφεραν στο φως ένα πελώριο κτίριο που το χρησιμοποιούσαν για αυτόν τον σκοπό. Στη Σούδα περιγράφεται ένα δωμάτιο³², το οποίο ονομαζόταν «πρόδομον», όπου γινόντουσαν θεραπείες. Τα βράδια, υπό την επίβλεψη κάποιου ιερέα, άναβαν τους λίκνους και τους έσβηναν, όταν οι ικέτες είχαν ετοιμαστεί για τη νύχτα. Ο δαδούχος ιερέας ονομαζόταν «πρόπολος». Ο Αριστοφάνης σε μια σκηνή του Πλούτου περιγράφει πως ο πρόπολος έσβηνε τους λίκνους και πρόσταζε τους ικέτες να κοιμηθούν³³.

Με τη βοήθεια της φαντασίας μας μπορούμε να σχηματίσουμε μια ιδέα για την λειτουργικότητα του χώρου. Θα μας βοηθήσουν τα ερείπια που σώζονται. Κάτι όμως είναι ανεξήγητο. Πώς είναι δυνατόν σε μια εποχή, όπως αυτή του 5ου αιώνα, που εκδηλώνεται αυτή η έξαρση του πνεύματος στην Ελλάδα, που εμφανίζονται πνεύματα σαν τον Ιπποκράτη, τον Θουκυδίδη, τον Δημόκριτο, τον Σωκράτη, τον Πλάτωνα, τον Αισχύλο και τους άλλους ποιητές, τους καλλιτέχνες όπως ο Ικτίνος, ο Καλλικράτης, ο Φειδίας, και που η

³¹ Αριστοφάνη, Πλούτος, 652-747

³² Σούδα, λέξη Δομνίνος

³³ Σχολιαστής Αριστοφάνη, Πλούτος, 670

ιατρική σκέψη ξεκινώντας από σχολές όπως της Κνίδου και της Κω, ακμάζει, να υπάρχει ακόμα η μαγική αντίληψη της ιατρικής που δεν ασκεί ο γιατρός, αλλά ο ιερέας – θεραπευτής. Και να σκεφτεί κανείς ότι η μορφή μιας πρακτικής ιατρικής ήταν γνωστή 700 χρόνια πριν, την εποχή του Τρωικού πολέμου, η ιατρική αυτή υπάρχει και θεραπεύει, όχι με επωδές κι εξορκισμούς, αλλά με μέτρα καθαρά εμπειρικά, αφεψήματα βοτάνων κι έμπλαστρα, κι επιδένει τα τραύματα. Όπως αναφέρει ο Όμηρος, στην εκστρατεία της Τροίας, συμμετέχουν οι δυο γιοι του Ασκληπιού, ο Μαχάων και ο Ποδαλείριος σαν θεραπευτές, που θεραπεύουν τις πληγές του Μενέλαου. Τι συμβαίνει λοιπόν; Ύστερα απ' την ύπαρξη τέτοιων τάσεων στην ιατρική πριν από πολλούς αιώνες, να επιβιώνει στα Ασκληπιεία ο θεσμός τού ιερέα – θεραπευτή; Ας δούμε όμως, καλύτερα, την οργάνωση, το τρόπο της λειτουργίας και τα θεραπευτικά αποτελέσματα των Ασκληπιείων.

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΩΝ ΑΣΚΛΗΠΕΙΩΝ

Το Ασκληπιείο δεν είναι ένα απλό οικοδόμημα, αλλά συγκρότημα κτιρίων με επίκεντρο το ναό του Ασκληπιού. Τα ερείπια, που σώζονται μέχρι σήμερα και πρώτα απ' όλα εκείνα της Επιδαύρου, μαρτυρούν την ύπαρξη πολύπλοκων κατασκευών, που στο σύνολό τους θυμίζουν την οργάνωση ενός νοσοκομείου. Αρχίζοντας από το ναό, θα βρούμε πολύ λίγα κοινά σημεία με άλλους ναούς και περισσότερα ιδιόμορφα, χαρακτηριστικά. Βέβαια υπάρχει το περιστύλιο και ο βωμός. Στην Επίδαυρο υπάρχει και ένα ιδιαίτερο τμήμα του κυρίως ναού, που τον κάνει να ξεχωρίζει από κάθε άλλον. Είναι η ύπαρξη ενός ειδικού οικοδομήματος, που ο ρόλος του σχετίζεται με την προπαρασκευή των ασθενών για να δεχθούν την επίσκεψη του θεού. Για να φτάσει κανείς στο μαρμάρινο κτίσμα, στο κέντρο του οικοδομήματος, ακολουθούσε έναν στρογγυλό διάδρομο που οδηγούσε 2-3 φορές γύρω απ' τον κεντρικό θάλαμο όπου, όπως πιστεύεται, γίνονταν τελετές θεοκρατικού χαρακτήρα. Έτσι ο Ασκληπιός, που ο Όμηρος τον αναφέρει σαν ένα θνητό βασιλιά τριών πόλεων της Θεσσαλίας, θα θεοποιηθεί και θα λατρευτεί ως χθόνια θεότητα.

Δίπλα από τον ναό βρίσκονταν τα κτίρια όπου έμεναν οι ιερείς και το προσωπικό που συμμετείχε στις θεραπείες. Στα πλάγια του ναού βρισκόταν το εγκοιμητήριο, χώρος προορισμένος για τη παραμονή των ασθενών. Κοντά στα κτίρια αυτά υπήρχαν ξενώνες για

τους επισκέπτες, στοές για τον περίπατο, γυμναστήρια, παλαίστρες, λουτρά και τέλος το θέατρο, που προοριζόταν για την ψυχαγωγία των ασθενών.

Ο άρρωστος που έφθανε στο Ασκληπιείο άρχιζε τη θεραπεία με λουτρά, και με ειδική δίαιτα, με βάση τα φυτικά τρόφιμα. Τα λουτρά γινόντουσαν στα νερά της ιαματικής πηγής, που υπήρχε σε κάθε Ασκληπιείο. Την τελευταία μέρα μετά από ένα λουτρό ο ασθενής έπρεπε να πάρει ορισμένα φάρμακα, κατά κανόνα αφεψήματα από συνδυασμούς διαφόρων βοτάνων. Τα βότανα που χρησιμοποιούνταν θα έπρεπε να είχαν υπνωτικές ιδιότητες για να δημιουργούν κάποια θόλωση της διάνοιας, προκαλώντας στον άρρωστο τις προϋποθέσεις για την συνάντηση του με τον θεό την ώρα του ύπνου του, που θα ακολουθούσε. Ύστερα από μια τέτοια, πολυήμερη προετοιμασία, έφτανε η νύχτα, που οι ασθενείς θα κοιμόντουσαν στο άβατο για να δεχτούν στον ύπνο τους τη θεραπευτική επίσκεψη του θεού. Αναμφισβήτητα, το πέραςμα από το λαβύρινθο και η τελετουργική διαδικασία της προετοιμασίας των ασθενών συντελούσαν σημαντικά στη διέγερση της δύναμης της πίστης, που ήταν η προϋπόθεση για την εμφάνιση του θεού και την από μέρους του υπαγόρευση του είδους της θεραπείας. Μετά την επιφάνεια του θεού, η παρέμβαση των ιερέων ήταν απαραίτητη για την ερμηνεία των ονείρων και την προετοιμασία της θεραπείας κατά τις υποδείξεις του θεού. Ασφαλώς, θα γίνονταν από μέρους των

ιερέων καταχρήσεις του ρόλου τους, αν πιστέψει κανείς τον Αριστοφάνη. Σε μια σκηνή κάποιας κωμωδίας του, ένας ιερέας εμφανίζεται σαν Ασκληπιός για να οικειοποιηθεί στη συνέχεια, επωφελούμενος από το βαθύ ύπνο των ασθενών τα δώρα που προορίζονταν για τον θεό κρύβοντάς τα σε κάποιο σακούλι και φεύγοντας απ' το ναό στις μύτες των ποδιών του. Όποια όμως κι αν ήταν η θεραπευτική μέθοδος, το κριτήριο για την αποτελεσματικότητά της είναι η έκβαση της ασθένειας. Σχετικά μ' αυτήν διαθέτουμε, ευτυχώς, πλήθος από μαρτυρίες. Είναι οι επιγραφές στο ναό από αρρώστους που έφευγαν θεραπευμένοι. Κάθε πινακίδα περιέχει την περιγραφή της πάθησης, τη θεραπεία που υπαγόρευσε ο θεός και φυσικά το ευχάριστο αποτέλεσμα της θεραπείας, για το οποίο και γινόταν το αφιέρωμα στον Ασκληπιό. Εύκολα όμως μπορεί να ισχυριστεί κάποιος ότι οι πινακίδες αυτές δεν αποτελούν επιστημονική έκθεση της νόσου και της θεραπείας, αλλά ότι υπαγορεύονταν από το ιερατείο με σκοπό τη διαφήμιση του Ασκληπιείου. Το γεγονός ότι πολλές από τις επιγραφές αυτές αναφέρουν αναλυτικά τη συνταγή του φαρμάκου που χρησιμοποιήθηκε εσωτερικά ή εξωτερικά, μας επιτρέπει να κρίνουμε και την αποτελεσματικότητά του. Το συμπέρασμα μιας τέτοιας κρίσης δεν δημιουργούν τις προϋποθέσεις για θεραπεία της περιγραφόμενης ασθένειας. Έτσι αναγκάζεται κανείς να

πιστέψει ότι οι πραγματικές θεραπείες επιτυγχάνονταν πιο πολύ με τη κινητοποίηση των ψυχολογικών δυνάμεων της πίστης των ασθενών.

Αυτό που πρέπει να προσέξουμε, είναι οι γεωγραφικές και κλιματολογικές συνθήκες των τόπων που διάλεγαν για να ιδρύσουν τα διάφορα Ασκληπιεία. Ο τόπος στον οποίο κτίζονταν πρόσφερε προστασία από τις υπερβολές και την αστάθεια του τοπικού κλίματος. Ούτε υψηλές αλλά ούτε χαμηλές θερμοκρασίες, ούτε υπερβολική αλλά ούτε και κάτω απ' ορισμένο όριο υγρασία και επί πλέον προστασία απ' τα ισχυρά ρεύματα των τοπικά επικρατούντων ανέμων. Σ' αυτό συντελούσε επίσης το Ιερόν Άλσος που περιέβαλλε τα Ασκληπιεία, που πρόσφερε συμπληρωματικά μια αρωματισμένη ατμόσφαιρα στους νοσηλευόμενους. Και κάτι εξίσου σημαντικό. Κάθε Ασκληπιείο διέθετε την ιαματική του πηγή. Αν συνδυάσουμε όλα αυτά με την ύπαρξη λουτρών και γυμναστηρίων, διαπιστώνουμε αμέσως ότι στα Ασκληπιεία γινόταν μια πολύ εντατική φυσιοθεραπεία σ' όλες τις δυνατές μορφές της, που η συμβολή της στην ίαση των ασθενών που κατέφευγαν εκεί ήταν αρκετά σημαντική. Ο ρόλος όμως των Ασκληπιείων στην πρόοδο της Ιατρικής δεν εξαντλείται εδώ. Έχει γίνει πολύς λόγος για το θέμα των επιγραφών των Ασκληπιείων. Εκεί αναφέρονταν μια σειρά κλινικών περιπτώσεων με τα θεραπευτικά μέτρα που προτείνονταν. Γύρω από

κάθε Ασκληπιείο, υπήρχε ένας αξιόλογος αριθμός εμπειρικών ιατρών. Αυτοί, από τα περιστατικά που αντιμετώπιζαν αποκτούσαν μια διαγνωστική και θεραπευτική εμπειρία την οποία μετέδιδαν σε νέες γενεές γιατρών. Μια εξαίρεση αποτελούσε το Ασκληπιείο Της Κω το οποίο ιδρύθηκε αργότερα. Εκεί δεν υπήρχαν επιγραφές με κλινικές περιπτώσεις, οι αρχαιολόγοι δεν εντόπισαν άβατο γιατί στο Ασκληπιείο αυτό φαίνεται ότι ασκείτο η επιστημονική ιατρική από τους Ασκληπιάδες της σχολής της Κω, που ήταν απόγονοι και μαθητές του πατέρα της ιατρικής Ιπποκράτη.

Τα αρχαιότερα ιερά για την ίαση των ασθενειών ήταν τρία, το ιερό του Αμφιαράου, το ιερό της Τιθορέας και το Τροφώνιον Άντρον, που δεν ήταν αφιερωμένα κατ' αποκλειστικότητα στον Ασκληπιό.

ΙΕΡΟ ΑΜΦΙΑΡΑΟΥ

Το ιερό του Αμφιαράου ήταν ένα μαντικό θεραπευτήριο. Βρισκόταν μεταξύ Αττικής και Βοιωτίας κοντά στον σημερινό Ωρωπό στη θέση Μαυροδήλεσι. Το 1884 έγιναν οι πρώτες ανασκαφές από τον καθηγητή Λεονάρδο, για την ανεύρεση του.

Ο μύθος για την ίδρυση του ιερού μας πληροφορεί, ότι μετά τις φονικές μάχες που έγινα έξω από τις πύλες της Θήβας, τον μοναδικό ήρωα που επέζησε, κατά την φυγή του, τον κατάπιε η γη όταν περνούσε από εκείνο το μέρος, μαζί με το τέθριππο άρμα του. Μετά όμως από λίγο χρόνο η γη τον έβγαλε πάλι στην επιφάνεια με την ιδιότητα θεού ο οποίος είχε μαντική ικανότητα και μπορούσε να θεραπεύει τις ασθένειες. Εκεί ιδρύθηκε μεγάλο μαντείο και εξαιρετικός ναός, του οποίου το μεγαλύτερο μέρος ήταν θεραπευτήριο. Στις ανασκαφές που έγιναν ανακαλύφθηκε ο ναός, ο βωμός, το θέατρο, η στοά, τα βάθρα πάνω στα οποία ξάπλωναν οι άρρωστοι, και το λουτρό με την πηγή. Το λουτρό είχε ψυχρά και ζεστά νερά και ήταν χωριστό για γυναίκες και άνδρες όπως μαρτυρεί μια επιγραφή που βρέθηκε επί τόπου. Βρέθηκαν ακόμα διάφορα κομμάτια από αγάλματα και το ωραιότατο ακέφαλο άγαλμα του Αμφιαράου με μορφή Ασκληπιού. Βρέθηκαν και επιγραφές που περιλάμβαναν τον κανονισμό λειτουργίας του ιερού, και μια άλλη, που καθορίζει, ότι ο μέλλων να θεραπευτεί έπρεπε να καταβάλλει στον θησαυρό του ναού εννεάβολο από ασήμι

παρουσία του νεωκόρου. Σε άλλη επιγραφή διαβάζουμε «*Ἐν δε τῷ κοιμητηρίῳ καθεύδειν χωρὶς μὲν τοὺς ἄνδρας, χωρὶς δε τὰς γυναῖκας*». Από την επιγραφή αυτή συμπεραίνουμε ότι οι ἄρρωστοι παρέμεναν αρκετό καιρό στο ιερό, αφού ξάπλωναν σε χωριστά κατακλυντήρια οι ἄνδρες και οι γυναῖκες.

Εκτός από τις επιγραφές βρέθηκε και ένα ανάγλυφο παριστάνοντας κριάρι που το οδηγούσαν για θυσία. Το ανάγλυφο αυτό το είδε και ο Πausanias και το αναφέρει όταν περιγράφει το ιερό. «*Κριούς θύσαντες και το δέρμα υποστρωσάμενοι καθεύδουν αναμένοντες δῆλωσιν ονειρίου*».

ΙΕΡΟ ΤΙΘΟΡΕΑΣ

Στην Φωκίδα υπήρχε το μεγάλο ιητήριο της Τιθορέας. Υπήρχε εκεί μεγάλο τείχος το οποίο περιέκλειε τις οικοδομές στις οποίες νοσηλεύονταν επί αρκετές μέρες οι τρόφιμοι του θεραπευτηρίου. Στα κτίρια αυτά κατοικούσαν και οι ιερείς και οι υπηρέτες του θεού. Στη μέση του ναού βρισκόταν ωραίο μαρμάρινο άγαλμα του Ασκληπιού, με μακριά γενιάδα. Στα δεξιά υπήρχε μαρμάρινο ανάκλιτρο, στο οποίο ξάπλωναν οι άρρωστοι. Στον απέραντο αυτό χώρο λατρεύοντουσαν δύο διαφορετικές θεότητες, η μεγάλη Αιγύπτια Θεά Ίσις και ο Ασκληπιός. Η λατρεία και των δύο γινόταν σε μεγαλοπρεπή υπόγειο ναό, το ιερό άδυτο, που ήταν αφιερωμένο στην Αιγύπτια θεά. Στην μυστηριώδη αυτή κρύπτη της Ίσιδας, κανένας υγιής άνθρωπος δε μπορούσε να μπει παρά μόνο οι άρρωστοι, τους οποίους θα έπρεπε να τους καλέσει η θεά κατά τη διάρκεια του ύπνου τους. Οι υπόλοιποι που δεν είχαν κληθεί, έριχναν φοβισμένοι τα ζώα που ήταν προορισμένα για τη θυσία κρεμασμένα με σχοινιά και έφευγαν γρήγορα, χωρίς να γυρίσουν ούτε την κεφαλή τους προς τη μυστηριώδη κρύπτη, γιατί «ο εκβιάζων την είσοδον θεωρείτο βέβηλος». Υπάρχουν διηγήσεις για φοβερές τιμωρίες για όσους το αποτόλμησαν.

ΤΟ ΤΡΟΦΩΝΙΟ ΑΝΤΡΟΝ

Το ιερό του Τροφωνίου βρίσκεται ανάμεσα σε ένα σκιερό και μαγευτικό άλσος. Εκεί κοντά τρέχει ο ποταμός Έρκυνας. Στην κατάφυτη όχθη του ποταμού βρίσκεται απέραντο σπήλαιο μέσα στο οποίο υπήρχε το άγαλμα της Έρκυνας που κρατούσε στα χέρια της μια χήνα. Μέσα στις δύο πρώτες στοές του σπηλαιού υπήρχαν δύο όρθια αγάλματα που κρατούσαν σκήπτρα και δύο μεγάλα φίδια ήταν τυλιγμένα κοντά τους. Παρίσταναν τον Ασκληπιό και την Υγεία. Από κει υπήρχε έξοδος προς το ιερό άλσος, στο οποίο υπήρχε ναός του Ασκληπιού με ένα άλλο ωραίο άγαλμα του θεού έργο του Πραξιτέλη. Ανεβαίνοντας την σκάλα του μαντείου υπήρχαν και άλλοι ναοί και αγάλματα πάντα μέσα στον ίδιο περιβάλλοντα χώρο. Ο Πausανίας περιγράφει πως γινόταν η ιερή θεραπεία μέσα σε αυτό το μυστηριώδες άντρο του Τροφωνίου³⁴. Ο ασθενής παρέμεινε αρκετές μέρες σε ένα μικρό οικοδόμημα το οποίο ήταν αφιερωμένο στον ΑΓΑΘΟ ΔΑΙΜΟΝΑ και την ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ. Ενώ βρισκόταν εκεί υποβαλλόταν σε αυστηρή καθαριότητα και υγιεινή διαίτα, κάνοντας καθημερινά ζεστά λουτρά. Σε αυτό το διάστημα τρεφόταν με τα κρέατα των θυσιών που γινόντουσαν προς τιμήν των διαφόρων θεοτήτων του άλσους. Μπροστά από το σφαγμένο ζώο στεκόταν ένας ιερέας μάντης ο οποίος πρώτος

³⁴ Πausανίας, IX, 30

εξέταζε τα σημάδια των σφαγείων και έλεγε στον ικέτη αν ο θεός Τροφώνιος θα τον δεχθεί ή όχι. Δεν επαρκούσε όμως αυτή η πρώτη εξέταση των σπλάχνων, για να εξασφαλιστεί η αποδοχή από τον θεό. Κατά τη νύχτα, έπρεπε να γίνει και δεύτερη θυσία κριού, και μόνο αυτού τα σπλάχνα θα εξεταζόντουσαν για να καθορίσουν την κάθοδο μέσα στο σπήλαιο. Για να γίνει όμως η κάθοδος έπρεπε πρώτα οι ιερείς να τον οδηγήσουν στον ποταμό. Εκεί τον ξανάλουζαν, αφού προηγουμένως δύο δεκατετράχρονα αγόρια, που ονομαζόντουσαν Ερμαί, τον άλειψαν με λάδι. Μετά από αυτά οι ιερείς τον οδηγούσαν σε δύο άλλες πηγές που τις ονόμαζαν την πρώτη της Λήθης και την άλλη της Μνημοσύνης, από τις οποίες έπρεπε να πιεί αρκετό νερό, το πρώτο για να ξεχάσει τα κακά που τον βασάνιζαν και το δεύτερο για να θυμάται σε όλη του τη ζωή όσα επρόκειτο να δει, όταν θα κατέβαινε στο Μαντείο. Αργότερα, του έδειχναν ένα αρχαίο άγαλμα του Τροφώνιου, του οποίου το πρόσωπο μόνο όσοι κατέβαιναν επιτρεπόταν να δουν. Εκεί μπροστά στο άγαλμα έπρεπε να κάμει ευλαβική προσευχή, να ντυθεί τον λευκό χιτώνα με ταινίες και ζώνες και να φορέσει τα εγχώρια πέδιλα, για να είναι έτοιμος και να προχωρήσει προς το μαντείο.

Το μαντείο βρισκόταν στην κορυφή του άλσους, στο βουνό. Περικλειόταν με τοίχο. Πάνω από τον τοίχο υπήρχαν χάλκινες βέργες που σχημάτιζαν πόρτες.

Μέσα από μία από αυτές τις πόρτες θα μπει ο άρρωστος στο εσωτερικό μικρού τοιχώματος. Εκεί θα βρει ένα σχίσμα της γης κατασκευασμένο με τέχνη που έμοιαζε με κλίβανο. Οι ιερείς του έφερναν μια στενή σκάλα με την οποία κατέβαινε στριμωγμένος μέχρι τον πάτο του χάσματος. Εκεί κάτω στο πλάι, μεταξύ του τοίχου και του εδάφους υπήρχε μια άλλη τρύπα στενή δυο πιθαμές. Μέσα σ' αυτή την τρύπα έβαζε σιγά-σιγά με το ζόρι τα πόδια του μέχρι τα γόνατα και την κοιλιά, κρατώντας στα χέρια του πολλούς πλακούντες³⁵. Μετά από λίγο μια μυστηριώδης δύναμη τον τραβούσε προς τα κάτω σαν μια ρουφήχτρα νερού που χάνεται. Πως φτάνει και πως βρίσκεται εκεί είναι ένα μυστήριο που θα μένει για πάντα.

Ωστόσο, φαίνεται ότι εκεί στο βάθος με μυστηριώδη και ακατανόητο τρόπο δέχεται τη θεϊκή επιφάνεια και θεραπεία. Άλλοι βλέπουν τον ίδιο τον θεό, ενώ άλλοι ακούνε μόνο τη φωνή του. Εκείνο όμως που κανένας δεν μπορούσε να αποφύγει ήταν η συνάντηση μέσα στο σκοτάδι του χάσματος με διάφορα ζώα, φίδια και άλλα δαιμόνια, τα οποία μπορούσαν να γίνουν ακίνδυνα προσφέροντας τους, τους πλακούντες που κρατούσε στα χέρια του.

Μετά την τελευταία αυτή πράξη έβρισκε πάλι την τρύπα από την οποία περνούσε και ανέβαινε προς τα

³⁵ Πλακούντες. Πίττες με μέλι και κριθάρι.

πάνω. Εκεί τον περίμεναν οι ιερείς οι οποίοι τον ανέβαζαν από το άδυτο και τον κάθιζαν σε θρόνο τον οποίο ονόμαζαν θρόνο της μνημοσύνης. Άρχιζαν τότε να τον ρωτούν τι είδε και τι άκουσε και στη συνέχεια τον παρέδιναν στους συγγενείς του που τον συνόδευαν. Αυτοί τον οδηγούσαν πάλι στο οίκημα του ΑΓΑΘΟΔΑΙΜΟΝΑ, ενώ βρισκόταν ακόμα σε τέλεια παραζάλη και σιγά-σιγά ανακτούσε τις διανοητικές του δυνάμεις.

Αυτά τα διηγείται ο Πausανίας και περιγράφει την μυστηριώδη ιεροτελεστία στην οποία φαίνεται ότι και ο ίδιος υποβλήθηκε. Τα χρόνια εκείνα ήταν γνωστό ότι όσοι υπέστησαν την δοκιμασία και κατέβηκαν στο ιερό χάσμα του Τροφωνίου δεν γελούσαν σε όλη την υπόλοιπη ζωή τους.

Το γενικό συμπέρασμα από αυτά που αναφέραμε πιο πάνω είναι ότι, όλοι αυτοί οι ναοί, τα Ασκληπιεία, ήταν το καταφύγιο των πασχόντων. Πολλοί από αυτούς τους ναούς είχαν και καταλύματα για τη νοσηλεία των αρρώστων, αλλά και για την παραμονή των συνοδών τους, για πολλές μέρες. Παντού τα λουτρά ήταν το πρώτο ιατρικό μέσο, για την καθαριότητα του σώματος. Οι ιερείς πριν τη θρησκευτική θεραπεία εφήρμοζαν ιατρική εξέταση. Πριν από τη θεραπεία ο άρρωστος ακολουθούσε μια σειρά από δίαιτες, νηστείες, και προσευχές που τον προδιέθεταν ψυχολογικά. Τα ιερά ήταν χτισμένα μακριά από τις πόλεις σε

καθαρό περιβάλλον με υγιεινά τοπία. Ωστόσο, η κύρια θεραπεία γινόταν με εγκοιμήσεις, με μαντική και ψυχολογική διέγερση, πάντα με μυστηριώδη τρόπο και με προφυλάξεις για να μην γίνουν γνωστές οι διάφορες λεπτομέρειες της θεραπείας.

ΤΟ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Οι πληροφορίες που έδωσε ο Πausanías για το Ασκληπιείο των Αθηνών ήταν ελάχιστες και ασαφείς. Όμως αυτές υπήρξαν η αιτία για την έρευνα, τον εντοπισμό και την ανακάλυψή του, το 1876, στη δυτική κλιτία της Ακρόπολης, στο χώρο ανάμεσα στο θέατρο του Διονύσου και του Ηρώδου του Αττικού. Το ιερό ήταν χτισμένο σε περιορισμένο χώρο γιαυτό δεν μπορούσε να είχε μεγάλη έκταση. Παρόλα αυτά οι αρχαιολόγοι ανακάλυψαν δύο ναούς με δύο χωριστά πρόπυλα πράγμα που φανερώνει ότι χτίστηκαν σε δύο διαφορετικές χρονικές περιόδους. Δεν μπόρεσαν όμως να προσδιορίσουν το χρόνο κατασκευής του. Εκτιμούν από τα κτίσματα και τις επιγραφές, ότι ιδρύθηκε τον 4^ο αιώνα π. Χ., αν και η λατρεία του θεού που προήλθε από την Επίδαυρο άρχισε στα τέλη του 5^{ου} αιώνα π. Χ. Εκτός των δύο ναών, υπήρχαν και δύο στοές που έμοιαζαν με τις στοές της Επιδαύρου. Μέχρι σήμερα σώζεται η μεσαία σειρά από τους στυλοβάτες των κιόνων. Σε μικρή απόσταση βρέθηκε ένα θολωτό σπήλαιο σκαλισμένο στο βράχο της Ακρόπολης. Μέσα στο σπήλαιο αναβλύζει νερό, το οποίο, όπως πίστευαν οι Αθηναίοι είχε ιαματικές ιδιότητες, και θεωρείται ότι ήταν η ιερά πηγή του Ασκληπιού³⁶.

³⁶ Για το σπήλαιο αυτό υπάρχει αναφορά από Γερμανό αρχαιολόγο, ότι ήταν το Άβατο.

Πιο δίπλα από τον ναό υπάρχουν τα ερειπωμένα θεμέλια μιας μικρής στοάς, που πιστεύεται ότι ήταν το Άβατο, εκεί που γίνονταν οι εγκοιμήσεις των ασθενών. Ένα άλλο παραπλήσιο οικοδόμημα πρέπει να ήταν η κατοικία των ιερέων.

Στο εσωτερικό των δύο ναών βρέθηκε ένας μεγάλος αριθμός από ανάγλυφα αφιερώματα που παριστάνουν διάφορες θεραπείες, καθώς και άλλα αντικείμενα για ιατρική χρήση. Τα ανάγλυφα παρίσταναν διάφορα μέρη του ανθρωπίνου σώματος, όπως, πόδια, κνήμες, χέρια, αυτιά, και μάτια τα οποία οι ασθενείς αφιέρωναν στον θεό. Στη μέση του ναού υπήρχε το άγαλμα του Ασκληπιού με την Υγεία. Από τις βάσεις αγαλμάτων, και τις επιγραφές που υπήρχαν στις βάσεις, μαθαίνουμε ότι στο χώρο, ήταν στημένα και αγάλματα ιδιωτών γιατρών³⁷. Αυτό αποδεικνύει τις σχέσεις των ιδιωτών γιατρών με τους ιερείς του ναού³⁸ και τον σεβασμό που έτρεφαν αυτοί προς τον θεό, είτε από εκτίμηση προς την ιερά τέχνη είτε από ευγνωμοσύνη για τη διδασκαλία που τους παρείχαν. Υπάρχει μάλιστα επιγραφή που αναφέρεται στις ιατρικές υπηρεσίες που παρείχε γιατρός που ήταν και Ζακόρος (Νεοκόρος) του ναού. Βρέθηκε ακόμα μια

³⁷ Α.Π.Αραβαντινούν, *Ασκληπιός και Ασκληπιεία*, 1906, σελ.31

³⁸ Αυτή η σχέση γιατρού και ιερέα πρέπει να υπήρχε και στο Ασκληπιείο της Κω, όπως μαρτυρούν οι επώνυμες επιγραφές γιατρών που υπήρξαν και μόναρχοι, άρα ιερείς του Ασκληπιού.

μαρμάρινη βάση η οποία στήριζε άγαλμα κάποιου χειρουργού στην οποία ήταν σκαλισμένες δύο σικύες³⁹ και στο μέσο τους μια θήκη με χειρουργικά εργαλεία. Υπάρχει ακόμα ένα αφιέρωμα κάποιου Σίλωνα που παριστάνει ένα σάνταλο, μια μικρή εικόνα του ίδιου και ένα μεγάλο φίδι, με την επιγραφή «Σίλων ανέθηκε».

³⁹ Σικύες = βεντούζες.

ΤΟ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ

Το Ασκληπιείο της Επιδαύρου ανάσκαψε ο αρχαιολόγος Παναγιώτης Καββαδίας. Οι ανασκαφές άρχισαν το 1881 και τελείωσαν το 1928, διάρκεσαν δηλαδή 47 χρόνια. Σε αυτό το χρονικό διάστημα ήλθαν στο φως το σύνολο των μνημείων που αποτελούσαν στην αρχαιότητα το περίλαμπρο Ασκληπιείο της Επιδαύρου. Ο Πρόπυλος, ο Ναός του θεού Ασκληπιού μέσα στον οποίο βρέθηκε και ο θησαυρός, εκεί που οι ικέτες έριχναν τα «ιατρεία», οι ημικυκλικές Εξέδρες, το Άβατο με το φρέαρ του Ασκληπιού, τα Βάθρα και οι ενεπίγραφες στήλες με τα ιάματα, η Θυμέλη, η θόλος με τον κυκλικό λαβύρινθο ή αλλιώς Άδυτο, το αρχαίο ιερό που μετατράπηκε σε κατοικία των ιερέων, το γυμνάσιο, τα λουτρά, το Καταγώγιο ή ξενώνας, το Στάδιο, το Θέατρο καθώς και διάφορα λίθινα ευρήματα όπως βωμοί, τράπεζες, και κρεβάτια.

Ένα κτίριο το οποίο μας εκπλήσσει για το μέγεθος του είναι το Καταγώγιο ή ξενώνας. Ήταν τετράγωνο και η κάθε πλευρά του είχε μήκος 76 μέτρα. Η έκταση του ξεπερνούσε τα 5.800 τετραγωνικά. Στο Καταγώγιο υπήρχαν 160 ομοιόμορφα δωμάτια, τα οποία συγκοινωνούσαν μεταξύ τους. Σε αυτό το κτήριο φιλοξενούσαν τους πάσχοντες και τους συνοδούς τους.

Ένα άλλο οικοδόμημα που αξίζει να εξεταστεί με κάθε λεπτομέρεια είναι το Άβατο ή εγκοιμητήριο όπως το ονόμασε ο Καββαδίας. Το παράξενο αυτό επί-

μηκες οικοδόμημα βρισκόταν δίπλα στον ναό και επικοινωνούσε με κρύπτη. Εκεί γινόντουσαν οι ιερές εγκοιμήσεις και η επιφάνεια του Θεού.

Ένα άλλο θαυμάσιο κτίσμα, έργο του φημισμένου αρχιτέκτονα Πολύκλειτου, όπως μας πληροφορεί ο Πausanias, το οποίο ονομαζόταν Θόλος, «οίκημα περιφερές και θέας άξιον», αποτελείτο από 6 κυκλικούς τοίχους που σχημάτιζαν κυκλικούς διαδρόμους, μιας παράξενης αρχιτεκτονικής κατασκευής, σε σχήμα κοχλία ή περιτυλιγμένου φιδιού. Το κτίσμα ονομαζόταν και λαβύρινθος. Ο Pausanias αναφέρει ότι οι εσωτερικοί και εξωτερικοί του τοίχοι ήταν διακοσμημένοι με αριστουργήματα ζωγραφικής και γλυπτικής. Εκεί υπήρχε, πάντα κατά τον Pausanias, ένα υπέροχο έργο του Ζωγράφου Pausias που παρίστανε τον έρωτα, όχι με φαρέτρα και βέλη, αλλά με λύρα, ενώ η θεά Μέθη έπινε κρασί από γυάλινη φιάλη.

Το βαλανείο, ήταν ένα ολόκληρο συγκρότημα. Χτίστηκε κατά την Ρωμαϊκή εποχή, και ήταν οικοδομημένο πάνω στα θεμέλια ενός αρχαιοελληνικού κτίσματος που και αυτό χρησίμευε ως λουτρό. Ανακαλύφτηκε σε μικρή απόσταση και ένα άλλο οίκημα που και αυτό προοριζόταν για την ίδια χρήση.

Ένα άλλο κτήριο της ίδιας περιοχής χρησίμευε για κατοικίες των ιερέων. Οι ιερείς ήταν τα κυριότερα πρόσωπα του ιερού και ήταν αυτοί που ανελάμβαναν τις θεραπείες των πασχόντων. Στην Επίδαυρο οι ιερείς είχαν τις παρακάτω ονομασίες: Ιεροφάντης,

Πρόπολος, Πυροφόρος, Νοκόρος, Φρουρός, Ιερομνήμονες, Μάγειροι, Θεράποντες και Βαλανείς. Οι ιερείς που ανήκαν στην τάξη των ιερομνημόνων ήταν επιφορτισμένοι με τα καθήκοντα της υποδοχής των ασθενών. Τους οδηγούσαν στον μεγάλο ξενώνα, το καταγώγιο, και τους τακτοποιούσαν σε ένα από τα 160 δωμάτια. Μόλις οι πάσχοντες τακτοποιούντουσαν, δέχονταν την επίσκεψη ενός ιερέα, ο οποίος στις συζητήσεις κατά τους περιπάτους, που οδηγούσε τον ασθενή κατάφερνε να αποσπάσει το ιστορικό της ασθένειας και να καταλήξει σε μια διάγνωση. Στη συνέχεια τον οδηγούσε στα λουτρά.

Επειδή οι ασθενείς που ερχόντουσαν στην Επίδαυρο συνήθως δεν έπασχαν από ανίατες ασθένειες, τους οδηγούσαν στο βαλανείο όπου έκαναν το απολυμαντικό και υγιεινό λουτρό. Κάθε μέρα έπρεπε να κάμουν ένα κρύο και ένα ζεστό λουτρό και συγχρόνως τους έδιναν μια δίαιτα ανάλογη με την ασθένεια τους, και τους οδηγούσαν στο γυμναστήριο για τις γυμναστικές ασκήσεις με εντριβές και περιπάτους. Ο ιερέας που αναλάμβανε τον ασθενή προσπαθούσε να του ανεβάσει το ηθικό και να του δυναμώσει την πεποίθηση και την ελπίδα για την μεγάλη στιγμή που θα ερχόταν για να συναντήσει τον θεό και να κερδίσει την θεραπεία του. Εν τω μεταξύ, γινόντουσαν και οι θυσίες μπροστά στους βωμούς που μεγάλωναν το θάρρος και ανύψωναν το φρόνημα ενώ συγχρόνως τους χορηγούσαν και τα κατάλληλα μυστηριώδη

φάρμακα. Κατά τη διάρκεια της θεραπείας αυτής, ο πάσχων αναπαύοταν σωματικά και ψυχικά περνώντας ευχάριστες ώρες παρακολουθώντας θεατρικές παραστάσεις, είτε συμμετέχοντας στις ασκήσεις, είτε ξεκουραζόταν ξαπλωμένος, ή περπατώντας στην ωραία στοά του θεραπευτηρίου.

Στην ανατολική πλευρά της στοάς, υπήρχαν σκαλισμένες και τοποθετημένες μεγάλες πέτρινες πλάκες στις οποίες ήταν χαραγμένα πολλά θεραπευτικά ιάματα ανθρώπων που είχαν κερδίσει την υγεία τους. Η ανάγνωση αυτών των κειμένων εξύψωναν το ηθικό των αρρώστων.

Όταν έφτανε η κατάλληλη στιγμή, κατά την κρίση του ιερέα, που γνώριζε με λεπτομέρειες όλα τα συμπτώματα της νόσου, ο ασθενής οδηγούνταν στο μυστηριώδες οικοδόμημα της θόλου. Πριν όμως να μπει στη θόλο, έπρεπε να γίνουν νέες θυσίες και να του προσφερθούν οδυνήφατα και παυσίλυπα φάρμακα. Μετά εισερχόταν στην θόλο σχεδόν σε έκσταση. Γλυκές μελωδίες ακουγόntonτουσαν, που έψαλλαν οι νεωκόροι, καθώς και ο παιάνας, που ιστορούσε διάφορα θαύματα του Ασκληπιού. Ενώ ο ασθενής έμενε έκθαμβος από τους ήχους των ψαλμών, του πρόσφεραν άφθονα κρέατα από τις θυσίες που είχαν γίνει, καθώς και άλλα υπνωτικά φάρμακα. Σε τέτοια ψυχολογική και διανοητική κατάσταση και ενώ παράπεφτε από τη ζάλη εισερχόταν στο μυστηριώδες Άβατο. Εκεί τον

ξάπλωναν πάνω στο ζεστό ακόμα δέρμα από το θυσιασμένο ζώο και του επέβαλλαν σιωπή για ότι θα έβλεπε και θα άκουγε.

Ένας γλυκός ύπνος δεν αργούσε να τον καταβάλει και η φαντασία του δημιουργούσε μέσα στον ιδεώδη κόσμο των ονείρων εικόνες και φαντασιώσεις. Τη στιγμή εκείνη μέσα στο μισοσκόταδο του Άβατου, μια πομπή ξεκινούσε μέσα από την κρύπτη του λαβύρινθου. Ο ίδιος ο θεός Ασκληπιός προπορευόταν και τον συνόδευαν δύο μεγαλοπρεπή φίδια και πίσω του δύο κόρες που παρίσταναν την Υγεία και την Πανάκεια, και πιο πίσω μια σειρά από παιδιά, που κρατούσαν αναμμένες δάδες. Φυσικά τον Ασκληπιό παρίστανε ο Πρωθιερέας, τον οποίο κανένας δεν μπορούσε να δει πιο πριν, εκείνος όμως γνώριζε ήδη την αρρώστια και τη θεραπεία που του είχαν κάμει οι ιερείς που τον υποδέχτηκαν. Έσκυβε τότε στο αυτί του και με τρεμάμενη σιγανή φωνή του ψιθύριζε μέσα στο σκοτάδι της νύχτας και του μυστηρίου, ορισμένες συμβολικές λέξεις με τις οποίες του υποδείκνυε τι θα ήταν κατάλληλο για τη θεραπεία του, ή του έκανε κάποια μικροεπέμβαση, ή τον άλειφε με κάποια αλοιφή, ή του έκανε κάποιες εντριβές.

Τότε αν ξυπνούσε ο κοιμισμένος ικέτης, διέκρινε έντρομος στο μισοσκόταδο της κρύπτης τα σπινθηροβόλα μάτια των φιδιών και έχοντας στα αυτιά του τα λόγια του θεού τον έβλεπε που αποχωρούσε ήρεμα σαν οπτασία που διαλύεται. Αν πάλι εξακολουθούσε

να βρίσκεται σε μια κατάσταση μεταξύ ύπνου και εγρήγορσης, εντυπωνόταν στην ακοή του, και μένανε στη μνήμη του, όλες αυτές οι εικόνες σαν ζωντανό όνειρο χαράς και ελπίδας. Όταν το άλλο πρωί έβγαινε από το ιερό, αισθανόταν χαρούμενος με τα φανταστικά αποτελέσματα της θεραπείας του. Αυτές ήταν οι ιερές θεραπείες που γινόντουσαν στο Ασκληπιείο της Επιδάουρου.

Όταν ο αρχαιολόγος Καββαδίας ανάσκαψε το ιερό του Ασκληπιού, ανακάλυψε στην ανατολική πλευρά της μεγάλης στοάς, δύο στήλες με ιάματα, δηλαδή επιγραφές, που περιγράφουν τις θεραπείες που έκαμε ο θεός, καθώς και την αρρώστια που θεράπευσε. Ο Πausανίας, είχε περιγράψει τις στήλες αυτές που είδε ο ίδιος: *«Στήλαι δε εστήκεσαν εντός του περιβόλου, το μεν αρχαίον και πλέονες, επ' εμού δε εξ λοιπαί. Ταύταις εγγεγραμμένα και ανδρών και γυναικών εστιν ονόματα ακεσθέντων υπό του Ασκληπιού προσέτι δε και νόσημα ότι έκαστος ενόσησε, και όπως ιάθη, γέγραπτε δε φωνή τη Δωρίδι, χωρίς δε από των άλλων εστιν αρχαία στήλη»*. Αλλά και ο Στράβων αναφέρει: *«Αύτη (δηλαδή η Επίδαυρος) ουκ άσημος η πόλις και μάλιστα διά την επιφάνειαν του Ασκληπιού θεραπεύειν νόσους παντοδαπάς πεπιστευμένου, και το ιερόν πλήρες έχοντος αεί των καμνόντων και των ανακειμένων πινάκων, εν οίς αναγραμμένες τυγχάνουσιν οι θεραπείαι, καθάπερ εν Κω τε και Τρίκκη»*.

Ο Πausανίας μνημονεύει και άλλες τέσσερις αναθηματικές στήλες που δεν βρέθηκαν κατά τις ανασκαφές, ενώ ο Στράβων έκανε λόγο για αναθηματικές πινακίδες στο Ασκληπιείο της Κω, οι οποίες περιέγραφαν την θεραπευτική μέθοδο που ακολουθήθηκε, οι οποίες όμως δεν βρέθηκαν στην Κω κατά τις ανασκαφές του Γερμανού αρχαιολόγου R.Herzog, αλλά και των Ιταλών αρχαιολόγων που τον διαδέχτηκαν.

Κατά τη γνώμη μας, αν στο Ασκληπιείο της Κω δεν βρέθηκαν στήλες, αιτία είναι ότι στο Ασκληπιείο αυτό που ιδρύθηκε μετά το 366 π. Χ. στην νέα πρωτεύουσα του νησιού, η ιατρική είχε ξεφύγει πια από την ιερατική, θαυματουργική ιατρική, και είχαν πια αρχίσει να εφαρμόζονται οι θεραπείες σύμφωνα με τα διδάγματα της Σχολής της Κω, με βάση την επιστημονική ιατρική που πρώτος δίδαξε ο πατέρας της ιατρικής, ο Μέγας Ιπποκράτης.

Αυτό το επιβεβαιώνει και ο αρχαιολόγος R.Herzog, στο αρχαιολογικό συνέδριο των Αθηνών του 1905, σε συζήτηση που αφορούσε την ιατρική που εφαρμοζόταν στα ασκληπιεία της Επιδαύρου και της Κω, εξέφρασε την άποψη: «Δεν έχουμε ποσώς το δικαίωμα, να συμπεράνομεν ότι στην Κω οι θεραπείες των ασθενών γίνονταν με θαύματα κατά τους ελληνιστικούς χρόνους. Οι πλάκες των επιγραφών, οι οποίες ανακαλύφθηκαν από τον κύριο Καββαδία δεν είναι πράγματι οι μνημονευθέντες από τον Στράβωνα. Μόνο αυτοί οι πίνακες που θα βρίσκονταν στην Κω

θα μπορούσαν να μας πληροφορήσουν ποια θεραπεία συντελείτο από αυτές⁴⁰».

Πιθανώς στην αρχαία πρωτεύουσα του νησιού της Κω την Αστυπάλαια πρέπει να υπήρχε ναός του Ασκληπιού στον οποίο ιερούργούσαν ο πατέρας και ο παππούς του Ιπποκράτη, και σε αυτό το Ασκληπιείο ίσως να γινόντουσαν ιερατικές θεραπείες⁴¹.

⁴⁰ Πρακτικά του εν Αθήναις Αρχαιολογικού Συνεδρίου του 1905, σελ. 281

⁴¹ Στο χωριό Κέφαλος της Κω, εκεί που υποθέτουν οι αρχαιολόγοι ότι υπήρξε η αρχαία πρωτεύουσα του νησιού, βρέθηκε ναός αφιερωμένος στον θεό Ασκληπιό, Ελληνιστικής εποχής, που φανερώνει την λατρεία του θεού.

ΤΑ ΙΑΜΑΤΑ

Όποια όμως κι αν ήταν η θεραπευτική μέθοδος, το άριστο κριτήριο για την αποτελεσματικότητά της δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο απ' την έκβαση της ασθένειας. Σχετικά μ' αυτήν διαθέτουμε, ευτυχώς, πλήθος από μαρτυρίες. Είναι οι επιγραφές στο ναό από αρρώστους που έφευγαν θεραπευμένοι. Κάθε πινακίδα περιέχει τη περιγραφή της πάθησης, τη θεραπεία που υπαγόρευσε ο θεός και φυσικά, το ευχάριστο αποτέλεσμα της θεραπείας, για το οποίο και γινόταν το αφιέρωμα στον Ασκληπιό.

Εύκολα όμως μπορεί να ισχυριστεί κάποιος, ότι οι πινακίδες αυτές δεν αποτελούν επιστημονική έκθεση της νόσου και της θεραπείας, αλλά ότι συχνά θα υπαγορεύονταν από το ιερατείο με σκοπό τη διαφήμιση του θεραπευτηρίου. Το γεγονός ότι πολλές από τις επιγραφές αυτές αναφέρουν αναλυτικά τη συνταγή του φαρμάκου που χρησιμοποιήθηκε εσωτερικά ή εξωτερικά για τη συγκεκριμένη περίπτωση, μας επιτρέπει να κρίνουμε για την αποτελεσματικότητά του. Δυστυχώς, το συμπέρασμα μιας τέτοιας κρίσης ελάχιστα ενισχύει την πεποίθηση ότι φάρμακα με ασήμαντες δραστικές ιδιότητες όπως αυτά, θα μπορούσαν ποτέ να θεραπεύσουν τη περιγραφόμενη νόσο. Έτσι, αναγκάζεται κανείς να πιστέψει ότι οι πραγματικές θεραπείες επιτυγχάνονταν πιο πολύ με τη κινητοποίηση των δυνάμεων της πίστης των ασθενών, κάτι στο ο-

ποίο συντελούσε αναμφισβήτητα το όλο τελετουργικό μέρος της θεραπείας. Αυτό που δε πρέπει να αγνοήσουμε είναι τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγουμε, αν μελετήσουμε τις γεωγραφικές και κλιματολογικές συνθήκες των τόπων, που διάλεγαν για να ιδρύσουν τα διάφορα Ασκληπιεία. Τα συμπεράσματα είναι κοινά για όλα. Ο τόπος στον οποίο κτίζονταν πρόσφερε προστασία από τις υπερβολές και την αστάθεια του τοπικού κλίματος, ούτε υψηλές, αλλά ούτε και χαμηλές θερμοκρασίες, ούτε υπερβολική αλλά ούτε και κάτω απ' ορισμένο όριο υγρασία και επί πλέον προστασία απ' τα ισχυρά ρεύματα των τοπικά επικρατούντων ανέμων. Σ' αυτό συντελούσε επίσης και η γειτνίαση των Ασκληπιείων με εκτεταμένες δενδρόφυτες περιοχές, που πρόσφεραν συμπληρωματικά μια αρωματισμένη ατμόσφαιρα στους νοσηλεύόμενους των θεραπευτηρίων αυτών. Και κάτι εξίσου σημαντικό. Κάθε Ασκληπιείο διέθετε την ιαματική του πηγή, με ιδιότητες γνωστές στους θεραπευτές – ιερείς από την εμπειρία που μεταδιδόταν από γενεά σε γενεά, ιδιότητες που επιβεβαιώνονται από τη σύγχρονη χημική ανάλυση των πηγών αυτών. Αν συνδυάσουμε όλα αυτά με την ύπαρξη λουτρών και γυμναστηρίων, διαπιστώνουμε αμέσως ότι στα Ασκληπιεία γινόταν μια πολύ εντατική φυσιοθεραπεία σ' όλες τις δυνατές μορφές της, που η συμβολή της στην ίαση των ασθενών που κατέφευγαν εκεί ήταν περισσότερο από σημαντική.

Τα Ιάματα που βρέθηκαν γραμμένα στις δύο στήλες που ανακάλυψε ο Καββαδίας το 1883 ήταν σαράντα τρία για διάφορες θεραπείες. Η Πρώτη στήλη είχε στην επικεφαλίδα την ευχή:

ΘΕΟΣ ΤΥΧΑ ΑΓΑΘΑ

και περιείχε, 20 ιάματα, ενώ η δεύτερη 23. Και οι δύο βρίσκονται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Επιδαύρου.

1^ο Ίαμα

Η Κλειώ ήταν έγκυος πέντε χρόνια. Η γυναίκα μετά την εγκυμοσύνη επί 5 χρόνια κατέφυγε ικέτιδα στον θεό και κοιμήθηκε μέσα στο άβατο. Και ευθύς μόλις βγήκε από το Άβατο και πέρασε τα όρια του ιερού περιβόλου, γέννησε παιδί αρσενικό, το οποίο αφού γεννήθηκε λουζόταν μόνο του κάτω από την κρήνη και τριγύριζε με την μητέρα του. Αφού δε η Κλειώ πέτυχε αυτό, έγραψε στον αναθηματικό πίνακα «Δεν πρέπει να θαυμάζει κανείς το μέγεθος του πίνακα αλλά την θεία χάρη. Η Κλειώ ήταν έγκυος πέντε χρόνια μέχρι που κοιμήθηκε μέσα στο Άβατο και θεραπεύτηκε από τον θεό».

2^ο Ίαμα

Η Ιθμονίκη από την Πελλήνη ήρθε στο ιερό να παρακαλέσει για τεκνοποιία. Κοιμήθηκε λοιπόν σε αυτό και της φάνηκε όνειρο ότι ζητούσε από τον θεό να συλλάβει κορίτσι. Ο Ασκληπιός της απάντησε ότι θα

μείνει έγκυος, αν δε ήθελε και κάτι άλλο θα της το έκανε. Αυτή όμως του απάντησε ότι δεν έχει ανάγκη από άλλο πράμα. Αφού δε έμεινε έγκυος κυοφορούσε τρία χρόνια, ως ότου ξαναγύρισε να παρακαλέσει τον θεό για τον τοκετό. Αφού λοιπόν κοιμήθηκε είδε όνειρο. Της φάνηκε πάλι ο θεός και την ρώτησε αν δεν εκτέλεσε όσα η ίδια του ζήτησε αφού είχε μείνει έγκυος. Όμως για τη γέννα δεν του είχε κάμει λόγο τότε, αν και την ρώτησε αν ήθελε και κάτι άλλο για να της το έκανε. Αλλά αφού ήλθε πάλι προς αυτόν και τον παρακαλούσε να γεννήσει θα επιτύγχανε και αυτό. Μετά μόλις βγήκε από το Άβατο και έφτασε έξω από τον ιερό περίβολο γέννησε κοριτσάκι.

3^ο Ταμα

Ένας άνδρας που είχε παράλυτα τα δάχτυλα του χειριού του εκτός από ένα, ήρθε να παρακαλέσει τον θεό. Όπως όμως περιεργαζόταν τους πίνακες μέσα στο ιερό δεν πίστευε στις θεραπείες που ήταν γραμμένες σε αυτούς και κορόιδευε τις επιγραφές. Όταν όμως κοιμήθηκε (στο Άβατο) είδε όνειρο, όπου του φάνηκε ότι ενώ αυτός έπαιζε κάτω από τον ναό αστραγάλους και επρόκειτο να ρίξει έναν αστράγαλο παρουσιάστηκε ο θεός που πήδησε πάνω στο χέρι και του τράβηξε τα δάχτυλα ένα προς ένα και τα ίσιωσε όλα. Ο θεός τον ρώτησε αν εξακολουθεί να μην πιστεύει στις γραφές, αυτός δε απάντησε όχι. Πριν από λίγο όμως δεν πίστευες σε πράγματα τόσο αξιόπιστα,

έτσι λοιπόν να μην δυσπιστείς. Αφού ξημέρωσε βγήκε υγιής.

4^ο Ύμα

Η Αμβροσία από την Αθήνα μονόφθαλμος, ήλθε στον ναό να τον παρακαλέσει. Περιεργαζόμενη μέσα στον ναό, περιγελούσε ορισμένες θεραπείες ισχυριζόμενη ότι ήταν απίθανο χωλοί και τυφλοί να ανακτούν την υγεία τους μόνο με τα όνειρα. Όμως όταν κοιμήθηκε είδε όνειρο. Της φάνηκε ότι της εμφανίστηκε ο θεός που της είπε ότι θα την κάμει καλά, αλλά για να γίνει αυτό θα πρέπει να προσφέρει αφιέρωμα στον ναό, έναν ασημένιο χοίρο, για να θυμάται την απερισκεψία της. Αφού της είπε αυτά ο θεός, της έσταξε μέσα στον άρρωστο οφθαλμό κάποιο φάρμακο. Μόλις δε ξημέρωσε βγήκε από το άβατο υγιής.

5^ο Ύμα

Ένα μουγκό παιδάκι ήρθε στον ναό για να ξαναβρεί τη φωνή του. Αφού έκαμε τις προκαταρτικές θυσίες και τα καθιερωμένα, ο νεωκόρος που έφερε τη φωτιά για τις θυσίες του ιερού γύρισε προς τον πατέρα του παιδιού και του είπε. «Αν πετύχεις στον σκοπό σου δέχεσαι να προσφέρεις υποχρεωτικά σαν είδος θυσίας τα έξοδα της θεραπείας κάθε χρόνο»; Τότε το παιδί απροσδόκητα το ίδιο απαντά «το δέχομαι». Ο πατέρας έκπληκτος διέταξε τον γιο του να μιλήσει πάλι

και κείνος μίλησε ξανά και από κείνη τη στιγμή για-
τρεύτηκε.

6^ο Ταμα

Ο Πάνδαρος ο Θεσσαλός που είχε στίγματα στο πρό-
σωπο εγκοιμήθηκε και είδε όνειρο. Του φάνηκε ότι ο
θεός του έδωσε τα στίγματα με μια ταινία και τον διέ-
ταξε αφού βγει από το Άβατο να αφαιρέσει την ταινία
και να την αφιερώσει στον ναό. Αφού δε ξημέρωσε
σηκώθηκε και έβγαλε την ταινία. Το πρόσωπο του
είχε καθαρίσει από τα στίγματα και την ταινία που έ-
φερε τα στίγματα από το πρόσωπο, την άφησε στον
ναό.

Ο Εχέδωρος ο οποίος είχε πάρει χρήματα από τον
Πάνδαρο για να τα αφιερώσει στον θεό στην Επί-
δαυρο υπέρ υγείας του, δεν τα έδωσε. Όταν εγκοιμή-
θηκε είδε όνειρο. Του φάνηκε ότι ο θεός τον ρώτησε
αν έλαβε από τον Πάνδαρο κάτι χρήματα για να τα
αφιερώσει για λογαριασμό του στο ιερό. Εκείνος α-
πάντησε ότι δεν έλαβε τίποτα από αυτόν, αλλά αν ο
θεός τον θεραπεύσει, ο ίδιος θα αφιέρωνε εικόνα με
επιγραφή. Μετά από αυτό ο θεός έδωσε με την ταινία
του Πανδάρου τα στίγματα του και τον διέταξε αφού
βγει από το Άβατο να βγάλει την ταινία να πλύνει το
πρόσωπο του στην κρήνη και να κοιτάξει στο νερό.
Όταν ξημέρωσε βγαίνοντας από το Άβατο έβγαλε την
ταινία η οποία δεν είχε πια στίγματα. Βλέποντας δε

στο νερό είδε ότι το πρόσωπο του είχε εκτός από τα δικά του, και τα στίγματα του Πανδάρου.

7ο Ίαμα

Ο Ευφάνης, παιδί από την Επίδαυρο που έπασχε από λιθίαση αγκοιμήθηκε. Του φάνηκε ότι ο θεός του εμφανίστηκε και του είπε. «Τι θα μου δώσεις αν σου χαρίσω την υγεία σου;» εκείνος του απάντησε «δέκα βόλους» ο δε θεός αφού γέλασε του είπε ότι θα τον θεραπεύσει. Αφού ξύπνησε βγήκε υγιής.

8ο Ίαμα

Ένας άνδρας μονόφθαλμος ήρθε στον θεό ως κέτης σε τέτοια κατάσταση ώστε μόνο το βλέφαρο του υπήρχε. Πίσω από το βλέφαρο υπήρχε κενό. Μερικοί απ' αυτούς που βρίσκονταν στο ιερό, κατάκριναν την αφέλεια του να νομίζει ότι θα δει, αφού δεν υπήρχε τίποτα μέσα στο μάτι του εκτός μόνο από την άδεια κόγχη. Εγκοιμήθηκε λοιπόν και του φάνηκε ότι ο θεός ζέστανε ένα φάρμακο και μετά αφού του άνοιξε τα βλέφαρα το έχυσε μέσα. Όταν δε ξημέρωσε βγήκε βλέποντας και από τους δύο οφθαλμούς.

9ο Ίαμα

Κάποιος σκευοφόρος πηγαίνοντας στο ιερό και αφού έφτασε σε απόσταση 10 σταδίων έπεσε καταγής. Όταν σηκώθηκε άνοιξε τον σάκο του για να δει τι έσπασε μέσα. Βλέποντας ότι έσπασε ένα αγγείο από το

οποίο ο κύριος του συνήθιζε να πίνει, λυπόταν και προσπαθούσε να ενώσει τα κομμάτια καθιστός. Κάποιος οδοιπόρος που είδε το συμβάν του λέει, γιατί άθλιε συναρμολογείς άδικα το ποτήρι, αφού ούτε ο Ασκληπιός στην Επίδαυρο δε θα μπορέσει να το γιατρέψει. Το παιδί τότε αφού άκουσε αυτά συγκέντρωσε τα κομμάτια του αγγείου και τα έβαλε στο σακί, και βαδίζοντας προς το ιερό. Όταν έφτασε εκεί και άνοιξε το σακί έβγαλε το αγγείο σώο. Έπειτα αφηγήθηκε στον κύριο του αυτά που ειπώθηκαν και έγιναν. Αυτός τότε αφού άκουσε αφιέρωσε το αγγείο στον θεό.

10^ο Ίαμα

Ο Αισχύνης, ενώ οι ικέτες είχαν κοιμηθεί, ανεβαίνοντας σε κάποιο δένδρο αφού αναρριχήθηκε έσκυψε με το σώμα του προς το εσωτερικό του Άβατου, αλλά έπεσε από το δένδρο πάνω σε κάτι πασσάλους και πλήγωσε σοβαρά τα μάτια του. Βρισκόμενος σε κακή κατάσταση κατάντησε τυφλός. Παρακαλώντας τον θεό εγκοιμήθηκε και έγινε υγιής.

11^ο Ίαμα

Ο Εύιππος, είχε μέσα στο μάγουλο του μια λόγχη, έξι ολόκληρα χρόνια. Αυτός κοιμήθηκε στο Άβατο και αφού του έβγαλε ο θεός τη λόγχη, του την έδωσε στα χέρια του. Όταν ξημέρωσε βγήκε κρατώντας την λόγχη στα χέρια του.

12^ο Ίαμα

Κάποιος άνδρας από την Τορώνη κατάπιε βδέλλες. Αυτός όταν κοιμήθηκε είδε όνειρο. Του φάνηκε ότι ο θεός αφού άνοιξε το στήθος του με μαχαίρι, έβγαλε τις βδέλλες και του τις έδωσε στα χέρια του αφού έραψε μετά το στήθος του. Όταν ξημέρωσε βγήκε κρατώντας τα ζώα αυτά στα χέρια του και έγινε καλά. Είχε δε καταπιεί αυτές αφού εξαπατήθηκε από την πεθερά του που τις είχε βάλει μέσα σε κυκεώνα. (Ποτό με βάση το μέλι και το σιτάρι).

13^ο Ίαμα

Ένας άνδρας που είχε πέτρα μέσα στο αιδούο του είδε όνειρο. Του φάνηκε ότι κοιμήθηκε με ένα ωραίο παιδί. Αφού ενυπνιάσθη πέφτει από εκεί η πέτρα και αφού την πήρε στα χέρια του βγήκε.

14^ο Ίαμα

Ο Ερμόδικος από τη Λάμψακο ήταν παράλυτος σε όλο του το σώμα. Αυτόν τον γιάτρεψε ο θεός αφού τον κοίμισε και τον διέταξε άμα βγει να φέρει μέσα στο ιερό κάποιο λίθο όσο μπορεί μεγαλύτερο. Αυτός δε έφερε την πέτρα που ήταν μπροστά στο Άβατο.

15^ο Ταμα

Ο Νικάνωρ χωλός, ενώ καθόταν, ένα παιδί του άρπαξε το ραβδί του τρέχοντας, εκείνος τον κατεδίωξε και απ' αυτό έγινε καλά.

16^ο Ταμα

Ενός άνδρα. το δάχτυλο το δάγκωσε φίδι. Αυτός έχοντας το δάχτυλο του ποδιού του σε κακή κατάσταση από ένα κακοήθες έλκος μεταφέρθηκε έγκαιρα με φορείο από τους θεράποντες και κάθισε μέσα στο Άβατο. Όταν τον κοίμισε ο Ύπνος, ένα φίδι που βγήκε από το Άβατο θεράπευσε το δάχτυλο του γλύφοντας το με τη γλώσσα του, αφού δε έκαμε αυτό ξαναγύρισε στο Άβατο. Όταν ξύπνησε αφού είχε θεραπευτεί είπε ότι είδε όνειρο. Του φάνηκε ότι ένας νεαρός με ωραία μορφή άλειψε πάνω στο δάχτυλο του φάρμακο.

17^ο Ταμα

Ο Αλκέτας από την Αλίκη ενώ ήταν τυφλός είδε όνειρο. Του φάνηκε ότι ο θεός τον πλησίασε και άνοιξε με τα δάχτυλα του τα μάτια του και ότι πρώτα- πρώτα είδε τα δένδρα του ιερού και αφού ξημέρωσε βγήκε υγιής.

18^ο Ταμα

Ο Ηραιεύς από τη Μυτιλήνη δεν είχε τρίχες στην κεφαλή αλλά πολλές στο γένη του. Ντρεπόταν γιατί τον κοροΐδευαν οι άλλοι και εγκλημήθηκε στο Άβατο. Ο

θεός αφού του έρχισε την κεφαλή με κάποιο φάρμακο τον έκαμε να έχει τρίχες.

19^ο Ίαμα

Ο Θύσων από την Ερμιόνη, παιδί τυφλό, αυτός θεραπεύτηκε από έναν σκύλο απ' αυτούς που βρίσκονται στο ιερό. Έφυγε έχοντας γιατρεμένα τα μάτια του.

20^ο Ίαμα

Η Αράτα από τη Σπάρτη έπασχε από υδρωπικία. Για λογαριασμό της ήλθε η μητέρα της από τη Σπάρτη για να ικετεύσει στον ναό και βλέπει όνειρο. Της φανερώθηκε ο θεός, ο οποίος έκοψε το κεφάλι της κόρης της και κρέμασε το σώμα της με τον τράχηλο προς τα κάτω και αφού έτρεξε αρκετό υγρό από εκεί, έλυσε πάλι το σώμα και ανατοποθέτησε την κεφαλή στον τράχηλο. Αφού επέστρεψε στη Σπάρτη βρήκε την κόρη της σε καλή υγεία, αφού είχε δε το ίδιο όνειρο με εκείνην.

21^ο Ίαμα

Ο Έρμων από τη Θάσο που ήταν τυφλός, ο θεός τον θεράπευσε, μετά όμως επειδή δεν έφερε την αμοιβή της θεραπείας στον ναό, τον ξαναέκαμε τυφλό. Όταν όμως ξαναγύρισε για να εγκοιμηθεί τον θεράπευσε ξανά.

22^ο Ίαμα

Η Αρισταγόρα από την Τροιζηνία, αυτή είχε ταινία στην κοιλιά. Κοιμήθηκε μέσα στον ναό του Ασκληπιού στην Τροιζηνία και είδε όνειρο. Της φάνηκε ότι οι γιοί του θεού, ο ίδιος δεν βρισκόταν εκεί, αλλά στην Επίδαυρο, της έκοψαν την κεφαλή αλλά δεν μπορούσαν να την ξαναβάλουν στη θέση της. Έστειλαν κάποιον στον Ασκληπιό να έλθει ο ίδιος. Εν τω μεταξύ ξημέρωσε και ο ιερέας είδε πράγματι την κομμένη κεφαλή. Την επόμενη νύχτα η Αρισταγόρα είδε όνειρο. Της φάνηκε ότι ο θεός ήλθε από την Επίδαυρο και επανατοποθέτησε την κεφαλή στον τράχηλο της. Μετά από αυτά άνοιξε την κοιλιά της έβγαλε την ταινία και την ξαναέραψε. Μετά έγινε υγιής η γυναίκα.

23^ο Ίαμα

Ένα παιδί ο Αριστόκριτος από την Αλική, αυτός αφού σώθηκε κολυμπώντας (πιθανώς από ναύαγιο), κατέφυγε κάτω από κάτι δένδρα και από κει σε ένα τόπο ξερό ανάμεσα σε μεγάλες πέτρες, οπότε δεν έβρισκε τρόπο να βγει. Ο πατέρας του που τον έψαχνε και δεν τον έβρισκε πουθενά ήλθε να εγκοιμηθεί στο Άβατο κοντά στον Ασκληπιό για να τον παρακαλέσει για το παιδί του και είδε όνειρο. Του φάνηκε ότι ο θεός τον οδήγησε σε ένα μέρος και του έδειξε που ήταν ο γιος του. Όταν βγήκε από το Άβατο, αφού έσπασε τις πέτρες βρήκε την έβδομη μέρα το παιδί του.

24^ο Ίαμα

Ένας σκύλος θεράπευσε ένα παιδί από την Αίγινα. Το παιδί έπασχε από έλκος στον τράχηλο. Αφού ήλθε κοντά στον θεό ένας σκύλος που βγήκε από το ιερό τον θεράπευσε με τη γλώσσα του ενώ ήταν ζύπνιος.

25^ο Ίαμα

Ένας άνδρας που είχε απόστημα μέσα στην κοιλιά του, ήλθε προς εγκοίμηση και είδε όνειρο. Του φάνηκε ότι ο θεός διάταξε τους θεράποντες που τον συνόδευαν, να τον πιάσουν και να τον συγκρατήσουν για να σχίσει ο θεός την κοιλιά του. Αυτός όμως τους ξέφευγε. Εκείνοι όμως τον συνέλαβαν και τον έδεσαν πάνω στην πόρτα. Έπειτα ο Ασκληπιός αφού έσκισε την κοιλιά του, έκοψε το απόστημα και αφού τον έραψε, αυτός λύθηκε και βγήκε έξω υγιής. Το δε έδαφος του Άβατου γέμισε αίματα.

26^ο Ίαμα

Κάποιος Κλεινάτης από τη Θήβα, είχε πολλές ψείρες στο σώμα του. Όταν ήλθε στον ναό κοιμήθηκε και είδε όνειρο. Του φάνηκε ότι ο θεός αφού πρώτα τον έγδυσε και τον άφησε εντελώς γυμνό τον έβαλε όρθιο και με μια σκούπα τον καθάρισε από τις ψείρες του σώματος. Όταν ξημέρωσε βγήκε υγιής από το Άβατο.

27^ο Ίαμα

Ο Αγέστρατος είχε πόνους στο κεφάλι. Αυτός υπέφερε από αϋπνίες εξ αιτίας των πονοκεφάλων του. Αφού ήλθε στο Άβατο κοιμήθηκε και είδε όνειρο. Του φάνηκε ότι ο θεός αφού θεράπευσε τον πόνο της κεφαλής του τον έβαλε όρθιο και του δίδαξε γυμνό την προβολή (μια λαβή) του Παγκρατίου. Όταν ξημέρωσε βγήκε υγιής και μετά από πολύ χρόνο νίκησε στους αγώνες στα Νέμεα στο Παγκράτιο.

28^ο Ίαμα

Ο Γοργίας από την Ηράκλεια πυορροούσε. Αυτός είχε πληγωθεί σε μια μάχη με βέλος στον πνεύμονα. Επί ένα χρόνο και έξι μήνες, τόσο πύον έτρεχε ώστε γέμισε εξήντα επτά λεκάνες. Όταν κοιμήθηκε είδε όνειρο. Του φάνηκε ότι ο θεός έβγαλε την ακίδα από τον πνεύμονα. Όταν ξημέρωσε βγήκε υγιής κρατώντας τε βέλος στα χέρια του.'

29^ο Ίαμα

Κάποια Ανδρομάχη από την Ήπειρο ήλθε για να μπόρέσει να κάμει παιδί. Αυτή αφού κοιμήθηκε στο Άβατο, είδε όνειρο. Της φάνηκε ότι ο θεός ανασήκωσε το φόρεμα της και άγγιξε την κοιλιά της. Από αυτό το γεγονός η Ανδρομάχη απέκτησε γιο με τον σύζυγο της Αρύββα.

30° Ίαμα

Ο Α..... ο οποίος πληγώθηκε σε μια μάχη από δόρυ και στα δύο του μάτια και τυφλώθηκε, και είχε τη λόγγη στο πρόσωπο του επί ένα έτος. Αφού κοιμήθηκε είδε όνειρο. Του φάνηκε ότι ο θεός αφού τράβηξε το βέλος, προσάρμοσε στα μάτια του πάλι τις ονομαζόμενες (εδώ λείπει η λέξη). Όταν ξημέρωσε βγήκε υγιής.

31° Ίαμα

(Αυτό το ίαμα είναι κατεστραμμένο και δεν επιδέχεται καμιά συμπλήρωση).

32° Ίαμα

(Το όνομα και η πατρίδα της ικέτιδας λείπουν από την επιγραφή, πρόκειται για μια γυναίκα που ζητούσε τη βοήθεια του θεού για να τεκνοποιήσει). Αυτή αφού εγκοιμήθηκε είδε όνειρο. Της φάνηκε ότι ο θεός της είπε ότι θα αποκτήσει παιδιά και τη ρώτησε αν έκαμε τα νομιζόμενα την προτεραία στον ναό (εδώ πάλι λείπουν αρκετά γράμματα). Ο Θεός εκτέλεσε τα εθισμένα και γιαντό μέσα σε ένα χρόνο γέννησε γιο.

33° Ίαμα

(Λόγω της καταστροφής, στο σημείο, της πλάκας. Το κείμενο είναι αδύνατο να αναγνωστεί).

34° Ταμα

(Το Ταμα είναι δυσανάγνωστο).

35° Ταμα

Ο Κλεομένης από το Άργος παράλυτος σε όλο του το σώμα ήλθε για να εγκοιμηθεί ως ηγέτης στο Άβατο και είδε όνειρο. Του φάνηκε ότι ο θεός τύλιξε το σώμα του σε μικρό χιτώνα και τον έφερε σε λίμνη (λουτρού) μέσα στο νερό παρέμεινε (πάλι λείπουν λέξεις) όπως πολλοί άνθρωποι που πάσχουν ερχόμενοι στο ναό εξέρχονται υγιείς, μόλις λουπόν ξημέρωσε βγήκε κι αυτός υγιής.

36° Ταμα

Ο Δίαυτος Κυραναίος ήταν παράλυτος στα γόνατα εγκοιμήθηκε και είδε όνειρο. Του φάνηκε ότι ο θεός διέταξε τους υπηρέτες του ιερού να τον σηκώσουν και να τον μεταφέρουν έξω από το Άβατο τοποθετώντας τον μπρός από τον ναό. Όταν τον μετέφεραν έξω ο θεός σύζευξε ίππους σε άμαξα και γύριζε γύρω από τον ναό και προσπαθούσε να τον πατήσει με τα άλογα. Από τον φόβο του σηκώθηκε αμέσως όρθιος. Όταν ξημέρωσε βγήκε υγιής.

37° Ταμα

Μια γυναίκα η Ανδρομέδα από τα Κύθηρα, αυτή εγκοιμήθηκε για να αποκτήσει παιδιά. Είδε όνειρο.

Της φάνηκε ότι μεγάλο φίδι ήλθε στην κοιλιά της ενώ κοιμόταν και έτσι γέννησε πέντε παιδιά.

38^ο Ίαμα

Ο Τίμων πληγώθηκε από λόγχη κάτω από το μάτι. Αυτός εγκοιμήθηκε και είδε όνειρο. Του φάνηκε ότι ο θεός αφού κοπάνησε ένα βότανο έχυσε από αυτό μέσα στο μάτι του και θεραπεύτηκε.

39^ο Ίαμα

Η Ερασιώπη από τις Καφυιές είχε γεμάτη την κοιλιά της και ήταν όλως διόλου εξογκωμένη δεν μπορούσε να ενεργηθεί. Αφού εγκοιμήθηκε είδε όνειρο. Της φάνηκε ότι ο θεός αφού της έτριψε την κοιλιά της την φίλησε. Μετά της έδωσε ένα φιαλίδιο που είχε κάποιο φάρμακο και την διέταξε να το πιεί και μετά να το κάμει εμετό με τον οποίο γέμισε το σεντόνι της. Όταν ξύπνησε είδε το σεντόνι της γεμάτο ακαθαρσίες που ξέρασε. Μετά από αυτό έγινε υγιής.

40^ο Ίαμα

Η Νικασιβούλα από την Μεθανία παρακαλεί να τεκνοποιήσει. Αυτή αφού εγκοιμήθηκε είδε όνειρο. Της φάνηκε ότι ο θεός έφερε κοντά της μεγάλο φίδι και εκείνη κοιμήθηκε μαζί του. Μέσα στο έτος απέκτησε δύο αρσενικά παιδιά.

41^ο Ύμα

Κάποιος Τρικυανός έπασχε από ποδάγρα. Ο Θεός έκαψε τα πονεμένα πόδια του και αφού έκαμε να τρέξει αρκετό αίμα από την πληγή τον θεράπευσε.

Η ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΓΙΑ ΤΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΙΔΑΥΡΟ

Πριν αρχίσει η καθαυτού θεραπεία στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου προηγείτο μια προκαταρκτική προετοιμασία του ικέτη.

Οι πάσχοντες πλεόντουν στα λουτρά που τους οδηγούσαν οι θεράποντες ιερείς⁴². Μετά υποβάλλονταν σε υποκαπνισμούς με αρωματικά και αντισηπτικά βότανα. Ακολουθούσε η δίαιτα για να αποφύγουν τις βλαπτικές τροφές για το στομάχι. Όλα αυτά προκαταρκτικά βοηθούσαν τους ασθενείς. Τα λουτρά, οι μαλάξεις, οι περίπατοι, η καθαριότητα, η δίαιτα, η απολύμανση, η αντισηψία αποτελούν και σήμερα θεραπευτικά μέσα για όλες τις ασθένειες. Όλα αυτά μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι κατά την αρχαιότητα ο ανθρώπινος οργανισμός παρουσίαζε μεγάλη αντοχή για να αντιμετωπίζει τις αρρώστιες, αντίθετα με την σημερινή εποχή, που η αντοχή του οργανισμού επηρεάζεται από την ατμοσφαιρική ρύπανση, τη μόλυνση του εδάφους, την κακή ποιότητα των νερών, και την διατροφή που η τεχνολογία στη θυσία του κέρδους, φορτώνει με συντηρητικά και επικίνδυνα μέταλλα.

Ο Πausανία, ο οποίος στο έργο του «Ελλάδος Περιήγησις» στο κεφάλαιο «Κορινθιακά» περιγράφει

⁴² Πausανίας, II, 27, 1

κατά την επίσκεψη του στην Επίδauρο το ιερό του Ασκληπιού⁴³ και μας πληροφορεί ότι δίπλα στον Ναό

⁴³[27.1] τὸ δὲ ἱερὸν ἄλλος τοῦ Ἀσκληπιῶ περιέχουσιν ὄροι πανταχόθεν: οὐδὲ ἀποθνήσκουσιν οὐδὲ τίκτουσιν αἱ γυναικῆς σφισιν ἐντὸς τοῦ περιβόλου, καθὰ καὶ ἐπὶ Δήλῳ τῇ νήσῳ τὸν αὐτὸν νόμον. τὰ δὲ θυόμενα, ἦν τέ τις Ἐπίδauριῶν αὐτῶν ἦν τε ξένος ὁ θύων ἦ, καταναλίσκουσιν ἐντὸς τῶν ὄρων: τὸ δὲ αὐτὸ γινόμενον οἶδα καὶ ἐν Τιτάνη.[27.2] τοῦ δὲ Ἀσκληπιῶ τὸ ἄγαλμα μεγέθει μὲν τοῦ Ἀθήνησιν Ὀλυμπίου Διὸς ἡμῖσιν ἀποδεῖ, πεποιεῖται δὲ ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ: μὴνυεὶ δὲ ἐπίγραμμα τὸν εἰργασμένον εἶναι Θρασυμήδην Ἀριγνώτου Πάριον. κάθηται δὲ ἐπὶ θρόνου βακτηρίαν κρατῶν, τὴν δὲ ἐτέραν τῶν χειρῶν ὑπὲρ κεφαλῆς ἔχει τοῦ δράκοντος, καὶ οἱ καὶ κύων παρακατακείμενος πεποιεῖται. τῷ θρόνῳ δὲ ἡρώων ἐπειρασμένα Ἀργείων ἐστὶν ἔργα, Βελλεροφόντου τὸ ἐς τὴν Χίμαιραν καὶ Περσεὺς ἀφελὼν τὴν Μεδούσης κεφαλὴν. τοῦ ναοῦ δὲ ἐστὶ πέραν ἔνθα οἱ ἰκέται τοῦ θεοῦ καθεύδουσιν. [27.3] οἶκημα δὲ περιφερὲς λίθου λευκοῦ καλούμενον Θόλος ὠκοδόμηται πλησίον, θεῶς ἄξιον: ἐν δὲ αὐτῷ Πausίου γράψαντος βέλη μὲν καὶ τόξον ἐστὶν ἀφεικῶς Ἔρωος, λύραν δὲ ἀντ' αὐτῶν ἀράμενος φέρει. γέγραπται δὲ ἐνταῦθα καὶ Μέθη, Πausίου καὶ τοῦτο ἔργον, ἐξ ὑαλίνης φιάλης πίνουσα: ἴδοις δὲ κἂν ἐν τῇ γραφῇ φιάλην τε ὑάλου καὶ δι' αὐτῆς γυναικὸς πρόσωπον. στήλαι δὲ εἰστήκεσαν ἐντὸς τοῦ περιβόλου τὸ μὲν ἀρχαῖον καὶ πλέονες, ἐπ' ἐμοῦ δὲ ἐξ λοιπαί: ταῦταις ἐγγεγραμμένα καὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἐστὶν ὀνόματα ἀκεσθέντων ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιῶ, προσέτι δὲ καὶ νόσημα ὃ τι ἕκαστος ἐνόσησε καὶ ὅπως ἰάθη: [27.4] γέγραπται δὲ φωνῇ τῇ Δωριδί. χωρὶς δὲ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐστὶν ἀρχαία στήλη: ἵππους δὲ Ἴππόλυτον ἀναθεῖναι τῷ θεῷ φησὶν εἰκοσι. ταύτης τῆς στήλης τῷ ἐπιγράμματι ὁμολογοῦντα λέγουσιν Ἀρικιεῖς, ὡς θεθνεῶτα Ἴππόλυτον ἐκ τῶν Θησέως ἄρων ἀνέστησεν Ἀσκληπιός: ὃ δὲ ὡς αὐθις ἐβίω, οὐκ ἤξιον νέμειν τῷ πατρὶ συγγνώμην, ἀλλὰ ὑπεριδὼν τὰς δεήσεις ἐς Ἰταλίαν ἔρχεται παρὰ τοὺς Ἀρικιεῖς, καὶ ἐβασίλευσε τε αὐτόθι καὶ ἀνήκε τῇ Ἀρτέμιδι τέμενος, ἔνθα ἄχρι ἐμοῦ μονομαχίας ἄθλα ἦν καὶ ἱεράσθαι τῇ θεῷ τὸν νικῶντα: ὃ δὲ ἀγὼν ἐλευθέρων μὲν προέκειτο οὐδενί, οἰκέταις δὲ ἀποδρᾶσι τοὺς δεσπό-

υπήρχε το άβατο, ο χώρος για τις ιερές εγκοιμήσεις: «τοῦ ναοῦ δέ ἐστὶ πέραν ἔνθα οἱ ἰκέται τοῦ θεοῦ καθεύδουσιν», ἐκεῖ που γινόντουσαν οἱ ιερές θεραπείες. ὁ ασθενής-ικέτης παρουσιαζόταν στο ἱερό και τον υποδεχόταν ἕνας ιερέας-ιατρός, ὁ ὁποῖος τον οδηγούσε στα λουτρά για να καθαριστεῖ και ἀμέσως μετά ἀρχίζε με ἐρωτήσεις να παίρνει πληροφορίες για τὴν ἀσθένειά του. Στη συνέχεια υποχρέωνε τον ἀσθενή να κάμει μια θυσία στον θεό και τον οδηγούσε σε ἕνα ἀπό τα 160 δωμάτια του καταγωγίου, ἐνός οικήματος ξενοδοχείου. Ὅταν ἐρχόταν ἡ ὥρα τῆς εγκοιμήσεως, ὁδηγούσαν τον ἀρρωστο στον βωμό για να θυσιάσει

τας. [27.5] Ἐπιδαυρίους δέ ἐστὶ θέατρον ἐν τῷ ἱερῷ μάλιστα ἐμοὶ δοκεῖν θέας ἄξιον: τὰ μὲν γάρ Ῥωμαίων πολὺ δὴ τι [καί] ὑπερῆρε τῶν πανταχοῦ τῷ κόσμῳ, μεγέθει δὲ Ἀρκάδων τὸ ἐν Μεγάλῃ πόλει: ἀρμονίας δὲ ἢ κάλλους ἔνεκα ἀρχιτέκτων ποῖος ἐς ἄμιλλαν Πολυκλείτῳ γένοιτ' ἂν ἀξιόχρεως; Πολύκλειτος γάρ και θέατρον τοῦτο και οἶκημα τὸ περιφερές ὁ ποιήσας ἦν. ἐντὸς δὲ τοῦ ἄλσους ναός τέ ἐστὶν Ἀρτέμιδος και ἄγαλμα Ἠπιόνης και Ἀφροδίτης ἱερὸν και Θέμιδος και στάδιον, οἷα Ἑλλησι τὰ πολλὰ γῆς χῶμα, και κρήνη τῷ τε ὀρόφῳ και κόσμῳ τῷ λοιπῷ θέας ἀξία. [27.6] ὁπόσα δὲ Ἀντωνῖνος ἀνὴρ τῆς συγκλήτου βουλῆς ἐφ' ἡμῶν ἐποίησεν, ἐστὶ μὲν Ἀσκληπιοῦ λουτρόν, ἐστὶ δὲ ἱερὸν θεῶν οὓς Ἐπιδάτας ὀνομάζουσιν: ἐποίησε δὲ και Ὑγεία ναὸν και Ἀσκληπιῶ και Ἀπόλλωνι ἐπίκλησιν Αἰγυπτίοις. και ἦν γάρ στοὰ καλουμένη Κότυος, καταρρύνεντος δὲ οἱ τοῦ ὀρόφου διέφθαρτο ἤδη πᾶσα ἄτε ὠμῆς τῆς πλίνθου ποιηθεῖσα: ἀνακοδόμησε και ταύτην. Ἐπιδαυρίων δὲ οἱ περὶ τὸ ἱερὸν μάλιστα ἐταλαιπώρουν, ὅτι μήτε αἱ γυναῖκες ἐν σκέπη σφίσιν ἐτικτον και ἡ τελευτῇ τοῖς κάμνουσιν ὑπαίθριος ἐγένετο: ὁ δὲ και ταῦτα ἐπανορθούμενος κατεσκευάσατο οἶκῃσιν: ἐνταῦθα ἤδη και ἀποθανεῖν ἀνθρώπῳ και τεκεῖν γυναικὶ ὄσιον.

ξανά και του πρόσφεραν ένα ποτό που περιείχε διάφορα υπνωτικά φάρμακα. Στη συνέχεια, τον κατέβασαν στο άβατο και τον ξάπλωναν πάνω στο δέρμα του ζώου που είχε θυσιάσει. Ο ασθενής μισοκοιμισμένος και μέσα στο ημίφως του άβατου άκουγε ψαλμούς που έψαλλαν οι ιερείς και οι υπηρέτες του ναού και ξαφνικά έβλεπε να πλησιάζει μια πομπή. Προεξάρχων ήταν ο θεός, τον οποίο συνόδευαν δύο γυναίκες, και πίσω τους ακολουθούσαν δύο ιεροί όφεις. Η πομπή σταματούσε μπροστά στην κλίνη του ασθενή και τότε ο θεός που δεν ήταν άλλος από τον Αρχιερέα του ναού, ο οποίος είχε πληροφορηθεί από τον ιερέα που είχε υποδεχθεί τον άρρωστο τα συμπτώματα της ασθένειας, έσκυβε πάνω από τον ικέτη και του ψιθύριζε στο αυτί την θεραπεία που έπρεπε να ακολουθήσει ή του έκανε, αν ήταν ανάγκη, μια μικροεπέμβαση. Ο ασθενής, όταν ξυπνούσε την επόμενη μέρα, επηρεασμένος από την θεία παρουσία ακολουθούσε τη θεραπεία που του είχε παραγγείλει ο θεός. Αν γινόταν καλά, ευχαριστημένος αφιέρωνε μια πέτρινη πλάκα στην οποία έγραφε το ιστορικό της ασθένειάς του, καθώς και την θεραπεία που ακολούθησε. Αυτές τις πλάκες ονόμαζαν ιάματα.

Ιάματα έψαχνε με μεγάλη αγωνία ο Herzog όταν ανέσκαπτε το Ασκληπιείο της Κω, όμως δεν βρήκε κανένα ίχνος τους. Οι επιγραφές που ανακάλυψε είχαν

διαφορετικό περιεχόμενο: ήταν είτε ιεροί όροι (πέτρινες πλάκες που καθόριζαν τα όρια της έκτασης του ιερού ή των ναών ή του ιερού άλσους) είτε επιγραφές που ιστορούσαν τη δράση των Κώων γιατρών που πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους σε άλλες ελληνικές πόλεις είτε ψηφίσματα που αφορούσαν δικαστές και δικασταγωγούς, που με τους περίφημους νόμους της Κω εκδίκαζαν υποθέσεις σε ξένες πόλεις είτε διατάγματα που αφορούσαν τη λειτουργία του ιερού, τους ιερούς νόμους, την ασυλία του Ασκληπιείου, τις γιορτές και τους αγώνες των μεγάλων Ασκληπιείων, τους όρους της ομοπολιτείας με τους Καλυμνίους, τις διαγραφές για την πώληση της ιεροσύνης. Ιάματα πάντως δεν βρέθηκαν, παρότι ο χώρος ανασκάφηκε εξαντλητικά, και αυτό είναι ένα στοιχείο που μας κάνει να πιστεύουμε ότι ιερές θεραπείες δεν πραγματοποιούνταν στο Ασκληπιείο της Κω.

ΤΟ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟ ΤΗΣ ΚΩ

Το Ασκληπιείο της Κω είναι χτισμένο σε υψόμετρο 100 μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας, στην κορυφή ενός κατάφυτου λόφου με κυπαρίσσια, Ο καθαρός αέρας και μια μυστηριώδης αύρα που εκπέμπει το τοπίο μαγεύουν τον επισκέπτη⁴⁴. Η θέα απέναντι, της θάλασσας και της Μικρασιατικής ακτής, είναι πράγματι μαγευτική, και στο βάθος του γαλάζιου κόλλου διακρίνεται η Αλικαρνασός.

⁴⁴ Ο Νίκος Ιερομνήμων σε ένα άρθρο του για το Ασκληπιείο της Κω, αναφέρει: «Το Ασκληπιείο είναι το πιο διάσημο μνημείο της Κω και το σημαντικότερο ιατρικό κέντρο της αρχαιότητας. Έπαιξε ρόλο το γεωπεριβάλλον στην επιλογή του ιερού χώρου; Γνώριζαν τις μαγνητικές ανωμαλίες οι πρώτοι θεραπευτές; Το Ασκληπιείο δεν είναι μόνο ένας τόπος από πέτρες, με ωραία θέα που συναντάται σε ένα άλσος με κυπαρίσσια. Είναι μία ευρύτερη έκταση γης που χρειάστηκε εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια να διαμορφωθεί. Συχνά τα ειδικά γεωλογικά χαρακτηριστικά της περιοχής παραβλέπονται από τους ερευνητές. Η αναζήτηση της ιδιαιτερότητας του γεωτόπου βοηθά να κατανοήσουμε καλύτερα τις συνήθειες και τα έργα των πρώτων Κώων. Αν πηγαίναμε πίσω 10.000 χρόνια στην θέση του Ασκληπιείου θα βλέπαμε μία παρθένα έκταση γης, μικρότερη σε διαστάσεις και κλίση από την τωρινή, που απέχει από την θάλασσα σχεδόν 1,5 χλμ. Η περίοδος ηρεμίας από τις ηφαιστειακές εκρήξεις της Ανατολικής Κω καλά κρατεί, αν και έχουν περάσει 11εκ. χρόνια. Πριν ακόμη φτάσουν οι Ασκληπιάδες, τα ηφαιστειακά «ρετάλια» από γρανιτοειδή εξακολουθούν να θερμαίνουν από κάτω την ιερά γη. Η ατμική δραστηριότητα από τις ρωγμές εδάφους είναι αρκετά πιο έντονη και ενοχλητική. Στους βράχους κυριαρχούν φυσικές διεργασίες από αποθέσεις θείου, γύψου, καολίνης, μπετονίτη και από διάφορα άλλα ορυκτά».

Το Ασκληπιείο της Κω ανακάλυψε ο Γερμανός αρχαιολόγος R. Herzog, στη θέση που του υπέδειξε ο Κώος λόγιος Ιάκωβος Ζαρράφτης, ο οποίος, λίγα χρόνια νωρίτερα είχε συζητήσει το θέμα για τη θέση του μνημείου με τον Άγγλο αρχαιολόγο W.R. Paton που αναζητούσε στο νησί αρχαίες επιγραφές. Και οι δύο τότε είχαν συμφωνήσει ότι στη θέση που υπήρχε το μοναστήρι της Παναγίας Ταρσού, λέξη που παραφθάρηκε από την αρχική, «του Άλσους», που μαρτυρούσε την ύπαρξη ιερού άλσους, που σύμφωνα με την Πausανία, στην περιγραφή του Ασκληπιείου της Επιδαύρου, ιερόν άλσος περιβάλλει τα οικοδομήματα του Ασκληπιείου.

Ο Herzog, όταν διάβασε, μετά την έκδοση του Kenyon, τον τέταρτο μιλιάμβο του Ηρώνδα με τίτλο «Ασκληπιώ ανατιθείσαι και θυσιάζουσαι» καθώς και το απόσπασμα από τον Στράβωνα: «εν δε τω προαστείω το Ασκληπιείον έστι, σφόδρα ένδοξον και πολλών αναθημάτων μεστόν», έβαλε σκοπό την ανακάλυψη του Ασκληπιείου και γιαυτό ήλθε στην Κω το 1898 για να ψάξει τη θέση του ιερού. Μετά από τέσσερα χρόνια ανασκαφών σε διάφορες θέσεις γύρω από την πόλη, πείστηκε από τον Ζαρράφτη για την θέση, και με τομές στο χώρο κατάφερε το 1902 να ανασκάψει τα πρώτα ευρήματα του ποθητού του Ασκληπιείου. Ο Herzog συνέχισε την ανασκαφή μέχρι τα τέλη του 1904.

Μετά την κατάληψη της Δωδεκανήσου από τους Ιταλούς το 1912, την δεκαετία του 30, Ιταλοί αρχαιολόγοι συνέχισαν το έργο του Herzog. Ο Λαουρέντζι ανάσκαψε το κατώτερο άνδηρο. Ο Μορικόνε από το 1938 έως το 1942 ερεύνησε τη στοά στο ανώτερο άνδηρο, ανέδειξε τις μεγάλες θέρμες στα ανατολικά και εντόπισε στην κορυφή του λόφου τη θεμελίωση του αταύτιστου μικρού ελληνιστικού ναΐσκου. Μέχρι το 1942 επέβλεψε τις ανασυλώσεις που διακόπηκαν λόγω του πολέμου.

Κατά την ελληνιστική περίοδο είχε χαραχτεί η ιερά οδός που ξεκινούσε από την πόλη και κατέληγε στο πρόπυλο, μια μαρμάρινη κατασκευή που στηριζόταν σε τέσσερεις δωρικούς κίονες. Τα τέσσερα άνδηρα που διαμορφώθηκαν μετά τις ανασκαφές επικοινωνούσαν μεταξύ τους με μαρμάρινες φαρδιές σκάλες. Στο κάτω άνδηρο βρέθηκαν λουτρά, ψυχρά και θερμά, όπως μαρτυρούν τα υπόκαυστα που βρέθηκαν εκεί, καθώς και μια μεγάλη ανοιχτή δεξαμενή, μια παλαίστρα και αποδυτήρια.

Ανεβαίνοντας την πλατιά σκάλα που κατέληγε στο πρόπυλο, φτάνουμε στο 3^ο άνδηρο με την μεγάλη πλατεία που είναι πλαισιωμένη στις τρεις της πλευρές από μια στοά. Η στοά στηριζόταν σε 67 δωρικούς κίονες είχε βάθος 6 μέτρα και το μήκος της έφτανε τα 150 μέτρα. Στο πίσω μέρος της στοάς ήταν κτισμένα περίπου 26 δωμάτια που χρησίμευαν ως καταλύματα

για τους ικέτες, τους συνοδούς και τους συγγενείς τους.

Ο Ζαρράφης αναφέρει σχετικά με την στοά ότι:

«Προς ανατολίας της ανατολικής στοάς, φαίνονται ερείπια οικημάτων του Ασκληπιείου, ένθα πολλαί επιγραφαί ανεκαλύφθησαν, αι εισίν επιμελώς αντιγεγραμμένοι ματ' άλλων υπό του ακαμάτου R. Herzog. Παρά το τέλος τούτων εις την κάτω γωνίαν της αυτής στοάς ευρέθη άγαλμα υπερφυσικού μεγέθους του Ασκληπιού μετά ράβδου, φερούσης περιτετυλιγμένον τον ιερόν όφιν άριστης τέχνης ακρωτηριασμένον όμως και αυτό⁴⁵.

Ακριβώς απέναντι από το βορεινό τμήμα της στοάς, στα νότια της πλατείας υπάρχει ο αναλημματικός τοίχος με τις καμαρωτές θέσεις (κόγχες).

Πριν ανεβούμε τη δεύτερη σκάλα για να βρεθούμε στο κεντρικό 2^ο άνδηρο, εκεί που ήταν ο χώρος της λατρείας του θεού, στα ανατολικά, υπάρχει μια μεγαλύτερη κόγχη με μια πέτρινη δεξαμενή. Στο πάνω μέρος υπάρχει μια κρήνη. Το νερό τρέχει από ένα πέτρινο ανάγλυφο που παριστάνει τον κατσικοπόδαρο θεό Πάνα. Η αποχέτευση του νερού γίνεται με υπερχειλίση γιαυτό το νερό της παραμένει πάντα καθαρό. Στην αριστερή πλευρά της σκάλας, προς τα δυτικά,

⁴⁵ Ιακώβου Ζαρράφη, Το Ασκληπιείον της Κω, ήτοι Περιγραφή του ανακαλυφθέντος αρχαίου Ασκληπιείου της Κω και των σχετικών αυτου.

υπάρχει ο ναΐσκος του Γάϊου Στερτίνιου Ξενοφώντα⁴⁶, και μπροστά από τη βάση του αγάλματος του διάσημου Ασκληπιάδη, γιατρού και ιερέα του Ασκληπιού, υπάρχει πηγή η οποία πηγάζει υπογείως. Πιο δυτικά υπάρχουν τρεις μικρές δεξαμενές, χωρισμένες μεταξύ τους που τις σκέπαζε ξύλινο στέγαστρο, όπως δείχνουν οι τρύπες που στήριζαν τους δοκούς. Ακόμα πιο δυτικά υπάρχει μια ανοιχτή πέτρινη λεκάνη. Οι πήλινες σωληνώσεις που έφερναν τα νερά από τις πηγές του βουνού φαίνονται μισοχωμένες δίπλα από την νότια πλευρά του ναού του Ασκληπιού στο 2^ο άνηδρο. Η πηγή του Ζίουλα (Άγιος Σουλάς) με υπόθερμα νερά κατάλληλα για τη θεραπεία των ρευματισμών, η πηγή του Κοκκινόνερου με τα μεταλλικά νερά κατάλληλα για τις δερματικές ασθένειες και η πηγή της Βουρίνας με τα καθαρά της νερά, ύδρευαν το Ασκληπιείο.

Στην άλλη πλευρά της μεγάλης πλατείας, στην κάτω γωνία της, υπάρχει το μεγάλο συγκρότημα των λουτρών του Ασκληπιείου. Τα λουτρά εντοπίστηκαν από τον Herzog και ανασκάφηκαν από τον Ιταλό αρχαιολόγο Morggicone, ο οποίος αποκάλυψε τις αίθουσες με τα ζεστά νερά και τον διάδρομο που οδηγεί στους κλιβάνους. Υπήρχαν θερμαινόμενοι θάλαμοι για δύο

⁴⁶ Για τη ζωή και την ιεροσύνη του Γάϊου Στερτίνιου Ξενοφώντα βλέπε, Θ. Διακογιάννη, *Ιπποκρατικά Θέματα II*. Σελ. 87-123.

άτομα, ένας κυκλικός για οκτώ άτομα και μεγαλύτεροι για περισσότερους λουόμενους. Μια μικρή πέτρινη σκάλα οδηγεί από το κατώτερο άνδρηρο στο επίπεδο των κτιρίων που αποτελούσε την κεντρική είσοδος των λουτρών.

Στην απέναντι πλευρά δεξιά της πλατείας στο ανατολικό μέρος υπάρχουν τα ερείπια των αποχωρητηρίων που κτίστηκαν στις αρχές του 3^{ου} αιώνα.

Το δεύτερο άνδρηρο ήταν ο κύριος λατρευτικός χώρος του Ασκληπιείου. Στο κέντρο υπήρχε ο βωμός, κοινός και για τους δύο θεούς, ανατολικά του Απόλλωνα και δυτικά του Ασκληπιού. Δεν γνωρίζουμε πότε άρχισε η λειτουργία του, πάντως ήταν διακοσμημένος με περιτεχνα γλυπτά και επιγραφές που αφορούσαν στον κανονισμό λειτουργίας του ιερού, διατάγματα, ιερούς όρους και ψηφίσματα.

Πάλι ο μμιάμβος του Ηρώνδα μας πληροφορεί ότι στον χώρο του βωμού υπήρχαν γλυπτά, που απομεινάκια τους βρέθηκαν από την αρχαιολογική σκαπάνη, (ένας κορμός Αφροδίτης, ένας κορμός Νίκης, τέσσερις υπέροχες κεφαλές,) τα οποία όμως εστάλησαν είτε στο αυτοκρατορικό μουσείο της Κωνσταντινούπολης, είτε σε γερμανικά μουσεία, αφού στο φερμάνι του Σουλτάνου που επέτρεπε τις ανασκαφές, υπήρχε η συμφωνία το ένα τρίτο των ευρημάτων να το παίρνει το τουρκικό κράτος, το δεύτερο τρίτο το γερμανικό κράτος και το τελευταίο τρίτο να παραμένει στην

Κω. Στην Κω έμειναν οι πέτρες, τα μάρμαρα και οι σπασμένοι κίονες. Τα γλυπτά και τα άλλα σημαντικά αντικείμενα τα πήραν οι ξένοι.

Δυτικά του βωμού υπάρχει ο ναός του Ασκληπιού τον οποίο δοκίμασαν να αναστυλώσουν οι Ιταλοί αρχαιολόγοι. Στην όψη του ναού υπάρχουν δύο κίονες ιωνικού ρυθμού. Στη συνέχεια απλώνεται ο πρόναος που έχει ίσες διαστάσεις με τον σηκό. Στο πίσω μέρος του σηκού υπάρχει επίμηκες βάθρο πάνω στο οποίο ήταν στημένο ένα σύμπλεγμα αγαλμάτων με τον θεό Ασκληπιό, την Υγεία, την Πανάκια και την Ιασώ, ενώ στον ίδιο χώρο βρισκόταν ο περίφημος πίνακας του Απελλή, η αναδυομένη Αφροδίτη. Στον σηκό ακόμα βρισκόταν η ιερή τράπεζα πάνω στην οποία τοποθετούσαν οι κέτες τις προσφορές. Ο Herzog βρήκε ένα περίτεχνα σκαλισμένο μαρμάρινο πόδι της τράπεζας αυτής.

Στην αριστερή πλευρά υπάρχει ο θησαυρός, μια υπόγεια, ορθογώνια, μαρμάρινη κατασκευή που σκεπάζεται με μια πλάκα. Στη μέση ακριβώς της πλάκας υπάρχει άνοιγμα, πάνω από το οποίο θα υπήρχε σκαλισμένος ο ιερός όφις με ανοιχτό το στόμα, μέσα στο οποίο έριχναν τους πλακούντες ή αργότερα τους πελανούς, τα χάλκινα νομίσματα που αντικατέστησαν τις μελωμένες κριθαρόπιτες. Κατά μήκος του ναού στο εξωτερικό νότιο τμήμα παρατηρούμε μισοχωμένους στη γη πήλινους σωλήνες που μετέφεραν τα

νερά των πηγών στις θεραπευτικές δεξαμενές του κάτω άνδηρου.

Δίπλα από τον ναό υπάρχουν τα ερείπια ενός κτηρίου ρωμαϊκής εποχής το οποίο χρησίμευε για κατοικίες των ιερέων. Υπάρχουν όμως και άλλες εκδοχές για τη χρήση αυτού του κτηρίου. Προτάσεις αρχαιολόγων που άλλοι διατείνονται ότι εκεί ήταν το πρυτανείο, ή το άβατο, ή ο θησαυρός του ναού και της πόλης, ή το εστιατόριο, εκεί που γινότουσαν μετά τις θυσίες τα λατρευτικά συμπόσια⁴⁷, ή ένα είδος πανθέου, ή αρχείο του ιερού, ή βιβλιοθήκη.

Ανατολικά του ναού Απόλλωνα, υπάρχει η θεμελίωση ενός κτηρίου, η χρήση του οποίου παραμένει απροσδιόριστη. Ίσως να ήταν το βιβλιοφυλάκιο που έκτισε ο Ξενοφώντας. Ίσως πάλι να το χρησιμοποιούσαν για αποθήκη των αναθημάτων. Ο Herzog το τοποθετεί χρονικά στον 3^ο αιώνα π. Χ. και πρέπει να διατηρήθηκε μέχρι την καταστροφή του το 554 από τον μεγάλο σεισμό που περιγράφει ο Αγαθίας. Στο εσωτερικό του σώζονται ακόμα, οι βάσεις πέντε αγαλμάτων.

Στα ανατολικά του βωμού υπάρχει ο Ναός του Απόλλωνα που μερικώς αναστήλωσαν οι Ιταλοί αρχαιολόγοι. Είναι κορινθιακού ρυθμού, κατασκευάστηκε κατά τον 2^ο αιώνα μ.Χ. από προσφορές του αυτοκράτορα Αντωνίνου του Ευσεβούς. Υπάρχει ακόμα στον

⁴⁷ Δ.Μποσνάκη, Το Ασκληπιείο της Κω, σελ.51.

σηκό του ναού μισοκατεστραμμένη η βάση του λατρευτικού αγάλματος. Στα δεξιά του ναού υπάρχει η σκάλα που οδηγεί στο πρώτο άνδηρο, και πρέπει να κατασκευάστηκε την ίδια χρονολογία με το ναό. Δίπλα από την κλίμακα δεξιά και αριστερά σώζονται οι βάσεις πάνω στις οποίες υπήρχαν αγάλματα. Αυτά τα αγάλματα θαύμαζαν χωρίς αμφιβολία οι δύο κυρίες του μιμιάμβου του Ηρώνδα.

Στο ίδιο άνδηρο εκεί που ο αναλημματικός τοίχος γίνεται καμπύλος, υπάρχει μια ημικυκλική εξέδρα η οποία ήταν διακοσμημένη με πολλά αγάλματα, όπως μαρτυρούν οι βάσεις για τη στήριξη τους.

Στο ανώτατο άνδηρο, στο κέντρο, υπάρχει ο μεγαλοπρεπής ναός του Ασκληπιού. Κτίστηκε τον 2^ο αιώνα π. Χ. και είναι ο μεγαλύτερος ναός αφιερωμένος στον θεό Ασκληπιό σε όλο τον αρχαίο Ελληνισμό. Είναι δωρικού ρυθμού, περίπτερος, με 6 κολώνες στην πρόσοψη και 11 κατά μήκος της κάθε πλευράς. Τον πρόναο στήριζαν δύο κίονες. Στο εσωτερικό του σηκού υπήρχαν βάσεις για περισσότερα λατρευτικά αγάλματα του Ασκληπιού της Υγείας και της υπόλοιπης οικογένειας. Το ύψος του υπολογίζεται σε 15 μέτρα. Όλος ο ναός ήταν κτισμένος με λευκό ντόπιο μάρμαρο. Ήταν μεγαλύτερος του ναού της Επιδάουρου κατά το 1/3. Εντυπωσίαζε τον επισκέπτη το μέγεθος και η αρχιτεκτονική του. Η λατρεία του θεού γινόταν στο 2^ο άνδηρο στον αρχαιότερο ναό εκεί που υπήρχε

ο βωμός. Ο μεγάλος ναός προοριζόταν πιο πολύ για την στέγαση των αγαλμάτων και τη διαφύλαξη των πολύτιμων αναθημάτων του ιερού.

Ο Ζαρράφτης τον περιγράφει με τα παρακάτω λόγια: «Υπέρογκα λευκά μετά μελάνων μάρμαρα, επάλληλα ερρυθμώς επικαθήμενα εις τας κλιμακηδόν του ναού καλλιθεμέθλους πλευράς, έχουσας μήκος 34 μέτρων και πλάτους 18, καταπλήττουσιν ευθύς τον θεατήν, καθώς και το μαρμαρόστρωτον του προνάου, μεταβληθέντος εις χριστιανικήν εκκλησίαν επ' ονόματι της Παναγίας, όθεν και Παναγία του Άλσους, εις ην αφέθη επίτηδες η Αγία Τράπεζα ως μαρτυρία. Αι επί ύψους 2 μέτρων εδάφους αυτών περίξ 104 κεναί θέσεις των κίωνων διαμέτρου 1,16 αι τετράγωνοι υπερμεγέθεις εκ λευκού μαρμάρου επιτοπίου πλάκες του δαπέδου, πελώριον μαύρο μάρμαρο μήκους 4,72 πλάτους 1,40 πάχους 0,60, σπόνδυλοι κίωνων υπέρογκοι και πλείστα τεμάχια τούτων περίξ, κιονόκρανα καλλιτεχνικά, τρίγλυφα ωραία, βάσεις μεγάλαι μετά μικρών, παντεία γλυφαί αετομάτων εξαισίαι, επιστύλια μεγαλοπρεπή και τόσα άλλα ποικίλα τεμάχια μαρμάρινα όλα, μετόπαι ογκοδέστατοι μετά λεοντοκρουνών, υποστύλια αξιοπρεπή, υδραγωγεία μολύβδινα εντός σωλήνων κεραμικών και λοιπά τόσα κειμήλια αρχαιότητας εκεί παρακείμενα, επιβάλλουσιν εις τον επισκέπτην αναμνηστικόν σεβασμόν και δίκαιον ενθουσιασμόν πατριωτισμού».

Πιο πάνω από το 1^ο άνδηρο, στα νότια, στην πλαγιά του λόφου, όπου υπάρχει πέτρινη σκάλα βρέθηκε ένας μικρός ναός ελληνοιστικής εποχής. Δεν ξέρουμε την χρήση του ούτε σε πια θεότητα ήταν αφιερωμένος.

ΤΟ ΙΕΡΑΤΕΙΟ

Στα Ασκληπιεία οι ιερείς ήταν υπεύθυνοι για την οργάνωση και τη τελετουργία των ιερών. Φρόντιζαν τα κτήρια τα οποία έπρεπε να διατηρούν καθαρά και τακτοποιημένα για την εξυπηρέτηση των αρρώστων. Μεριμνούσαν για τον διάκοσμο των ναών και προετοίμαζαν τα σχετικά για τις θυσίες. Οι θυσίες ήταν πρωτίστως το μέλημα τους. Παραλάμβαναν ακόμα τις προσφορές που έφερναν οι προσκυνητές, τις οποίες κατέγραφαν σε ειδικούς καταλόγους. Ορισμένα πολύτιμα αντικείμενα τα φύλαγαν στα δωμάτια του ιερατείου. Όταν έφτανε το τέλος της ιερατείας τους, παρέδιναν στον διάδοχο τους όσα είχαν συγκεντρωθεί κατά την περίοδο άσκησης του αξιώματός τους. Τέτοιοι κατάλογοι προσφορών βρέθηκαν στο Ασκληπιείο των Αθηνών. Με τη βοήθεια των επιτρόπων και των αξιωματούχων τοποθετούσαν στην ιερή τράπεζα του ναού, ένα μέρος από τις προσφορές. Όταν τελείωνε η θητεία τους λογοδοτούσαν στην βουλή για τις θυσίες που πρόσφερε η πόλη. Αν η λογοδοσία ήταν ικανοποιητική γραφόταν ψήφισμα που στηνόταν στο Ασκληπιείο και προσφερόταν στον ιερέα στεφάνι ελιάς ή χρυσού. Στο θέατρο του Διονύσου στηνόταν τιμητικό εδώλιο με το όνομα του ιερέα.

Σε πολλά Ασκληπιεία οι ιερείς κατοικούσαν μέσα στον ιερό χώρο και τρέφονταν από τις προσφορές των ασθενών και τις θυσίες. Συνήθως οι ιερείς ήταν αρχι-

γοί της οικογένειας τους και τα ιερατικά τους δικαιώματα διαβιβάζονταν στον πρωτότοκο γιο. Μια τέτοια ιεροσύνη ήταν κληρονομική και το αξίωμα ισόβιο. Όταν οι οικογένειες εξελίχθησαν σε φυλές ο αρχηγός κρατούσε το αξίωμα του ιερέα. Παράδειγμα έχουμε στην Κω, όπου ο πατέρας του Ιπποκράτη Ηρακλείδας ήταν ιερέας του Ασκληπιού και κληρονόμησε το ιερατείο από τον πατέρα του Ιπποκράτη τον Α'. Ίδιο φαινόμενο συναντούμε και στη Λέσβο. Σώθηκε επιγραφή που αναφέρει: «Ιερέας με κληρονομική διαδοχή (δια γένος) του Σωτήρα Ασκληπιού και ισόβιος ιερέας Λεσβίων». Στη Χαλκηδόνα βρέθηκε επιγραφή για εξαγορά ιερατικού αξιώματος, αλλά υπήρχαν όροι, καθώς έπρεπε ο αγοραστής να είναι υγιής στο σώμα και στο μυαλό. Μπορούσε να αγοράσει το αξίωμα είτε για τον ίδιο είτε για τον γιο του. Όφειλε να πληρώσει το αντίτιμο σε δύο δόσεις. Οποιαδήποτε δαπάνη για την τελετή της απονομής πληρωνόταν από τον νέο ιερέα και αν κάποιος αμφισβητούσε το αξίωμα του πλήρωνε πρόστιμο που καταβαλλόταν στον θησαυρό του ναού.

Κατά τα τέλη του 4^{ου} αιώνα π. Χ. η λατρεία βρισκόταν υπό τον έλεγχο της πόλης. Αν κάποιος ιερέας επιθυμούσε να πραγματοποιήσει επισκευές ή νέες οικοδομές με δική του δαπάνη έπρεπε να κάνει αίτηση στη βουλή για να το επιτρέψει⁴⁸.

⁴⁸ CIA II, I,

Στο Ασκληπιείο της Κω έχουμε το παράδειγμα του Γαΐου Στερτίνιου Ξενοφώντα, ο οποίος με δικά του έξοδα πραγματοποίησε διάφορα έργα, ναΐσκο στο κάτω άνδηρο, έφερε τα νερά από τις πηγές του ορεινού όγκου με πήλινες σωλήνες στο Ασκληπιείο και κατασκεύασε το βιβλιοφυλάκιο.

Στην Αθήνα από επιγραφές μαθαίνουμε για την επιλογή των ιερέων με κλήρο. Η διάρκεια του αξιώματος ήταν ενιαύσια.

Φιλεύς λαχών ιερεύς του Ασκληπιού⁴⁹

Στην Κω οι ιερείς ορίζονταν κάθε χρόνο επιλεγμένοι από τις τρεις φυλές, «κατά θείαν κέλευσιν από γένους»

Αγαθή τύχη επι ιερέως κατά θείαν
κέλευσιν από γένους⁵⁰

Το γεγονός ότι σε ορισμένες περιόδους ή εκλογή περιοριζόταν στα μέλη μιας μόνο φυλής φανερώνει ότι η ιατρική τέχνη εκείνη την εποχή ήταν αποκλειστική ενασχόληση της οικογένειας των Ασκληπιαδών.

⁴⁹ CIA II,1

⁵⁰ P.H. αρ. 103

Κατά τα υστερότερα χρόνια της λατρείας, ένας ιερέας διατηρούσε ισοβίως το αξίωμα. Στην Κω υπήρχαν ισοβίοι ιερείς του Ασκληπιού⁵¹. Το ίδιο γινόταν και στην Στρατονίκεια της Καρίας⁵².

Ο νεωκόρος ήταν υπεύθυνος για την περιουσία του θεού. Στην Αθήνα ο ζάκορος ήταν πολύ σπουδαίο πρόσωπο. Το όνομα του, μαζί με του ιερέα, και του επώνυμου άρχοντα, χρησίμευε για τη χρονολόγηση πολλών επιγραφών, σχετικών με την λατρεία του θεού.

Υπήρχε ένας ακόμα τίτλος, του «πρόπυλου», ο οποίος δινόταν σε θεράποντα και ήταν σπουδαίος, όπως και του ιερέα. Στον Αριστοφάνη συναντούμε αυτόν τον τίτλο⁵³.

Ο «πυρφόρος» ήταν ο υπεύθυνος για το άναμμα της φωτιάς και των λίχων. Στην Επίδαυρο το αξίωμα αυτό αναφέρεται τακτικά. Βρέθηκε μια επιγραφή που αναφέρει ότι «Οι γονείς του Μένανδρου αφιέρωσαν τον γιο τους για να γίνει πυρφόρος στην υπηρεσία του Ασκληπιού και του Απόλλωνα⁵⁴». Σε μερικές περιπτώσεις το άναμμα της πυράς, το έκαναν αγόρια, οι «φέρροντες το θυμίαμα».

⁵¹ Bulletin de Correspondence Hellenique, Αθήνα, 1877. V σ. 474.

⁵² Bulletin de Correspondence Hellenique, Αθήνα, 1877 CII, σ. 88.

⁵³ Αριστοφάνης, Πλούτος, 670

⁵⁴ Bau 49.

Ο «μάγειρος» μετείχε στις επίσημες θρησκευτικές τελετές της Επιδάουρου και αφιέρωνε έναν λίθο στον Άσκληπιό⁵⁵.

⁵⁵ Bau 101.

Η ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Η σχέση των ιερέων και των γιατρών είναι ένα θέμα που προκαλεί διαφωνίες στους κύκλους των μελετητών. Για να υπάρχει μια κάποια συμφωνία θα πρέπει να μελετηθούν χωριστά για κάθε περίπτωση η επίδραση της λατρείας του θεού σε κάθε τόπο και σε κάθε χρονική περίοδο. Εκεί που επικρατούσε το τελετουργικό στοιχείο ο γιατρός ήταν κατώτερος από τον ιερέα, ή δεν υπήρχε καθόλου γιατρός. Αν όμως η θεραπευτική αγωγή των ασθενών γινόταν με επιστημονικές πρακτικές ο ιερέας παρέδιδε τον ασθενή σε ένα γιατρό όπως στην περίπτωση του Ασκληπιείου της Κω. Η λατρεία περνούσε σε δεύτερη μοίρα και ο ιερέας ήταν απαραίτητος μόνο για τις θυσίες, τις προσευχές, τους παιάνες και τις υμνωδίες, καθώς και για την ερμηνεία των ονείρων.

Τα αναθήματα, που προσφέρονταν στους ναούς και παρίσταναν τμήματα του ανθρωπίνου σώματος, αυτά που έφεραν στο φως οι ανασκαφές, πόδια, χέρια, μάτια, αυτιά, γυναικεία στήθη, είτε ήταν από πηλό, είτε από χρυσάφι, η ασήμι. Ο Αριστοφάνης μας δίνει μια παραστατική εικόνα της θεραπείας ενός τυφλού. Ο ιερέας μπορούσε να ήταν και γιατρός. Αυτό συνέβαινε στο Ασκληπιείο της Κω, όπου γιατροί είχαν και το ιερατικό αξίωμα. Παράδειγμα, τα ονόματα γιατρών που ήταν και μόναρχοι από τον κατάλογο των επιγραφών

των νομισμάτων του βιβλίου του επιγραφολόγου Paton⁵⁶, αλλά και η περίπτωση του ιερέα γιατρού, Γάϊου Στερτίνιου Ξενοφώντα⁵⁷. Σε άλλα Ασκληπεία, όπως αυτό των Αθηνών, η δεισιδαιμονία λειτουργούσε θεραπευτικά στους ευκολόπιστους ικέτες. Από τα βιβλία της Ιπποκρατικής Συλλογής βλέπουμε ότι οι γιατροί είχαν εξοικειωθεί με την νυχτερινή υποτροπή της ασθένειας και είχαν αποκτήσει γνώσεις για τη θεραπεία της. Σε άλλα Ασκληπεία ο εγκοιμώμενος, τη νύχτα έβλεπε όνειρα. Στο αμυδρό φως του εγκοιμητηρίου, ο ιερέας τους άγγιζε με το χέρι του. Το πρωί ο ικέτης διηγούταν το όνειρο και το θαυματουργό άγγιγμα του θεού, ο οποίος έδινε λίγες απλές οδηγίες και η θεραπεία πραγματοποιούνταν. Το θαύμα συμβαίνει σε εκείνον που το περιμένει.

Στις στήλες της Επιδαύρου υπάρχουν χαραγμένες οι ίδιες στερεότυπες φράσεις: *«αμέρας δε γενομένης υγιής εξήλθε»* ή *«ενύπνιον είδε»*. Αυτή η ομοιομορφία φανερώνει ότι το χέρι που τις έγραψε ανήκει σε ένα και μόνο πρόσωπο, ίσως κάποιου ιερέα.

Από τις στήλες της Επιδαύρου (τα ιάματα) μαθαίνουμε ότι οι θεραπείες γινόντουσαν με ταχυδακτυλουργικό τρόπο. Σε μια περίπτωση που ο θεράπων ιερέας δυσκολεύτηκε να συγκρατήσει ακίνητο τον ασθενή, το δάπεδο του Άβατου γέμισε αίματα.

⁵⁶ Paton ant Hicks Inscriptions of Cos.

⁵⁷ Βλέπε: Θ. Διακογιάννη, *Ιπποκρατικά Θέματα II*, Σελ. 86.

Σε άλλη περίπτωση απέκοψαν τα ρυτιδιασμένα βλέφαρα του ασθενή, για να μπορέσουν να στάξουν ένα κολλύριο.

Ένας στρατιώτης που έχασε την όραση του από χτύπημα στα μάτια με δόρυ, υποβλήθηκε σε χειρουργική επέμβαση του αφαίρεσαν την ακίδα του δόρατος και απόκτησε ξανά την όραση του.

Μια γυναίκα από τη Λακωνία, η Αρίτη, προσβλήθηκε από υδρωπικία. Επειδή ήταν πολύ άρρωστη, πήγε στη θέση της η μητέρα της και εγκοιμήθηκε. Είδε στον ύπνο της ότι ο θεός έκοψε το κεφάλι της κόρης της την γύρισε ανάποδα και από τον λαιμό της έτρεξε το υγρό. Έπειτα ξανακόλλησε το κεφάλι της στη θέση του. Όταν γύρισε στην πατρίδα της βρήκε την κόρη της θεραπευμένη, αφού και εκείνη είδε το ίδιο όνειρο.

Μια αιχμή από δόρυ αφαιρέθηκε από τη γνάθο ενός άλλου ασθενούς και άλλη μία από τον πνεύμονα κάποιου άλλου.

Η Αρισταγόρα από την Τροιζήνα κοιμήθηκε στο Ασκληπιείο γιατί είχε ταινία στα έντερα. Στον ύπνο της είδε τους γιούς του θεού να κόβουν το κεφάλι της ενώ ο θεός απουσίαζε στην Επίδαυρο. Επειδή δεν μπορούσαν να κολλήσουν το κεφάλι στη θέση του κάλεσαν τον Ασκληπιό. Όταν ξημέρωσε ο ιερέας είπε ότι είδε στον ύπνο του το κομμένο κεφάλι. Την άλλη νύχτα η Αρισταγόρα είδε στον ύπνο της ότι ο θεός ήλθε από την Επίδαυρο και τοποθέτησε πάλι το κεφάλι της στη θέση του, αφού πρώτα αφαίρεσε την ταινία.

Λέγεται ότι η εγκοίμηση ήλθε από την Αίγυπτο. Η διαδικασία της εγκοίμησης στον ναό της Ίσιδος που περιγράφεται από τον Διόδωρο τον Σικελιώτη και στον ναό του Σέραπη από τον Στράβωνα, είναι πανομοιότυπη με εκείνη των Ελληνικών ναών.

Η ονειρομαντεία είναι μια φυσική παμπάλαη μέθοδος θεραπείας, έτσι δεν μπορούμε να πούμε ότι ανήκει αποκλειστικά σε κάποια χώρα. Η εξάπλωση της λατρείας της Ίσιδος και του Σέραπη, ιδίως στα χρόνια των Πτολεμαίων, η ομοιότητα του τελετουργικού με το τελετουργικό των Ελλήνων, όπως στους ναούς Τιθορέας⁵⁸ και Αμφιάραο, θεών των ονείρων, όπως στον ναό των Κεχριών⁵⁹ και στις Βοιές, όπου ο Σέραπης και η Ίσις λατρευόντουσαν στον ίδιο ναό με τον Ασκληπιό⁶⁰. Στην Αίγυρα τα αγάλματα των δύο Αιγυπτίων θεών βρίσκονταν κοντά στο άγαλμα του Ασκληπιού⁶¹. Σε ναό της Δακίας ο ιερέας αφιέρωσε επιγραφή σε πινακίδα στον Σέραπη⁶².

Οι υπόλοιπες θεραπείες που αναφέρονται στις στήλες της Επιδαύρου δεν είναι πραγματικές θεραπείες, αλλά αποκυήματα φαντασίας που επιβλήθηκαν στους υποφέροντες ικέτες να τα πιστεύουν ως αληθινά. Όπως

⁵⁸ Πανσανίας, X,32, 13.

⁵⁹ Πανσανίας, II, 3, 2.

⁶⁰ Πανσανίας, III, 22, 13.

⁶¹ Πανσανίας, VII, 26, 7.

⁶² Corpus inscriptionum Latinarum. III, 1, 973.

περιγράφονται είναι ανεξήγητες, ακόμα και ως θαύματα.

Γυναίκες ερχόντουσαν στον ναό να παρακαλέσουν τον θεό να γεννήσουν, και το επόμενο πρωί γεννούσαν τα παιδιά τους. Ένα κωφάλαλο αγόρι ήλθε στον ναό με τον πατέρα του. Μετά την θυσία, ο πυρφόρος του ναού, λέει στον πατέρα: «υπόσχεσαι ότι μέσα σε ένα χρόνο θα φέρεις στον θεό τα ιάματα; (την πληρωμή)». Και ξαφνικά το παιδί φώναξε: «το υπόσχομαι». Ο πατέρας του, του ζήτησε να το επαναλάβει. Το παιδί το έκαμε και θεραπεύτηκε⁶³. Οι τυφλοί θεραπεύονται με την απλή εγκοίμηση στον ναό.

Ο Πausanias διηγείται μια ιστορία για το ιερό του Ασκληπιού στη Ναύπακτο. Ένας τυφλός, κάποιος Φαλύσιος, έπασχε από μια ασθένεια των ματιών και είχε σχεδόν τυφλωθεί. Ο θεός τον έστειλε στην ποιήτρια Ανύτη, με μια σφραγισμένη πινακίδα την οποία βρήκε στα χέρια της όταν ξύπνησε από όνειρο, στο οποίο είχε δει τον θεό. Αυτή έπλευσε στην Ναύπακτο και έδωσε εντολή στον Φαλύσιο να αφαιρέσει τη σφραγίδα και να διαβάσει το περιεχόμενο της πινακίδας. Αν και ήταν τελείως ανίκανος να διαβάσει εξ αιτίας της τύφλωσής του, εν τούτοις έχοντας πίστη στον θεό, αφαίρεσε τη σφραγίδα και κοιτάζοντας την πινα-

⁶³ Bau, 59, 3, 80,83

κίδα θεραπεύτηκε, και έδωσε στην Ανύτη δύο χιλιάδες στατήρες, ποσό το οποίο αναφερόταν στην πινακίδα⁶⁴.

Ένα αγόρι έκλεψε από έναν ανάπηρο το δεκανίκι του, αλλά ο ανάπηρος σηκώθηκε και το κυνήγησε.

Ένας άνδρας με σοβαρή πάθηση στα γόνατα είδε όνειρο, στο οποίο οι θεράποντες του ναού τον μετέφεραν μπροστά στον ναό και ο θεός αφού έξεψε τα άλογα του σε άρμα το οδήγησε προς τα πάνω του και αμέσως θεραπεύτηκε.

Ένας παραλυτικός μεταφέρθηκε από ιερείς σε μια φυσική λιμνούλα τα νερά της οποίας τον θεράπευσαν.

Σε μια άλλη περίπτωση αποκαταστάθηκε η ρήξη (κάταγμα) μιας άρθρωσης.

Ένας πατέρας του οποίου ο γιος εξαφανίστηκε, εγχοιμήθηκε στο Άβατο και είδε όνειρο στο οποίο ο θεός τον οδήγησε στο μέρος όπου βρέθηκε το παιδί.

Είναι αξιοπρόσεκτη η χρήση σκύλων και φιδιών για την πραγματοποίηση της θεραπείας. Ένα παιδί θεραπεύτηκε από όγκο στον αυχένα με το γλείψιμο ενός σκύλου.

Ένα τυφλό αγόρι απέκτησε την όραση του με τον ίδιο τρόπο. Οι δεισιδαίμονες πίστευαν στην δύναμη αυτή των ερπετών και ότι η γλώσσα του σκύλου μπορεί να θεραπεύσει τις πληγές.

⁶⁴ Πausανίας X, 38, 13.

Ο Πορφύριος μας δίνει ένα παράδειγμα: «Αυτοί που είναι τυφλοί ανακτούν την όραση τους τρώγοντας μια οχιά. Ένας υπηρέτης του γιατρού Κρατένου, ο οποίος έτυχε να προσβληθεί από ένα νέο είδος ασθένειας, που είχε ως συνέπεια την αποκόλληση της σάρκας από τα οστά, δεν είδε καμία ωφέλεια με τα φάρμακα, τρώγοντας όμως μια οχιά μαγειρεμένη όπως το ψάρι, η σάρκα του άρχισε να συγκολλάται με τα οστά και η υγεία του αποκαταστάθηκε⁶⁵».

Ο Αριστοφάνης μας δίνει πληροφορίες για τη χρήση φιδιών στο Ασκληπιείο της Αθήνας⁶⁶. Στην Επίδαυρο ένας άνδρας που υπέφερε από πληγή σε δάχτυλο του ποδιού του, μεταφέρθηκε και τοποθετήθηκε σε κάθισμα όπου τον πήρε ο ύπνος. Ήρθε τότε ένα φίδι και με τη γλώσσα του θεράπευσε την πληγή και έπειτα γλιστρώντας αθόρυβα επέστρεψε στο Άβατο. Στο όνειρο του είχε δει ότι ένας όμορφος νέος έβαλε κάποια αλοιφή πάνω στο δάχτυλο του.

Μια άτεκνη γυναίκα έμεινε έγκυος με τη βοήθεια φιδιού το οποίο σύρθηκε πάνω στην κοιλιά της.

Για να κάνουμε μια σύντομη ανασκόπηση, η πρόωμη μορφή λατρείας του Ασκληπιού ήταν η προσφυγή των ασθενών για συμβουλές μέσω ονείρων. Αυτή την

⁶⁵ Alice Walton, Asklepios, the Cult of the Greek God of Medicine, Ithaca 1894.

⁶⁶ Αριστοφάνης, Πλούτος

εποχή δεν υπάρχουν γιατροί, υπήρχαν μόνο ιερείς θεραπευτές Όλα όμως άλλαξαν με τη έλευση του Ιπποκράτη και τη δράση της σχολής της Κω. Οι Ασκληπιάδες έχουν γενική αποδοχή στους ναούς. Οι θεραπείες έπαψαν πια να είναι το έργο μιας νύχτας, αλλά αντικαταστάθηκαν με μια παρατεταμένη θεραπευτική αγωγή, με φάρμακα, δίαιτες, λουτρά, και γυμναστικές ασκήσεις όπως περιγράφονται στα βιβλία της Ιπποκρατικής Συλλογής.

Η ιατρική πια τώρα απέκτησε την επιστημοσύνη της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΚΩΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

ΣΩΡΑΝΟΣ Ο ΚΩΟΣ

ΗΡΩΝΔΑΣ, Μίμοι.

ΖΑΡΡΑΦΤΗΣ ΙΑΚΩΒΟΣ, «ΚΩΙΩΝ, β' Μέρος: Ιστορία της Κω», Κως 1922.

ΖΑΡΡΑΦΤΗΣ ΙΑΚΩΒΟΣ, «Το Ασκληπιείον της Κω»
Αθήναι 1912.

ΖΑΡΡΑΦΤΗΣ ΙΑΚΩΒΟΣ, «Ο Πλάτανος της Κω» ΚΩΣ
1916.

ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΑΝΑΣΤ, «Η ασυλία του Ασκληπιείου της Κω και η πενταετηρίς των Ασκληπιείων, Δωδεκανησιακόν Αρχείο τομ. Δ' 1960.

ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΑΝΑΣΤ. «Ο Ιπποκράτης σε ανέκδοτες παραδόσεις της Κω», Δωδεκανησιακόν Αρχείο τομ. Α' 1955.

ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ ΕΛΠΙΣ, «Ο Ηρακλής στην Κω», Τα Κωακά τομ.Δ, 1993

ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΒΑΣ, «Ιπποκράτεια Μελέτηματα, Χανιά 2000.

ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΒΑΣ, «Η τελευταία του Ιπποκράτη στη Θεσσαλία, Τα Κωακά τομ. Ε' 1995.

ΔΙΑΚΟΓΙΑΝΝΗΣ Θ.Ν. «Ιπποκρατικά θέματα Ι»

ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΒΑΣ. «Ιστορία της νήσου Κω», 1990.

ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΒΑΣ. «Οι θεσμοί της Ασυλίας & της εκχειρίας στο Ασκληπιείο της Κω», 2^η Αμφικτυονία Ιστορίας Ιατρικής & Ηθικής Δεοντολογίας».

ΚΙΑΠΟΚΑΣ ΕΜΜ. «Ιπποκράτης ο Κώος και Ιπποκρατικός Όρκος», Αθήνα 1996.

ΚΙΑΠΟΚΑΣ ΕΜΜ. Ανάλυση του Ιπποκρατικού Όρκου Αθήνα 1981.

ΚΙΑΠΟΚΑΣ ΕΜΜ. «Τα φαρμακευτικά φυτά του Ιπποκράτη».

ΚΙΑΡΗΣ ΧΑΡ. «Ιστορία των βιβλίων της Ιπποκρατικής συλλογής, εκδόσεις μέχρι το 1839», Τα Κωακά τομ. Ε' 1955.

ΔΙΑΚΟΓΙΑΝΝΗΣ Θ.Ν. «Φάρμακα, Βότανα και πακτικές που χρησιμοποιούσε ο Ιπποκράτης», Κως 2006.

ΔΙΑΚΟΓΙΑΝΝΗΣ Θ.Ν. «Τέσσερις επιγραφές που βρέθηκαν στο Ασκληπιείο της Κω», Τα Κωακά τομ. Ε' 1995

ΔΙΑΚΟΓΙΑΝΝΗΣ Θ.Ν. «Κώοι Γιατροί πριν και μετά τον Ιπποκράτη», Τα Κωακά τομ. Η' 2003.

ΔΙΑΚΟΓΙΑΝΝΗΣ Θ.Ν. «Η Διαχρονικότητα του Ιπποκρατισμού» 2^η Αμφικτυονία Ιστορίας Ιατρικής & Ηθικής Δεοντολογίας».

ΚΟΓΙΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤ. «Ο Ιπποκράτης Ο Δημόκριτος και η ψυχική νόσος», Ανακοίνωση στο Πανελλήνιο Ψυχιατρικό Συνέδριο που έγινε στην Κω τον Μάιο το 2004.

ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΣ ΜΥΡΟΣ, «Για να γνωρίσουμε τον Ιπποκράτη», Τα Κωακά τομ. Α' 1980

ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΣ ΜΥΡΟΣ, «Στοιχεία Μαιευτικής-Γυναικολογίας στην εποχή του Ιπποκράτη», Τα Κωακά τομ. Δ΄ 1993.

ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΣ ΜΥΡΟΣ «Ιπποκράτης: Ιατρική Ηθική και Δεοντολογία. 2^η Αμφικτυονία Ιστορίας Ιατρικής & Ηθικής Δεοντολογίας.

ΖΑΜΑΓΙΑΣ ΚΩΣΤΑΣ, «Ο Όρκος του Ιπποκράτη», Τα Κωακά, τομ. Γ΄ 1989.

ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ Α.Σ, «Η Συμβολή του Ζαρράφτη στην ανακάλυψη του Ασκληπιείου της Κω». 2^η Αμφικτυονία Ιστορίας Ιατρικής & Ηθικής Δεοντολογίας.

ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΥΜΗ-ΝΟΥΤΣΟΥ ΜΑΡΙΑ, «Η Παρουσία του Ιπποκράτη και του Ασκληπιείου της Κω στην Ελληνιστική και Ευρωπαϊκή λογοτεχνία». 2^η Αμφικτυονία Ιστορίας Ιατρικής & Ηθικής Δεοντολογίας.

ΝΟΥΤΣΟΣ ΠΑΝ. «Από τον Ιπποκράτη στη σημερινή βιοηθική» 2^η Αμφικτυονία Ιστορίας Ιατρικής & Ηθικής Δεοντολογίας.

ΤΟΥΛΑΝΤΑ ΠΑΡΙΣΙΔΟΥ ΜΑΡΙΑ, «Εικονογραφία Ασκληπιού & Ιπποκράτη στα Αρχαία Κωακά Νομίσματα».

ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

- ΟΜΗΡΟΣ, «Ιλιάδα και Οδύσσεια».
ΟΜΗΡΟΣ, «Υμνοι».
ΣΩΡΑΝΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ, «Βίοι Ιατρών».
ΣΟΥΔΑ ή ΣΟΥΙΔΑΣ, «Λεξικόν».
ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ, «Βίοι φιλοσόφων».
ΒΙΟΣ ΒΡΥΞΕΛΛΩΝ, “Hippocratis genus, vita, dogma”.
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, «Περι τα ζώα Ιστορία»
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, «Πολιτικά».
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, «Ηθικά Νικομάχεια»
ΔΙΟΔΩΡΟΣ ΣΙΚΕΛΙΩΤΗΣ, «βιβλιοθήκη Ιστορική».
ΗΣΙΧΙΟΣ, «Λεξικόν»
ΘΕΟΠΟΜΠΟΣ Ο ΧΙΟΣ, «Ελληνικά Ιστορία».
ΠΛΑΤΩΝΑΣ, «Πρωταγόρας».
ΠΛΑΤΩΝΑΣ, «Φαίδρος».
ΠΛΑΤΩΝΑΣ, «Θεαίτητος».
ΕΡΩΤΙΑΝΟΣ, «Συναγωγή των παρ’ Ιποκράτει λέξεων».
ΗΣΙΟΔΟΣ, «Έργα και ημέρα»
ΓΑΛΗΝΟΣ, «Έργα», 1975.
ΑΙΛΙΟΣ ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ, «Ασκληπιάδα».
ΣΤΡΑΒΩΝ, «Γεωγραφικά».
ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ, «Πλούτοζ».
ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ, «ΘΕΣΜΟΦΟΡΙΑΖΟΥΣΕΣ»
ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, «Ελλάδος Περιήγησις».
ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ, «Βιβλιοθήκη».
ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, «Ξυγγραφή».

ΑΙΛΙΑΝΟΣ, «Ποικίλη Ιστοαρια».
ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ ΑΠΑΝΤΑ, Εκδόσεις Κάκτος 1992.
ΑΘΗΝΑΙΟΣ, «Δειπνοσοφισταί».
ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, «Βίοι Παράλληλοι».
ΑΕΤΙΟΣ ΑΜΙΔΗΝΟΣ, «Βιβλία Ιστορικά».
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ (ΠΑΛΑΤΙΝΗ).
ΠΡΩΤΟΣΠΑΘΑΡΙΟΣ ΘΕΟΦ. «Υπόμνημα εις Αφορισμούς Ιπποκράτους».
ΚΛΗΜΗΣ Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ.
ΟΡΕΙΒΑΣΙΟΣ, «Ιατρικά Συναγωγαί».
ΠΑΛΛΑΔΙΟΣ, «Σχόλια εις Ιπποκράτην».
ΠΑΥΛΟΣ ΑΙΓΙΝΙΤΗΣ, «Επιτομή Ιατρικής».
ΤΖΕΝΤΖΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, Χιλιάδες ή βίβλος Ιστορική».

ΝΕΟΕΛΛΗΝΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

- ΜΠΟΣΝΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ, Το Ασκληπιείο της Κω, Αθήνα 2014.
- ΚΟΡΑΗΣ ΑΔΑΜ. «Ο καθ Ιπποκράτην Ιατρός», Τεργέστη, 1890.
- ΚΟΡΑΗΣ ΑΔΑΜ. «Ιπποκράτους το Περί Αέρων, Υδάτων, όπων», Παρίσι, 1816.
- ΖΕΡΒΟΣ ΣΚΕΥΟΣ, «Ιστορία της Ιατρικής.
- ΖΕΡΒΟΣ ΣΚΕΥΟΣ, «Η εικόν του Ιπποκράτους»
- ΓΑΖΗΣ ΑΝΘΗΜΟΣ, «Ελληνική Βιβλιοθήκη».
- ΛΑΜΕΡΑΣ Κ. «Βιβλιοθήκη Αρχαίων Ελλήνων Ιατρών».
- ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ ΑΡΙΣΤ. Ασκληπιός και Ασκληπιεία, Λειψία 1907.
- ΛΥΠΟΥΡΛΗΣ ΔΗΜ. «Ιπποκρατική Ιατρική», Θεσσαλονίκη 1972.
- ΛΥΠΟΥΡΛΗΣ ΔΗΜ. «Ιπποκρατική Συλλογή», Ηράκλειον 1991.
- ΛΥΠΟΥΡΛΗΣ ΔΗΜ. «Κνιδιακή Ιατρική Γραμματεία στην Ιπποκρατική Συλλογή», Τα Κωακά τομ. Γ΄ 1989.
- ΜΑΝΔΗΛΑΡΑΣ ΒΑΣ. «Ιπποκράτης, Άπαντα», Έκδοση Κάκτος, 1992.
- ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ ΑΛ. «Η Ιατρική και οι Ανθρωπολογικαί επιστήμαι», 1964.
- ΜΑΡΚΕΤΟΣ ΣΠ. «Ιστορία της Ιατρικής Εικονογραφημένη».
- ΚΟΥΖΗΣ ΑΡ. «Ιστορία της Ιατρικής», 1929

- ΜΕΡΙΚΑΣ Γ. «Τα Μεγάλα Ιπποκρατικά Αξιιώματα και η σημερινή Ιατρική», Νέα Εστία Τομ.116^{ος} 1984
- ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, «Ο Ιπποκράτης και η Φιλοσοφία», 1986.
- ΚΑΣΤΡΑΝΤΑΣ, «Αι Οφθαλμικαί γνώσεις των Ελλήνων κατά την Ιπποκράτειον Εποχήν», 1960.
- ΒΑΡΟΥΧΑΚΗΣ, «Ιπποκρατική Ψυχιατρική», Αθήνα 1966
- ΔΑΜΠΑΣΗΣ Ι. «Περί Ιπποκρατικού Όρκου».
- ΦΥΛΑΚΤΟΣ ΑΝΔΡ. «Η φιλοσοφία των Ελλήνων προσωκρατικών φιλοσόφων κύρια πηγή αντήσεως του Ιπποκράτους και της σχολής αυτού», Αθήναι 1973.
- ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Κ. «Ιπποκράτους Γένος, βίος, Έργα», Αθήναι 1950.
- ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Κ. «Γλωσσάριον Ιπποκρατείου Συλλογής», Αθήναι, 1982.
- ΠΟΥΡΝΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Γ. «Προσκύνημα εις Κω, το Ασκληπιείον Κω .Ο θρύλος του Μαγάλου Ιπποκράτους», 1949.
- ΠΟΥΡΝΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Γ. «Εισαγωγή εις τον Ιπποκράτην», Αθήναι 1967.
- ΠΟΥΡΝΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Γ. «Τα Ιατρικά εργαλεία των Αρχαίων» Αθήναι, 1975.
- ΝΩΤΗΣ Γ. «Ο Ιπποκράτης ως φιλόσοφος», Αθήναι, 1950.
- ΣΑΚΑΛΗΣ ΔΗΜ. «Ιπποκράτους Επιστολαί», Ιωάννηνα, 1989.
- ΤΣΕΚΟΥΡΑΚΗΣ ΔΑΜ. «Ιπποκράτης, Περί αρχαίας Ιατρικής».

Ερμηνευτική έκδοση», Θεσσαλονίκη, 1994.

ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ι. ΡΟΖΟΣ Β. «Εγχειρίδιον Ιστορίας της Ιατρικής», Αθήνα, 1979.

ΣΑΜΑΡΤΣΙΔΗΣ Σ. «Ο Τάφος του Ιπποκράτους», Αθήνα, 1858.

ΦΩΚΑΣ ΕΥΓ. «Γενικαί αρχαί Υδροθεραπείας και Ιατρικής Κλιματολογίας», Αθήναι, 1957.

ΞΕΝΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

LITTRE EM. “Oeuvres completes d’ Ippocrate”, Paris 1839-1861.

MODONA A. “L’isola di Coo nell’antichità classica” 1933.

CARRATELLI PUGLIESE “La norma etica degli Asklepiadai di Cos”, 1991.

CARRATELLI PUGLIESE “Gli Asklepiadi e il Sinecismo di Cos” La parola del Passato, 1957.

CARRATELLI PUGLIESE, “Il damos Coo di Isthmos”, Ann. Scuola Arch. di Atene, 1963.

JOUANNA J. “Hippocrate de Cos et la sacre”, 1989.

JOUANNA J. “Hippocrate”, Fayard, Paris, 1992.

JOUANNA J. “Collaboration ou resistance au barbare: Artemise d’ Alicarnasse et Cadmos de Cos chez Herodote et Ippocrate”, Ktéma, 1984

BAISSETTE G. “Hippocrate, le pere de la Medecine”, Paris, 1967.

HERZOG R. “Archaeologischer Anzeiger”, 1905.

HERZOG R. “Heilige Gesetze von Cos”, Berlin, 1928.

BALDIN-MALATO, “Ippocrate Aforismi e Giuramento”, Roma, 1994.

LABONLBENE J.J.A. “Histoire des livres Hippocratiques.

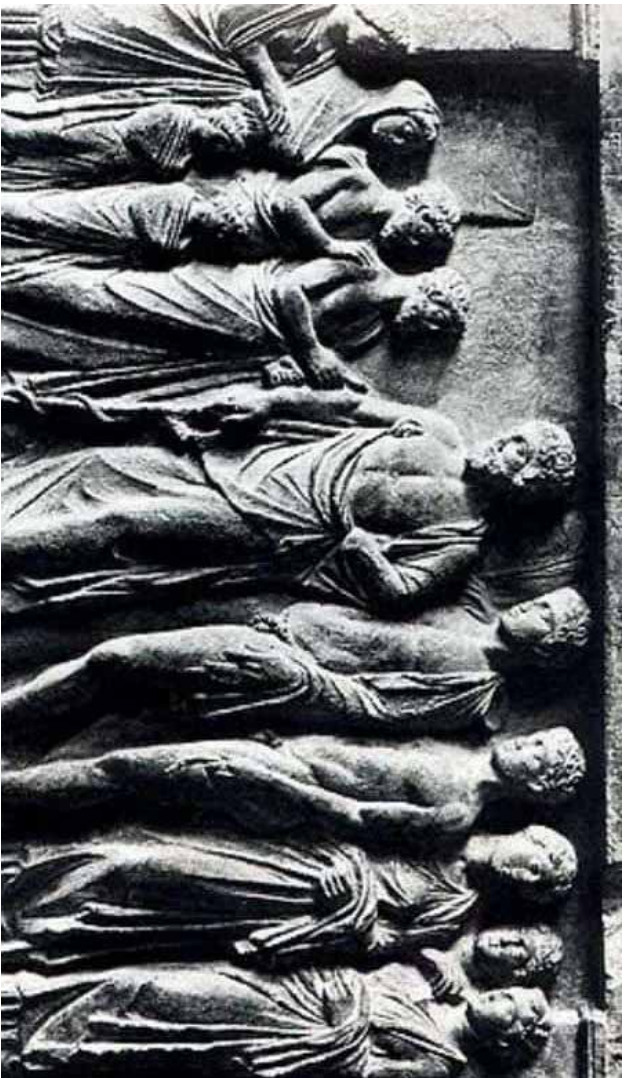
BARROW M. “Portraits of Hippocratew, Medical History”, XVI, 1972.

- MOTTURA G. “Il giuramento di Ippocrate”, Roma, 1986.
- PATON W.- HICKS. E. “The Inscriptions of Cos” Oxford, 1891.
- JOLY R. “Hippocrate of Cos” New York, 1972.
- DAREMBERG CH. “Oeuvres choisies d’ Hippocrate”, Paris, 1855.
- VITRAC B. “Medecine et Philosophie au temps d’ Hippocrate”, Paris, 1989.
- CAVADIAS A. “Neohippocratism”, London, 1937.
- THIVEL A. “Cnide et Cos. Essai sur les doctrines medicales dans la collection Hippocratique”, Paris, 1981
- BOUSQUET, “Inscriptions de Delphes”. 1956.
- SHEWIN-WHITE S.M. “Ancient Cos”, 1978.
- DUGAND J.E. “Essai sur la nie d’ Hippocrate”, Nice 1987.
- SEGRE MARIO “Iscrizioni di Cos”, Roma 1993.
- GAMBERALE M. “Ricerce sur genos degli Asclepiadi”, 1978.
- GAMBERALE M. “La genealogia di Ippocrate di Cos e gli Asclepiadi di Rodi”, 1980
- ROBERT F. “Hippocrate et le clerge d’ Asclepios a Cos”, 1939.
- SUDHOFF. K. “Kos und Knidos”, Munich, 1927.
- LICHTENTHAELER C. “Thucydide et Hippocrate vus par un historien-medecin”, Geneve, 1965.
- FRONIMOPOYLOS J. – STEFANELLIS J. “four legends about Hippocrates, collected by Mr. ZARAKAS

- of the village Pili-Cos”, *Documenta ophthalmologica*, 1988.
- STROHMAIER G. “La tradition Hippocratique en latin et en arabe”, Saint Etienne, 1991.
- WOLSKA.W-CONUS, “Sources des commentaires de Stephanos d’ Athenes et Theophile le Protospathaire aux aphorismes d’ Ippocrate”, *Revue des etudes Byzantines*, 1996.
- ROUGEMONT G. “Corpus des inscriptions des Delphes. Lois sacrees et reglements religieux”, Paris, 1977.
- STADEN H. “Herophilus, the Art of Mececine in Early Alexandria, Cambridge, 1989.
- ROSENTHAL F. “An ancient commentary on the Hippocratic Oath”, *Bulletin of the History of Medecine*, XXX, 1956.

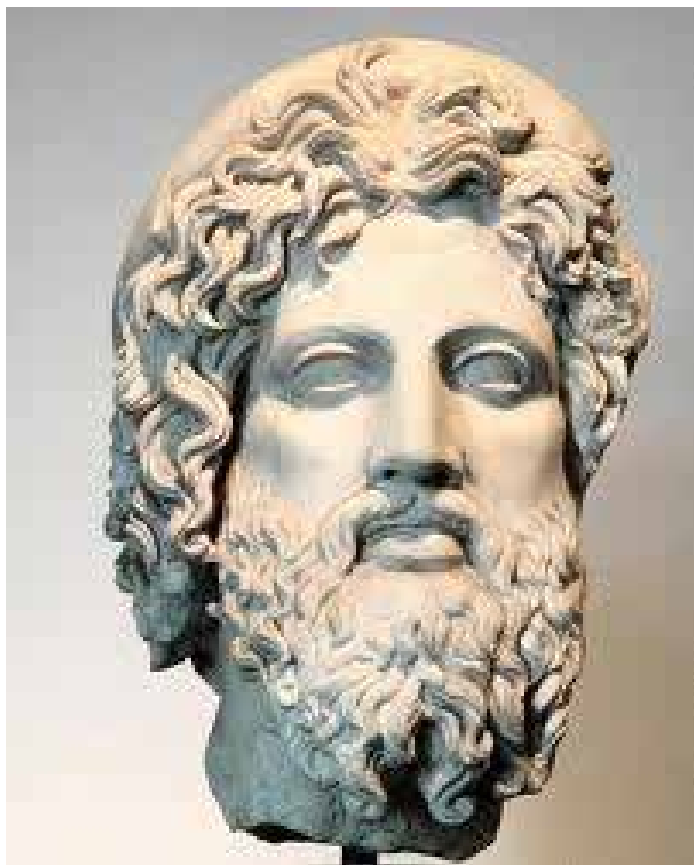
Ασκληπιός Ιάτωρ

Η οικογένεια του Ασκληπιού. Ικέτες προσέρχονται να ευχαριστήσουν το Θεό.
Στο κέντρο Ασκληπιός και ακολουθούν Ποδαλήρειος, Μαχάων, Υγεία, Πανάκκεια.

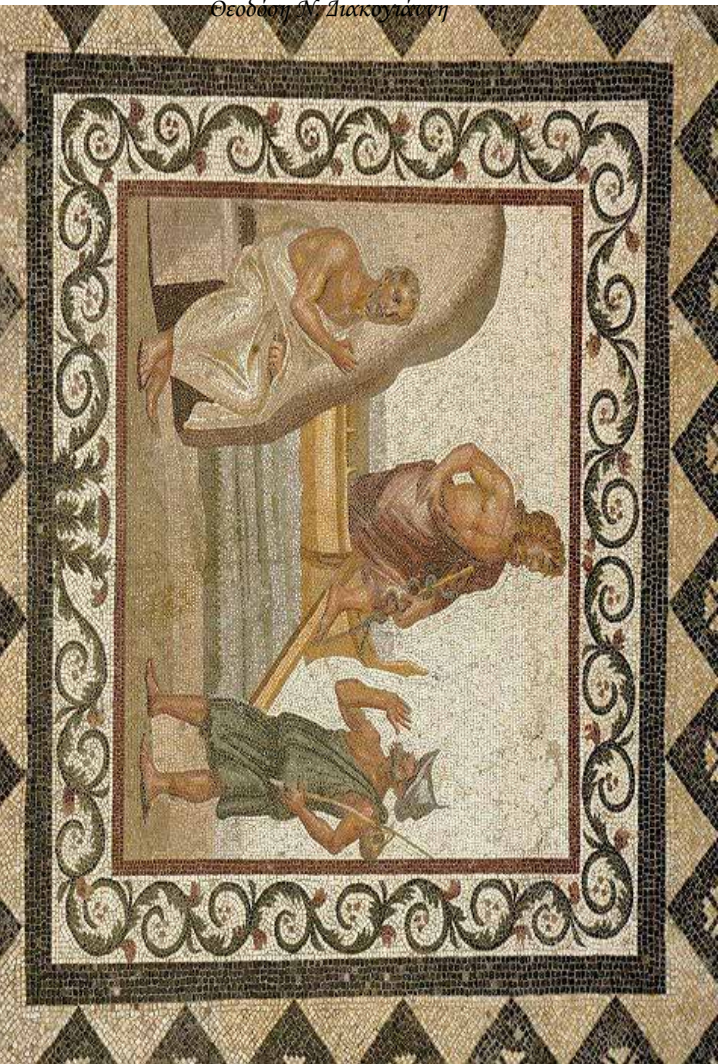
Ο Ασκληπιός σε θρόνο

Κεφάλι Ασκληπιού

Ασκληπιός και Υγεία

Ψηφιδωτό απο την Κώ. Ο Ιπποκράτης υποδέχεται τον Ασκληπιό.

Ο Χείρωνας διδάσκει την Ιατρική στον Ασκληπιό.

Η Υγεία προσφέρει αυγό
στον Ιερό Όφη μπροστά στον Ασκληπιό.
Από δακτυλιόλιθο.

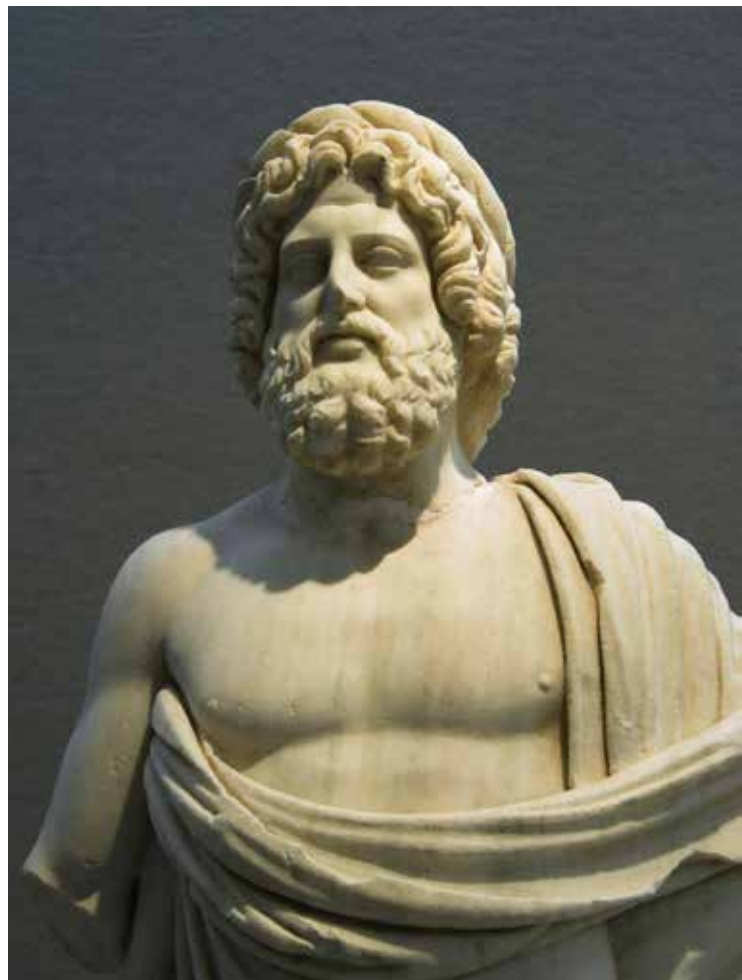
Ο Ασκληπιός θεραπεύει τον ώμο γυναίκας

Ποδαλείριος

Ο Ασκληπιός και η οικογένειά του υποδέχονται Ικέτες

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ κ. ΔΙΟΝΥΣΙΑΣ ΤΕΛΛΗ	5
ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ	
δρ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΓΕΡΟΥΚΑΛΗ	6
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	9
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11
Η ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ	15
ΔΙΑΦΟΡΟΙ ΜΥΘΟΙ	27
Η ΧΘΟΝΙΑ ΛΑΤΡΕΙΑ	30
ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΕΣ	41
ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ	45
ΤΑ ΑΣΚΛΗΠΕΙΑ	49
Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΑΣΚΛΗΠΕΙΩΝ	55
ΙΕΡΟ ΑΜΦΙΑΡΑΟΥ	60
ΙΕΡΟ ΤΙΘΟΡΕΑΣ	62
ΤΡΟΦΟΝΙΟ ΑΝΤΡΟΝ	63
ΤΟ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ	68
ΤΟ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ	71
ΤΑ ΙΑΜΑΤΑ	79
Η ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ	97
ΤΟ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟ ΤΗΣ ΚΩ	102
ΤΟ ΙΕΡΑΤΕΙΟ	113
Η ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ	118
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	126
ΚΩΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ	126
ΑΡΧΑΙΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ	129
ΝΕΟΕΛΛΗΝΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ	131
ΞΕΝΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ	135
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	149